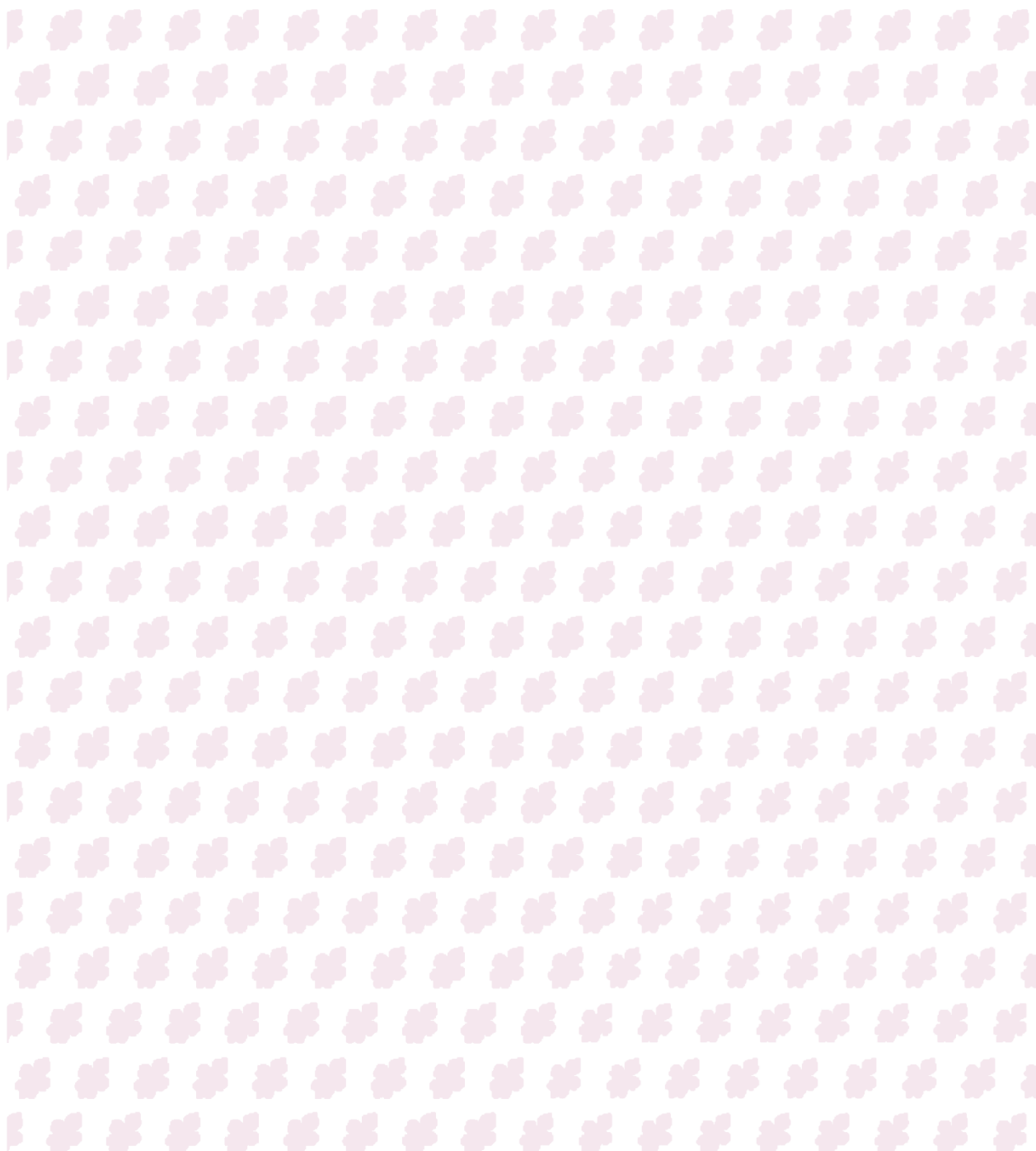

TUDÁS MENEDZSMENT

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar
Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet periodikája

Tartalomjegyzék

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ.....	3
GRÜNHUT ZOLTÁN – BODOR ÁKOS	
Az európai társadalmak értékmintázatainak jellemzői az ezredforduló óta.....	5
DEZSŐ RENÁTA ANNA	
Formabontó interkulturális tanulás a Holokauszt 80. évfordulóján – kulturális emlékezet egy nemzetközi felsőoktatási programban.....	24
SKULTÉTI SZILVIA	
A drámapedagógia foglalkozások és a színházi nevelési előadások véleményváltató hatásának vizsgálata a résztvevőkre vonatkozóan	40
BÉRCESI RICHÁRD	
Szovjet béklyóba zárt szövetség: A Varsói Szerződés, mint nemzetközi kapcsolatrendszer	57
SZABÓ DÓRA	
Digitális olvasóközösségek és könyves influenszerek: hagyomány és trend az irodalomfogyasztásban	86
KISS TIBOR	
Fenntarthatóság és egészség – Szisztematikus irodalmi áttekintés	96
ABSTRACTS	108
SZERZŐINK	112
AUTHORS.....	113

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet periodikája

A szerkesztőbizottság tagjai: Varga Katalin (felelős szerkesztő), Agárdi Péter, Huszár Zoltán, Kleisz Teréz, Koltai Zsuzsa, Koller Inez, Németh Ákos, Németh Balázs, Oroszi Sándor, Reisz Terézia, Vámosi Tamás, Várnagy Péter, Zádori Iván

Olvasószerkesztő: Varga Katalin
Tördelőszerkesztő: Bruszt Míra Tünde

Jelen számunk lektorálásában a szerkesztőbizottság tagjai mellett közreműködött:

BENE ADRIÁN PHD, adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Művelődéstudományi Tanszék.

JAKAB VIOLA, tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet.

MAJDÁN JÁNOS PHD, habil. Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Intézet

TÓTH MÁTÉ PHD, HABIL., igazgató, Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár, Szentendre; adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet.

Kiadja a Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézete

Felelős kiadó: a kar dékánja

Szerkesztőség: 7624 Pécs, Rókus utca 2. P/4.

A folyóirat elérhetősége:

<https://journals.lib.pte.hu/index.php/tm/issue/archive>

<http://btk.pte.hu/hu/hfmi/tudasmenedzsment>

E-mail: tudasmenedzsment@pte.hu

ISSN 1586-0698 (Nyomtatott)

ISSN 2732-169X (Online)

Szerkesztői előszó

Az értékek vonzásában

A Tudásmenedzsment 2025/2-es száma a szokottnál kicsit kevesebb, de annál érdekesebb cikkeket kínál olvasóinak. A hat cikk látszólag különböző témákat dolgoz fel, ezeket mégis összeköti egy láthatatlan kapocs, az értékek rendszere.

Grünhut Zoltán és Bodor Ákos újabb adalékkal szolgálnak az európai értékrendszer alakulásáról. Nagyon fontos kérdéseket boncolgatnak, amikor az értékek oldaláról keresik a választ arra az égető kérdésre, hogy létezik-e közös európai identitás. Húszéves dimenzióban, statisztikai adatokkal alátámasztott kutatások alapján vizsgálják az európai társadalmak jellemző értékmintázatait, valamint azok változási irányait. Elmélyült tanulmányozásra ajánlom, hiszen nagyon sok elgondolkodtató jelenség tárul fel előttünk, amelyek meghatározóak lehetnek európai jövőnk szempontjából.

Dezső Renáta cikke egy konkrét felsőoktatási program bemutatásával, amely a demokratikus értékrend egyik legérzékenyebb témáját, a holokausz és a zsidó identitás iránti érzékenyítés lehetőségeit elemzi a Pécsi Tudományegyetemen hosszabb ideje tanuló nemzetközi hallgatók esetében, további adalékkal járul hozzá a témához. Mindezt a reszponzív tantervfejlesztés akciókutatás-értelmezési keretei közt, a formabontó formális tanulás fogalmának bevezetésével valósítja meg, szorosan kapcsolódva a demokrácia kompetenciák mozgósításának tudatos és reflektív, adekvát nemzetközi felsőoktatási gyakorlatához. A tanulmány többszörösen is érdekes, mind a tematika, mind a módszer szempontjából.

A következő tanulmány a drámapedagógia és színház véleményformáló szerepét kutatja fiatal felnőttek körében. Több változó mentén vizsgálja a vélemény változását befolyásoló tényezőket, elsősorban az előadásokhoz kötődő interaktív foglalkozások, az előadások formabontó jellege, illetve az életkor vonatkozásában. A vizsgálat eredményei igen érdekesek, ajánlom a tanulmány elolvasását.

Bércesi Richárd a tőle megszokott módon ismét olyan témát hoz, amely erősen megosztó lehet, hiszen a köelmúlt történetének egy talán kevésbé feldolgozott jelenségével, a Varsói Szerződés történetével foglalkozik. Ez a téma azonban a jelenünk eseményeinek fényében talán kap egy különleges megvilágítást, és mindenképpen elgondolkodtatja az olvasót.

Szabó Dóra az irodalomfogyasztást veti górcső alá a jelenlegi közösségi médiában tapasztalható jelenségek tükrében. Tulajdonképpen itt is értékekről, értékválasztásról van szó, hiszen az olvasás maga értékközvetítő tevékenység, ha pedig értékes olvasmányok népszerűsítésében tevékenykedik valaki, az fokozza ezt az értékteremtést. A kutatás célja, hogy feltárja, miként járulnak hozzá a hagyományos olvasáskultúrát képviselő moly.hu és a trendalapú olvasásmodellt képviselő Bookstry közösségei, valamint a könyves influenszerek az olvasói attitűdök formálásához és az olvasás népszerűsítéséhez, illetve hogyan kapcsolódhatnak e folyamatokhoz a könyvtárak.

Utolsó cikkünkben Kiss Tibor a fenntarthatóság és az egészség kapcsolatát vizsgálja egy szisztematikus szakirodalmi elemzés keretében. Mivel mind a fenntarthatóság,

mind az egészség napjaink társadalmának meghatározó értékei, tulajdonképpen itt is az értékemegőrzésről van szó.

Bátran mondhatjuk tehát, hogy folyóiratunk 2025. évi 2. száma az értékemegőrzésre, az értékteremtésre, ezek meghatározó tényezőinek és feltételeinek kutatására fókuszál. Jó olvasást, értékes időtöltést kívánunk mindenkinek!

Pécs, 2025. december

Varga Katalin
felelős szerkesztő

Grünhut Zoltán – Bodor Ákos

AZ EURÓPAI TÁRSADALMAK ÉRTÉKMINTÁZATAINAK JELLEMZŐI AZ EZREDFORDULÓ ÓTA

Absztrakt

Az európai integráció kutatása többnyire csak érintőlegesen foglalkozik azzal a mindenképpen indokoltnak látszó témafelvetéssel, hogy vajon az európai társadalmak értékmin-tázataira mi jellemző, milyen tendenciák szerint változnak ezek az értékstruktúrák, be-szélhetünk-e egységesülő európai értékrendről. Jelen tanulmány az egyik leggyakrabban alkalmazott értékelméletből, a Ronald Inglehart nevéhez köthető koncepcióból kiindulva, nemzetközi kérdőíves kutatás adataira támaszkodva vizsgálja, hogy az elmúlt húsz évben miként változtak Európa társadalmainak értékmin-tázatai. Az írás első része végigköveti az ingleharti elmélet fejlődéstörténetét, beazonosítja annak legfőbb sarokpontjait, vala-mint felvázolja az eddigi kutatások legfontosabb következtetéseit. A második rész több mint húsz európai társadalom értékmin-tázatait vizsgálva feltárja, hogy milyen értékvál-tozási tendenciák zajlanak: értékkonvergenciáról vagy inkább értékpolarizációról kell-e szólnunk. Az elemzés külön kitér arra is, hogy a legfiatalabb korcsoport, azaz a jövő gene-ráció milyen értékrendet képvisel e változási folyamatban.

Kulcsszavak: értékek, Európa, Inglehart, ESS

Bevezetés

Az Európa-projekt eddigi történetének számos integrációs mérföldköve volt (Hoerber et al. 2021; Koller & Arató, 2019). Önmagában az indulás lenyűgöző áttörést hozott, hiszen „ösellenségnek” vélt társadalmakat – gondoljunk itt elsősorban a németekre és a franciákra – sorakoztatott fel a közös ügy, az összeurópai béke és prosperitás mellé (Arató & Koller, 2023). Később a britek felvétele, vagy a dél-európai új demokráciák – Spanyolország, Portugália, Görögország – csatlakozása szintén fontos integrációs momentumok voltak. A 2004-es keleti bővítés aztán kétszeresen is szimbolikus fordulópontot hozott (Beck & Grande, 2007). Egyrészt az egyidejű legnagyobb tagfelvételnek bizonyult az immáron Európai Uniónak (EU) nevezett közösség történetében. Másrészt utat nyitott a második világháború után megosztottá vált Európa újraegyesítése felé. Ezzel pedig az Európa-projekt kontinentális léptékűvé szélesítette a maga teleologikus rendeltetését, vagyis azt, hogy a béketeremtés, a gazdasági fejlődés, a politikai demokratizáció, a jogállamiság-építés, s a szélesen vett társadalmi integráció erősítésének szupranacionális aktora legyen.

Az EU régóta készült e normatív szerepfelfogásának kelet-európai alkalmazására. A kilencvenes évek felzárkóztató programjaitól a mára rendkívül összetetté vált szomszédságpolitikáig, hosszú út vezetett (Schumacher et al. 2018). Nem véletlen, hogy az Európa-tanulmányok diszciplínáján belül a 2000-es évektől meghatározó tématerületté vált Európa geopolitikai cselekvőkészségének elméleti megalapozása (Laïdi 2008). E koncepciók mind azt képviselik, hogy az EU-nak nemcsak a gazdasági konvergencia, a politikai-jogi

harmonizáció, valamint a társadalmi kohézió és integráció előmozdítására kell törekednie a tagállamokban, illetve a csatlakozni kívánó országokban, hanem mindezt egy közös értékrend mint kulturális alap megteremtése által is stabilizálnia szükséges.¹ Az EU tehát értékközvetítő ágens (*value entrepreneur*), amely a szupranacionális szinttől a lokális közegig, véleményformálóként (*opinion leader*), napirend-alkotóként (*agenda setter*) és vétőszereplőként, aktív politikát folytat közvetlen képviselői, megbízottjai és támogatottjai révén (stakeholderek, szakértők, projektkezdvezményezettek stb.) (Gerhards, 2007; Marchetti, 2024).

Ennek a közös európai értékrendnek tételesen leírt formája nem létezik. Nincs is rá kilátás, hogy rögzítésre kerül, hiszen hevesen vitatott értéktartalmakról van szó (lásd: az európai alkotmány kudarcát). Különböző stratégiai dokumentumokban mégis rendszerint visszaköszön e hivatkozási alap, amely így, kodifikálatlan státuszában leginkább csak valamilyen lebegő jelölők halmazaként képviselheti az európaiságot (Cicchelli & Pendenza, 2015). Tudományos problémaként mégsem bonyolult feltenni a kérdést: beszélhetünk-e közös, de legalábbis egyfelé haladó változási tendenciákat mutató európai értékrendről? Egy ilyen kérdés vizsgálatához okvetlenül adja magát az értékutatás elméleti és empirikus háttérként.

Különösen kézenfekvő e téma felvetés kapcsán Ronald Inglehart értékelméletéhez fordulni, hiszen egy olyan megközelítésről van szó, amely kifejezetten a társadalmi értékmentázatok dinamikus változását helyezi a középpontba. Inglehart szerint az értékek rendkívül meghatározóak, mind kollektív, mind egyéni szinten. Éppen ezért csak lassan változnak. Többnyire társadalmi korcsoportok közötti generációs konfliktusokban öltönek testet ezek az értékfordulatok. Ezen érvelés jól illeszkedik az EU azon axiomatikus feltevéséhez, miszerint az uniós polgárok európai identitása, a szupranacionális intézményrendszer folyamatos fejlődése és az integráció mélyülése miatt, egyre inkább kiteljesül, azaz a következő generációk mindig európaiabbnak érzik és gondolják magukat, mint a felmenőik. E tanulmány ennek kíván utánajárni, az ingleharti érték koncepcióból kiindulva, összehasonlító statisztikai elemzések eredményeit vizsgálva.

Inglehart érték- és modernitáselmélete

A nagymintás, nemzetközi, komparatív, kérdőíves felméréseken alapuló értékutatások az 1970-es és '80-as években új lendületet vettek (Gárdos & Ságvári, 2020). Ezek közül néhány interdiszciplináris jelentőségű viszonyítási ponttá vált. Többnyire azok, amelyek letisztult – de nem kritizálatlanul hagyott – elméleti kerettel bírnak, megfelelően operacionalizáltak, s rendszeres adatfelvétel révén összetetten vizsgálhatók (vö. Varga, 2003). A Ronald Inglehart nevéhez köthető érték koncepció mindenképpen egy e mérvadó megközelítések között. Inglehart politikatudományi perspektívából kívánta az értékek alapvető fontosságát megérteni. Számára a lényegi kérdés végig a hosszú pályafutása során az volt,

¹ Lásd e témában a következő elméleteket, amelyek az EU-s nemzetközi politikai fellépést „normatív hatalomgyakorlásként” (Sjursen 2006a, 2006b; Manners 2009, 2010; Whitman 2011), „puha hatalomként” (Jorgensen 2008; Lucarelli 2006), „rendszerelváltó erőként” (Grabbe 2006), vagy „etikus kormányzásként” (Aggestam 2008; Mayer & Vogt 2006) ábrázolják.

hogy a társadalmi értékmintázatok miként változnak, milyen általános tendencia figyelhető meg ezek kapcsán, illetve mindezt mi mozgatja. Inglehart ezzel nemcsak az értékku-
tatás dinamikus szemléletét ösztönözte, hanem szorosan összekapcsolta az értékválto-
zást és a modernizációt. Tulajdonképpen egy értékalapú modernitáselméletet terjesztett
elő. 1977-ben megjelenő, *The Silent Revolution* című művében felhívta a figyelmet arra,
hogy Nyugat-Európa egyes társadalmában megindult egy folyamat, amit a posztmateriá-
lis értékek előtérbe kerülésével írhatunk le. Mint mondta, a hetvenes évekre felnőtt egy
nemzedék, amely az egzisztenciális-fizikai biztonságot természetesnek veszi, s így a túl-
élés materiális értékmotivációi helyett már más prioritásokat vall. Az egyéni döntés vált
e generáció számára lényegivé: döntés az önkifejezés kapcsán és a mások másságának el-
fogadása tekintetében, döntés a politikai-közéleti ügyekben való részvétel vonatkozásá-
ban, valamint döntés az életfeltételeket garantáló természeti környezet megóvása ügyé-
ben. Inglehart ezen értékmotivációkat posztmateriálisakként azonosította. Nevezett mű-
vében azt vetítette előre, hogy ez az értékváltozás mélyreható társadalmi átalakulást fog
kiváltani hosszabb időkeretben.

1990-ben kiadott, *Culture Shift in Advanced Industrial Society* című könyvében Ingle-
hart ugyanezt a gondolatot vitte tovább, de itt már a trendszerű értékváltozásból követ-
kező szélesebb társadalmi-kulturális átalakulás különböző dimenzióit is vizsgálta. Fenn-
tartotta eredeti elképzelését, hogy az értékminta átalakulása egyúttal generációváltást je-
lent. Az új értékeket követő fiatalok időközben 40-50 évesek lettek, sőt már az általuk ne-
velt gyerekek egyre nagyobb hányada is felnőtt korba ért. E formálódó társadalmi többség
pedig beteljesítette az értékváltozást. Inglehart szerint tehát ez a folyamat rendkívül hosz-
szú és nem feltétlenül mindig előrehaladó. Viszont minél inkább kiteljesedik egy értékvál-
tozás, azaz társadalmi mintává válik egy új értékrend, annál valószínűbb, hogy az átfogó
kulturális átalakulást is eredményez. A fejlett, iparosodott nyugati világban Inglehart sze-
rint 1960-tól 1990-ig lezajlott egy számottevő értékváltozás, előtérbe kerültek a poszt-
materiális értékek a materiálisakkal szemben, s ennek jegyében elindult egy szélesebb
kulturális átalakulás. Utóbbi főbb elemeit Inglehart a következőkben ismerte fel. Egyrészt
a vallásosság visszaszorult, annak közösségteremtő ereje jelentősen meggyengült. Más-
részt a szűken vett elsődleges csoportok (család, rokonság, településközösség) megkötő
jellege (kapcsolati és normatív értelemben is) lazult, az egyének sűrűbb és intenzívebb
relációba kerültek a külső csoportokkal. Harmadrészt a nemek egyenjogúsága jelentősen
előrehaladt, a hagyományos társadalmi szerepek változásnak indultak: a nők nagy szá-
mban váltak munkavállalókká, politikai és közéleti tisztségviselőkké; emelkedett arányuk a
felsőoktatásban, értelmiségi munkakörökben; mindeközben pedig a férfiak jelentősebben
kezdték kivenni részüket a háztartási munkákból és a gyereknevelésből. Mindez, negyed-
részt, pedig erősen hatott a nemi szerepekre: a férfi és női minőségeket közvetítő társa-
dalmi jelentések megkérdőjeleződtek, a szexuális kisebbségek pedig nagyobb elfogadott-
ságban részesültek. A kultúraváltás e meghatározó aspektusaira Inglehart több későbbi
művében visszatért, önálló könyvekben tárgyalva azok fontosságát (Inglehart & Norris,
2003; 2004; Inglehart, 2021). Inglehart (1990) már idejekorán jelezte, hogy a zajló kultu-
rális átalakulás új alapokra helyezi majd a politikát, illetőleg annak intézményszervezési

és hatalomgyakorlási formáit is (felgyorsul a demokratizáció, fokozódik a társadalmi részvétel a politikai és közéleti ügyekben, a politikai eliteknek közvetlenebbül és dinamikusabban kell reagálniuk a lakossági elvárásokra; az osztályalapú politikai ideológiákat pedig identitásalapúak váltják fel).

Paul R. Abramsonnal közösen írt, *Value Change in Global Perspective* című könyvében Inglehart globális összehasonlító fókuszúvá tágította megközelítését. Mondanivalója érdemben nem változott, amennyiben fenntartotta, hogy a materiálistól a posztmateriális értékek felé való elmozdulás nem kizárólagosan nyugati jelenség, hanem – néhány sajátos civilizációt leszámítva – mindenütt, ahol tartós gazdasági fejlődés mutatkozik, tapasztalhatók ennek bizonyos jelei. 1997-ben megjelent *Modernization and Postmodernization* című művében Inglehart már modernitáselméleti keretben tárgyalja a zajló értékváltozásokat, összekapcsolva a gazdasági, politikai és kulturális átalakulás dinamikáit. A weberi modernizációs érvelés helyett, amely azt vallja, hogy a kultúra indítja el a gazdasági és politikai átalakulást, Inglehart a marxi logikájú szemlélethez csatlakozik inkább, egyetértve azzal a tétellel, miszerint a gazdasági folyamatok befolyásolják a politikát és a kultúrát. E generatív dinamika tekintetében Inglehart tehát Marx mellett kötelezi el magát, de nem marxista, mivel azt ugyan hangsúlyozza, hogy tartós gazdasági fejlődés és stabil jólét nélkül nincs posztmateriális értékváltozás, nincs kulturális átalakulás, s a politikai demokratizáció is gyenge marad, de egyúttal azt is kiemeli: egyes társadalmi közegekben még a gazdasági növekedés sem indít el semmit. Determinisztikus összefüggést tehát nem feltételez Inglehart. Sőt, a feltétlen egyirányú és mindenképpen lineáris oksági kapcsolatot sem tartja egyértelműnek. Elfogadja ugyanis, hogy egyes társadalmakban a demokratizáció megelőzi a hosszabb távú gazdasági növekedést és/vagy az értékváltozást, illetve az annak megfelelő kultúraváltást, de szerinte az ilyen esetek kevésbé tartós átalakulást hoznak: nem beszélhetünk a társadalmi értékminta szintjén változásról, s a politikai intézmények (*polity*), a politikai hatalomgyakorlás (*politics*), valamint a közpolitikák (*policies*) is demokratikus deficitekkel küzdenek.

E modernitásnarratíva jellemzi Inglehart 2005-ben megjelent *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence* című, Christian Welzellel közösen írt könyvét is. Ebben a műben már sokadik alkalommal, egyre több országra kiterjedően, s még alaposabb változókészletet használva alkalmazza a szerzőpáros az ún. értéktérkép elemzést. E módszer négy értékdimenzió szerint, egy-egy ellentétes értékpár mentén világítja meg adott társadalmak jellemző értékszerkezetét. Az egyik tengelyen a tradicionális értékek állnak szemben a világi-rationálisakkal, a másikon pedig a túlélés értékei az önkifejezéssel. Inglehart szerint a normatív értelemben kedvezőnek vélt, posztmateriális értékek felé való elmozdulás a világi-rationális és az önkifejezési értékek előtérbe kerülését jelenti. A tradicionális értékek felölelik a vallásosságot, a tekintélytisztelést (a hatalom eltérő formái felé: állam, egyház, notabilitások, szülők stb.), a lojalitást (család, identitáscsoport, nemzet irányában), valamint a hagyományos nemi és társadalmi szerepek megőrzését. A tradicionális értékrendű társadalmakra jellemző az egyenlőtlenségek és hierarchikus státuszkülönbségek elfogadása, a paternalizmus, a protekcionizmus, a patriarchális szemlélet és a familiaritás, továbbá a nacionalizmus. A világi-raci-

onális értékek magja az individualizmus, a liberalizmus és az észszerűség. Ezekből következően ezen értékrend nagy hangsúlyt helyez az egyéni autonómia tiszteletére, az önmegvalósításra, az önérvényesülés szabadságára, valamint a mindenféle hatalom, ideológia-eszme, hagyományos nagynarratíva érvényességének korlátozására. Az ilyen értékrendű társadalmak számára különösen fontos a jogi és politikai – de nem a gazdasági – egyenlőtlenségek felszámolása, a vallás-, lelkiismereti, és szólásszabadság biztosítása, a piaci verseny korlátlanlansága, a vállalkozás ösztönzése (kockáztatás, újítás, sikerközpontúság), továbbá általában a tudomány és az észérvek magasztossága.

A másik ellentétes értékpár – mint fentebb említésre került – a túlélés és az önkifejezés polaritásai szerint szerveződik. Jelen tanulmány, szakítva az ingleharti terminológiával, helyesebbnek tartja ezen értékpárt a zárt és nyitott gondolkodás fogalmaival illetni. Mindez azért tűnik relevánsnak, mert Inglehart modernitáselméletében az értékváltozás generatív háttere a tartós gazdasági fejlődés és jólét természetes tapasztalatként való fel fogása, ami elősegíti a túlélésre összpontosító materiális értékmotivációk háttérbe szorulását, illetve az egyéni önkifejezés posztmateriális értékorientációinak fontosságát. Ez az érvelés viszont akaratlanul is azt sugallja, hogy az alapvető jelentőségű materiális-posztmateriális értékváltozás és kultúraváltás elsősorban ezen értéktengellyel van összefüggésben. Ez azonban nem igaz, Inglehart sem állítja ezt, noha korai műveiben és a nyugati társadalmakra fókuszálva valamivel markánsabb elmozdulásokat regisztrált ezen értékdimenziók esetében, mint a tradicionális-világi-rationális értékpár kapcsán. Mindenesetre jelen tanulmány indokoltnak tartja e terminológiai korrekciót, ami egyébként a hazai szakirodalomban már korábban gyökeret vert (Tóth 2009, Keller 2009). A zárt gondolkodás tehát az egyén és elsődleges csoportjainak (*in-group* jellegű személyes kapcsolatainak) jólétét, anyagi és fizikai biztonságát tartja szem előtt. Az ilyen értékrendű társadalmakra jellemző az etnikai, törzsi, vallási, nyelvi, egyéb szubkulturális jellegű csoportelszigetelődés, általános bizalomhiány, informalitás, korrupció, valamint a demokráciadeficit különböző formái (gyenge civil társadalom, alacsony részvétel, legitimációs problémák, hatalommal való visszaélés stb.). Ezzel szemben a nyitott gondolkodás az embertársakhoz való aktív odafordulásra ösztönöz. A mások (*out-group* ágensek) jólétére és jóllétére való odafigyelés, a természeti környezet megóvása, valamint a kollektív gondolkodás, cselekvés, együttműködés, mint értékek tartoznak ide. Ez az értékrend elősegíti a szolidaritást, a toleranciát (az el- és befogadást), a demokratizációt (politikai részvételt, civilközéleti szerep- és felelősségvállalást, ellenőrzést és elszámoltathatóságot), a környezet-tudatosságot, továbbá a társadalmi bizalmat.

2018-ban kiadott *Cultural Evolution: People's Motivations are Changing, and Reshaping the World* című könyvében Inglehart megkísérelte modernitáselméletét letisztázni, illetve az egyéb modernizációs koncepciókkal teoretikus összefüggésbe hozni. Megközelítésének nevet adott – evolúciós modernitáselmélet –, így is jelezni igyekezvén, hogy az mindenképpen új az eddigiekhez képest. A mondanivaló továbbra is a marxi logikát követte, amennyiben a gazdasági fejlődést és a tartós jólétet jelölte meg a kultúraváltás és politikai demokratizáció generatív forrásaként. Ugyanakkor markánsan szembe is helyezkedett Marx determinisztikus felfogásával, amikor a változások oksági összefüggései terén elvetette a szükségszerűség elvét. E helyett Inglehart inkább graduális, de nem lineáris, tehát

előrehaladásokkal és visszarendeződésekkel jellemezhető gazdasági, kulturális és politikai kölcsönhatások mechanizmusait feltételezte mozgató erőkként, amelyek viszonyrendszerében kétségkívül elengedhetetlennek minősítette a gazdasági növekedést a tartós kulturális és politikai változások stabilizálása végett. A modernitás weberi elbeszélésével is vitába szállt Inglehart, amikor a progresszivitás kognitív vetületeivel szemben nagy hangsúlyt helyezett a nem-tudatos tényezőkre. Szerinte ugyanis Weber azért vezetett le mindent a kultúrából, mert eltúlozta a racionalitás, legalitás, bürokratizálódás mint uralmi és gazdaságszervezési formák jelentőségét. Inglehart szerint, még ha Weber nem is kapcsolta ki teljesen a kollektív mintákat (normatív korlátokat: társadalmi szabályokat, kódokat, szokásokat, vélekedéseket, elbeszéléseket, viselkedésformákat stb.) emocionális impulzusokkal-tartalmakkal feldúsító, nem-tudatos komponenseket, akkor is történelmi perspektívában azok átracionalizálódását vetítette előre. Inglehart modernitáselmélete két okból kifolyólag evolúciós színezetű. Egyrészt ezen emocionális töltetű kultúraelemek átalakulását rendkívül lassúnak fogja fel. Másrészt Inglehart azt állítja, hogy kedvezőtlen gazdasági-politikai kontextus-változások esetén e kulturális mélyrétegek, illetőleg azok következtében a társadalmi szintű percepciók és attitűdök viszonylag gyorsan visszarendeződhetnek defenzív, távolságtartó, elutasító formákba.

Részint a felfrissített modernitáselméletből is következett Inglehart utolsó nagy szenzációt keltő munkája, a 2019-ben kiadott, Pippa Norris szerzőtárssal közösen jegyzett *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. A mű abból – az Inglehartot gyakran ért kritikából – indult ki, hogy a kapitalista termelési mód szerint szerveződő gazdaság jellemzően konjunktúrák és recessziók ciklikus sorozata. Norris és Inglehart magáévá tette ezt a tételt, s rámutattak arra, hogy a fejlődés megtorpanása, a jólét megingása a társadalmi értékminták terén is materiális típusú visszarendeződést válthatnak ki, miközben a politikai intézményi formákon és hatalomgyakorlási módozatokon pedig súlyosan antidemokratikus nyomokat hagyhatnak. A szerzőpáros ezt a negatív kulturális reakciót – azaz *backlash*-t – a fent említett emocionális komponensekkel hozza összefüggésbe: az egyén és az imaginárius *Mi* (nem feltétlenül a társadalom- vagy nemzetegész, lehet, hogy annak csak az én számára azonosat jelképező része) ösztönszerű önvédelembe fordul, s nacionalista, xenofób, homofób, antiszemita, elit- és establishment-ellenes, nagytőkeellenes, globalizáció- és integrációellenes, hazaárulós jelszavak és populista politikák iránt válik fogékonyá.

A világ értéktérképe: korábbi kutatási eredmények és a vizsgált probléma

Az előző fejezetben tárgyaltak szerint Inglehart értékelmélete két ellentétes értékpár, azaz négy érték kategória (tradicionális és világi-rationális, illetve zárt és nyitott gondolkodás) szerint adja meg a vizsgált társadalmak jellemző értékmintázatait. Inglehart a világ értéktérképén civilizációs tömbök mentén különíti el az egyes társadalmakat. E módszerrel kettős célja van. Egyrészt rámutat arra, hogy a civilizációk viszonylag egységes kulturális teret alkotnak. Másrészt e perspektíván keresztül jól látszik, mely társadalmak azok, amelyek a szorosan vett civilizációs közegüktől esetlegesen távol állnak: értékstruktúrá-

juk szerint másik civilizációkhoz közelítenek. Jelen tanulmány keretében nem áll módunkban részletesen áttekinteni az ingleharti érték kutatás legfontosabb empirikus eredményeit.² Amik saját vizsgálatunk szempontjából különösen fontosak, azok az európai társadalmak értékmintázatai tükrében levonható következtetések. Ezeket három pontban lehet összefoglalni. Egyrészt Európa társadalmi – s itt most nem csak az EU-s tagállamokra gondolunk – értékstruktúráik szerint nem tömörülnek egy tömbbe, azaz a világ értéktérképén meglehetősen szétszóródnak. Másrészt feltűnő, hogy a tradicionális-világi-racionális értéktengely mentén a különbségek sokkal mérsékeltebbek: az európai társadalmak általában kevésbé tradicionálisak világviszonylatban. Harmadrészt ugyanakkor a zárt és nyitott gondolkodás értéktengelyén markáns különbség mutatkozik az egyes társadalmak között, ráadásul ez viszonylag egyértelmű sémába rendeződik: a nyugat-európai társadalmak sokkal nyitottabbak, mint a keletiek. Inglehart értelemben tehát a kontinens nyugati féltekéjén mindenképpen előrehaladottabb a posztmateriális értékfordulat, mint a kelet-európai országok esetében.

E megállapításokból következik jelen tanulmány problémafelvetése. Miután a World Values Survey – WVS/European Values Studies – EVS adataiból az látszik, hogy Európa társadalmi elsősorban a zárt és nyitott gondolkodás értékvonatkozásai kapcsán megosztottak (ezt egyébként a nemzetközi kutatások mellett magyar tanulmányok is megerősítik, lásd: Tóth, 2009; Keller, 2009; 2014), így érdemes alaposabban is utánajárni: más adatbázist vizsgálva vajon ugyanezt a tendenciát kapjuk-e. E kutatási probléma szempontjából kiváló lehetőségeket kínál az European Social Survey (ESS), amely 2002 óta két-éves rendszerességgel vizsgálja az európai társadalmak érték- és normaválasztásait, attitűdjeit, politikai percepcióit. Eszerint tehát az ESS lefedi az EU keleti bővítése utáni időszakot, lényegesen több és sokrétűbb adatot kínál e periódusra, mint a WVS/EVS, ráadásul számosabb európai társadalmat vizsgál. Még egyszer fontos rögzíteni: jelen tanulmány nem kételkedik Inglehart vagy a vonatkozó hazai szakirodalmak megállapításainak helyességében. Sőt, éppen azért veti fel a zárt és nyitott gondolkodás értéktartalmaira vonatkozó, alaposabb feltáró-összehasonító kutatás szükségességét, hogy átfogóbban, részletesebb képet kapva lássuk, egyrészt mennyire jelentős törésvonal húzódik Európa társadalmi között ezen értékkategóriát vizsgálva, másrészt mi mondható el ezen értékkülönbségről az elmúlt húsz év időkeretében.

Inglehart elméletéhez szorosan kapcsolódva, a zárt és nyitott gondolkodás esetében három értékdimenziót veszünk górcső alá: a társadalmi bizalmat, a szolidaritást és a toleranciát. Mindhárom társadalmi jelenség alapvető fontosságú Inglehart érvelése szempontjából avégett, hogy a zárt és nyitott gondolkodásról érdemben mondani tudjunk valamit. Ezen elméleti kitételrel jelen tanulmány nem kíván vitatkozni.

² Részletes eredmények és beszédes térképek a World Values Survey honlapján érhetők el. A legfrissebb riport, amely a nyolcvanas évektől egészen napjainkig betekintést nyújt az értékváltozási tendenciákba, a következő linken olvasható: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp?CMSID=findings&CMSID=findings>

Az európai értékkonvergencia – adatok és eredmények

A tanulmány e része arra keresi tehát a választ, hogy az elmúlt húsz évben miként változott a zárt gondolkodásra jellemző értékmotivációk jelentősége Európa egyes társadalmában. Az ingleharti normatív szemléletet alkalmazva azért a zárt gondolkodást vizsgáljuk, mert az a kíváncsúnak vélt posztmateriális értékfordulatnak mindenképpen hátráltatója. Az elmélet tárgyalása során láttuk, Inglehart szerint a nyugat-európai társadalmakban is felerősödhet különböző válságfolyamatok hatására (pl.: gazdasági recesszió, de gondolhatunk a koronavírus-járványra, a menekülthullámra, vagy az orosz–ukrán háborúra is) egy kulturális visszarendeződés trendje. Elemzésünk tehát erre is választ keres.

A vizsgálat adatai az ESS második és harmadik (2004, 2006), illetve kilencedik, tizedik és tizenegyedik (2018, 2020, 2023) hullámából származnak. Az ESS adatfelvételei során egy körülbelül egyórás kérdőívet kérdeznek le, rendszerint személyes formában. A kérdések szövege és sorrendje megegyezik minden országban, és a válaszadók kiválasztása is azonos elvek és módszertan alapján történik. A kutatások az egyes országokban a 15 éven felüli népességre vonatkoznak nem, életkor, lakóhely és iskolai végzettség szerint, a minta nagysága országonként 1500–2000 fő között mozog. Jelen vizsgálat azoknak az országoknak az adatait használja, amelyek a második és harmadik adatfelvétel (2004, 2006) közül legalább az egyikben részt vettek, valamint ugyanígy, a három későbbi hullám (2018, 2020, 2023) közül is legalább egyben benne voltak (azaz mindkét megjelölt időszakból országonként egy-egy hullám adatait elemezzük). E szempontrendszer szerint összesen 24 országra terjed ki a kutatás.

Amint az fentebb tisztázásra került, három ingleharti dimenziót vizsgálunk a zárt/nyitott gondolkodás értéktartalmai közül: társadalmi bizalom, szolidaritás, tolerancia.

A nyitott/zárt gondolkodás első dimenziója: társadalmi bizalom

Mindenféle csoportvontakoztató megkülönböztetés nélkül, általában az emberek közötti bizalmat nevezzük társadalmi bizalomnak. Kérdőíves módszerrel leggyakrabban az ún. standard bizalomkérdés révén igyekeznek megragadni e jelenséget. Ennek különböző formái léteznek. Ezek közül az egyiket alkalmazza az Inglehart-féle módszertan is. Az ESS-ben szereplő verzió ettől némileg eltér. Itt egy 0-tól 10-ig terjedő 11 fokú skála szerepel, a kérdés pedig az alábbiak szerint megszövegezett:

- *„Általánosságban Ön mit mondana? A legtöbb emberben meg lehet bízni, vagy inkább azt, hogy nem lehetünk elég óvatosak az emberi kapcsolatokban? Helyezze el véleményét egy skálán, ahol a 0 azt jelenti, hogy nem lehetünk elég óvatosak, a 10 pedig azt, hogy a legtöbb ember megbízható.”*

A standard bizalomváltozó mellett az ESS az ún. Rosenberg-féle skálára visszavezethető, finomított bizalom mérés további két itemjét is magában foglalja (Uslaner, 2012). Ezt a hármat együtt szokták bizalomindexnek nevezni. A két további kérdés a következő:

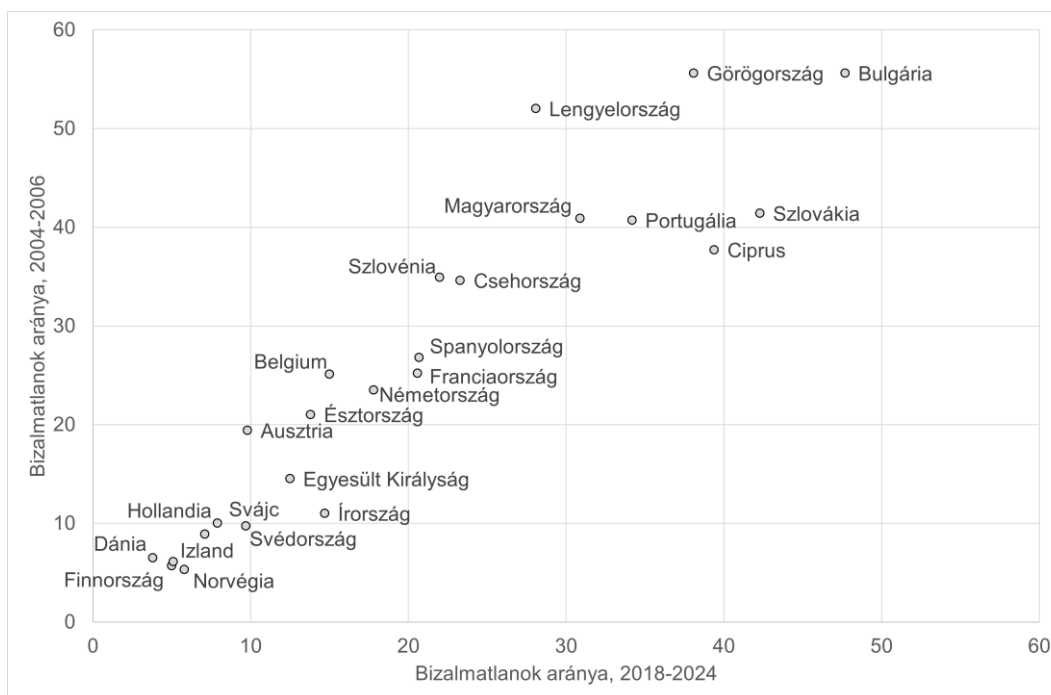
- *„Gondolja, hogy a legtöbb ember megpróbálná kihasználni Önt, ha alkalma nyílna rá, vagy igyekeznének tisztességesek lenni? Helyezze el véleményét egy skálán, ahol*

a 0 azt jelenti, hogy a legtöbb ember megpróbálná kihasználni, a 10 pedig azt, hogy a legtöbb ember igyekezne tisztességes lenni.”

- *„Ön szerint az emberek inkább csak magukkal törődnek, vagy általában segítőkészek? Helyezze el véleményét egy skálán, ahol a 0 azt jelenti, hogy az emberek inkább csak magukkal törődnek, a 10 pedig azt, hogy az emberek általában segítőkészek”*

Jelen vizsgálat a három kérdést – a bizalomindex-formulának megfelelően – összevonva, az eredeti itemeket átlagolva használja.³ Az átlagolást követően egy háromkategóriás változó megalkotására került sor, amely alapján elkülöníthetővé váltak a *bizalmatlanok* (0–3,67 között), a *bizonytalanok* (4–6,67 között), és a *magas bizalmúak* (7 felett).

1. ábra A bizalmatlanok aránya az egyes országokban és a két vizsgált időszakban, %

Forrás: saját szerkesztés az ESS 2004, 2006, 2018, 2020, 2023 adatai alapján.

Az ábrát készítette: Szabó Tamás

Az 1. ábrán látható adatok alapján levonható legfontosabb következtetés az, hogy a bizalmatlanságot alapul véve a különböző európai társadalmak között jelentős eltérések vannak, ami mindkét vizsgált időszakban gyakorlatilag ugyanazt a mintázatot mutatja. Eszerint az észak- és a legtöbb nyugat-európai országban kifejezetten alacsony volt a bizalmatlanok aránya a kétezres évek elején, miként most is ez a helyzet. Az ábra bal alsó sarkában elhelyezkedő országok esetében 10%-ot sem ér el a bizalmatlanok hányada. A tengelyek metszéspontjához közel csak régi EU-tagállamokat és EFTA-országokat találunk. A szintén régi EU-tagállamoknak tekinthető mediterrán országok társadalmi esetében már messze nem ilyen kedvező a társadalmi bizalom. Ezen országok mindegyikében ugyanis viszonylag magas, jellemzően 30% feletti a bizalmatlanok aránya. Ez az adat hasonló az EU 2004-es bővítése során vagy azután csatlakozó kelet-európai tagállamokban mért

³ A három változó alapján számított Cronbach-alfa mutató értéke a teljes mintában elérte a 0,7-es küszöbértéket.

eredményekhez (sőt, némely kelet-európai országban kedvezőbb a társadalmi bizalom állapota, különösen Észtországban, amely egyezik Inglehart megfigyeléseivel).

Amennyiben az időbeli változást részleteiben is megvizsgáljuk, akkor leginkább az szembeötlő, hogy egyetlen ország esetében sem látunk egyértelmű, jelentős negatív változást.⁴ Tehát sehol sem nőtt igazán a bizalmatlanok aránya. Ezzel szemben jelentősebb pozitív változást több ország esetében is regisztrálhatunk. E tendenciának, mármint a csökkenő bizalmatlanságnak, ugyanakkor nincs egyértelmű területi mintázata: Európa minden részében találunk ilyen országokat, kivéve a skandináv térséget. Utóbbi kivételnek pusztán az az oka, hogy e társadalmakban már húsz éve is csak 5% körüli volt a bizalmatlanok aránya, vagyis javulás itt már nehezen várható. Néhány országban (pl.: Ausztriában, Belgiumban, Szlovéniában, Magyarországon és Csehországban) kifejezetten jelentős, 10% körüli változás látható (ennyivel csökkent tehát két évtized alatt a bizalmatlanok aránya), miközben Görögországban és Lengyelországban még ennél is kedvezőbb tendencia látszik (17,5%-kal és 23,9%-kal visszaesett a bizalmatlanok hányada). Ugyanakkor azt is érdemes megjegyezni, hogy ezek a fejlemények nem változtatták meg alapjaiban az adott országok relatív pozícióit az európai összehasonlítás perspektívájában.

A nyitott/zárt gondolkodás második dimenziója: szolidaritás

A szolidaritás empirikus megközelítése vonatkozásában jelen tanulmány egy olyan alternatívát választott, amely szoros értékelméleti megalapozottsággal bír. Az Inglehart műveiben is időről-időre előkerülő, szintén a rokeach-i örökségből kifejlődő, Shalom H. Schwartz nevéhez köthető alapvető emberi értékek koncepciója tíz, egymással dinamikusan összefüggő értéktartalom tükrében vizsgálja az egyének, csoportok, társadalmak értékstruktúráit (Schwartz, 2016). Ezek között szerepel két érték, amelyeket a szolidaritás absztrakt (nem szituatív és nem konkrét csoporthoz köthető) formájú megjelenéseként azonosíthatunk. Az egyik ilyen érték az univerzalizmus, amely az egyénhez képest külső csoportok jólétének és jóllétének előmozdítását ösztönzi értékmotivációként, míg a másik a biztonság, amely a fizikai-materiális biztonságérzet és a strukturális stabilitás fontosságát hangsúlyozza hasonló módon, azaz értékszerű megalapozottságként. A kettő összefüggése azért lehetséges alternatíva a szolidaritás megragadására, mert az egyén csak akkor mozgíthatja elő mások, hozzá képest idegenek jólétét és jóllétét, ha képes bizonyos fokig elvonatkoztatni önmaga konform állapotaitól, azaz a saját fizikai-materiális biztonságérzetétől, illetve a számára fontos strukturális-intézményi stabilitástól.

Az ESS a Schwartz-teszt 21 itemből álló, önkitöltős kérdéssorát, az úgynevezett Portrait Value Questionnaire-t (PVQ) használja. A PVQ 21 különböző ember rövid profilleírását tartalmazza, mely állításokra válaszolva a megkérdezettek egy hatfokozatú skála segítségével mérlegelik, hogy a kérdésben jellemzett ember mennyire hasonlít rájuk. Az ESS-ben használt eredeti skála szerint az 1-es érték jelentése „nagyon hasonlít rám”, míg a 6-osé „egyáltalán nem hasonlít rám”. Jelen elemzésben e kódolás megfordítva szerepel, így a magasabb értékek jelentik az item tartalmával való fokozottabb azonosulást, illetve

⁴ Jelentős változásnak ebben az elemzésben azt tekintjük, ha a vizsgált két korábbi időszak, tehát 2004 és 2006, illetve a három későbbi, azaz 2018, 2020, 2023 egymástól időben legtávolabbi adatai között legalább 5%-os különbség van.

fordítva, az alacsonyabb az adott profil elutasítását. Az univerzalizmus értékéhez a PVQ tesztben eredetileg három változó tartozik. Ebből csak kettőt használ az elemzés. Ezek a következők:

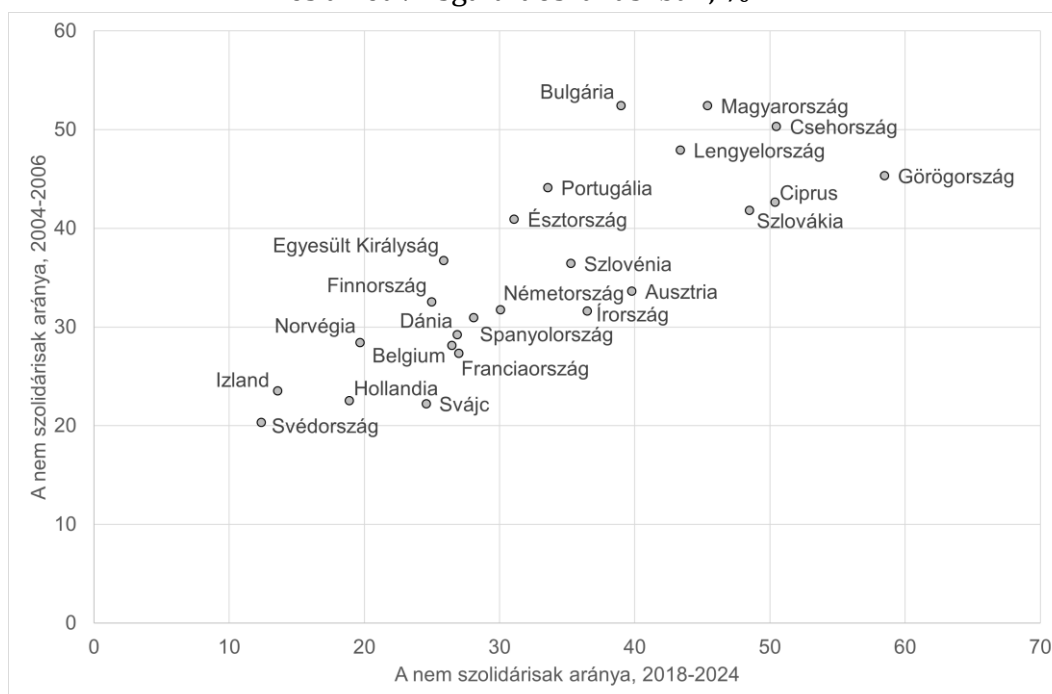
- „Fontosnak tartja, hogy minden ember egyforma bánásmódban részesüljön. Azt gondolja, hogy mindenkinek egyenlő lehetőséggel kellene rendelkeznie az életben.”
- „Fontos számára, hogy meghallgassa azokat, akik másmilyenek, mint ő. Még akkor is, ha nem ért egyet velük, meg akarja érteni őket.”

A biztonság értékét a következő két változóval vizsgálja a teszt:

- „Fontos számára, hogy biztonságos körülmények között éljen. Elkerül mindent, ami veszélyezteteti biztonságát.”
- „Fontos számára, hogy a kormány biztosítsa biztonságát mindenfajta fenyegetéssel szemben. Azt akarja, hogy az állam erős legyen, hogy meg tudja védeni polgárait.”

Az értékek kiszámítására Schwartz meghatározott módszertant javasol⁵, amely szerint az egybetartozó változók átlagolásával jön létre egy adott érték mutatója. A két-két használt érték kiszámítása után az univerzalizmus indikátorából kivonásra került a biztonság összevont indikátora. Az így kapott változót használja az elemzés a szolidaritás megragadására. Zárt gondolkodásának az a válaszadó számít, akinél a két érték összevonása negatív számot ad, vagyis aki a biztonságot preferálja az univerzalizmushoz képest.

2. ábra: A nem-szolidaritás aránya az egyes országokban és a két vizsgált időszakban, %

Forrás: saját szerkesztés az ESS 2004, 2006, 2018, 2020, 2023 adatai alapján.

Az ábrát készítette: Szabó Tamás

⁵ Lásd: https://www.europeansocialsurvey.org/docs/methodology/ESS_computing_human_values_scale.pdf

A 2. ábrára pillantva elsőként azt állapíthatjuk meg, hogy a társadalmi bizalom esetében kirajzolódó területi mintázat a szolidaritás kapcsán is világosan körvonalazódik, habár valamivel kevésbé éles kontúrokkal. Az észak- és nyugat-európai társadalmakban 20–30% körüli (Svédországban és Izlandon jelenleg inkább már csak 10% körüli) azoknak az aránya, akiket a szolidaritás értékdimenziója esetében zárt gondolkodásúnak tekinthetünk. A dél- és a kelet-európai országokat vizsgálva, Észtország kivételével, lényegesen magasabb arányú a nem-szolidárisak társadalmi hányada, egyes helyeken az 50%-ot is eléri. Az időbeli változásokra fókuszálva azt mondhatjuk, hogy a társadalmi bizalommal ellentétben, a szolidaritás esetében jelentős változási tendenciák megfigyelhetők. Ausztriában, Szlovákiában, Cipruson és Görögországban például markánsan nőtt a nem-szolidárisak aránya az elmúlt két évtizedben. Ezzel szemben számottevő pozitív változás tapasztalható több olyan országban (így például: Svédországban, Izlandon, Norvégiában és Finnországban), ahol már korábban is alacsony volt a nem-szolidárisak társadalmi hányada. A kelet-európai országok között is vannak olyanok, amelyek pozitív változási tendenciákat tükröznek, pl.: Észtország, Bulgária, Magyarország. E változások dacára ugyanakkor a szolidaritás értékdimenziója kapcsán az mondható el, hogy az észak- és nyugat-európai, illetve a dél- és kelet-európai társadalmak között húzódó értékpolarizációs törésvonal nem tűnt el az elmúlt két évtized során.

A nyitott/zárt gondolkodás harmadik dimenziója: tolerancia

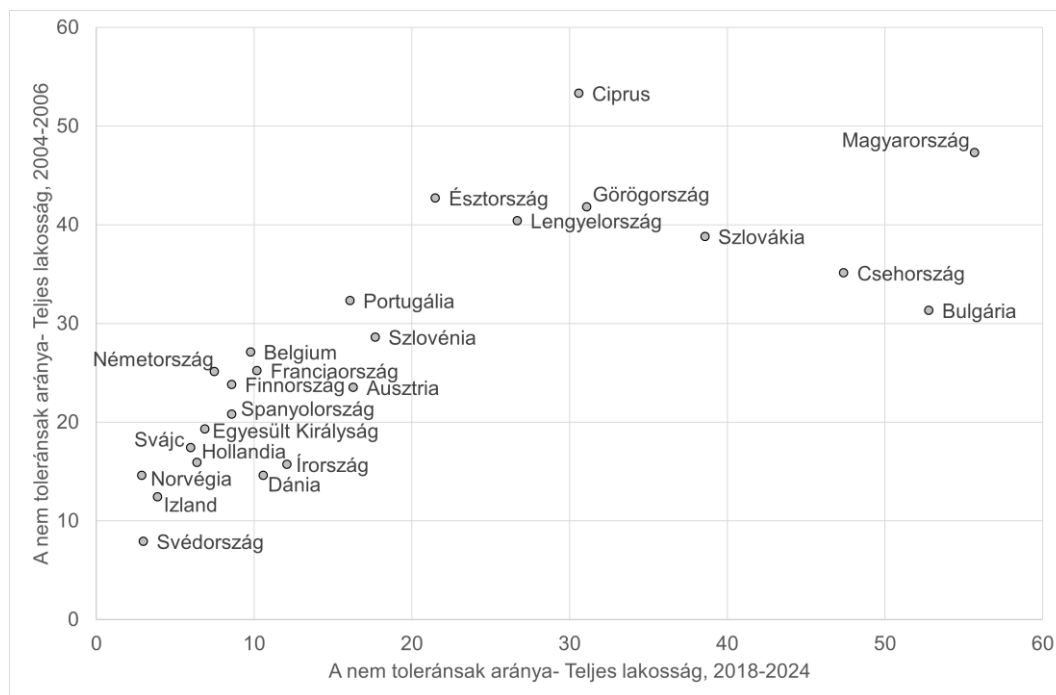
A tolerancia problematikája és értékvonatkozásai központi téma Inglehart elméleteiben. A kívánt posztmateriális fordulat szempontjából Inglehart már a korai műveiben is a másághoz való megváltozó viszonyulást emeli ki, mint az egyik új tendenciát. Nála a leggyakoribb hivatkozási pont a szexuális kisebbségekkel, melegek és leszbikusok megítélésével kapcsolatos percepciók-attitűdök átalakulása, amely Inglehart álláspontja szerint értékátrendeződés eredménye. De hasonló módon értekezik egyéb kisebbségek (etnikai, nyelvi, vallási csoportok) növekvő elfogadásáról is. Jelen vizsgálat a toleranciát két változóval méri az ESS adatbázisaiból. Ezek a következők:

- *Kérem mondja meg, hogy a külföldön élő más nemzetiségűek mekkora részének engedné meg a betelepülést? A válaszlehetőségek:*
 - 1) sokuknak meg kellene engedni, hogy [válaszadó országába] jöjjenek élni;
 - 2) jónéhányuknak meg kellene engedni;
 - 3) keveseknek kellene megengedni;
 - 4) senkinek nem kellene megengedni.
- *Kérem mondja meg, hogy milyen mértékben ért, vagy nem ért egyet a következő kijelentésekkel. Hagyni kell, hogy a meleg férfiak, és a leszbikus nők szabadon éljék az életüket melegként és leszbikusként úgy, ahogy akarják. A válaszlehetőségek:*
 - 1) teljesen egyetértek
 - 2) egyetértek
 - 3) egyet is értek, meg nem is
 - 4) nem értek egyet

5) egyáltalán nem értek egyet

Az elemzés azokat a válaszadókat tekinti egyértelműen elutasítóknak (kirekesztőknek), akik az első kérdésnél a „senkinek nem kellene megengedni” lehetőséget választották, a második esetben pedig a „nem értek egyet” vagy az „egyáltalán nem értek egyet” válaszalternatívát.

3. ábra Az intoleránsak aránya az egyes országokban és a két vizsgált időszakban, %

Forrás: saját szerkesztés az ESS 2004, 2006, 2018, 2020, 2023 adatai alapján.

Az ábrát készítette: Szabó Tamás

A 3. ábra minden eddigienél világosabb módon rajzol ki egy értékpolarizációs törésvonalat Európa társadalmi között. A régi EU-tagállamokban és az EFTA-országokban – Görögországot kivéve – sokkal alacsonyabb az elutasítók aránya, mint az újonnan csatlakozott kelet-európai társadalmakban. Ennél a dimenzióánál különösen érdekes az időbeli változás dinamikája is. Azt láthatjuk ugyanis, hogy a két évtizeddel ezelőtt is már egyértelműen létező értékpolarizációs törésvonal a tolerancia vonatkozásában mostanra még erőteljesebbé vált. Az elfogadóbb társadalmak még inkább toleránsakká váltak, míg az elutasítók még inkább intoleránsak lettek. Bulgária és Magyarország esetében ez az intoleráns attitűd már a társadalom többségét jellemzi. A 2004-ben csatlakozó országok romló tendenciájától két kelet-európai társadalom tér el: Észtország és Szlovénia. Ezekben az országokban a korábbi időszakhoz képest jelentős javulás tapasztalható.

A fenti értékváltozások generációs vetületei

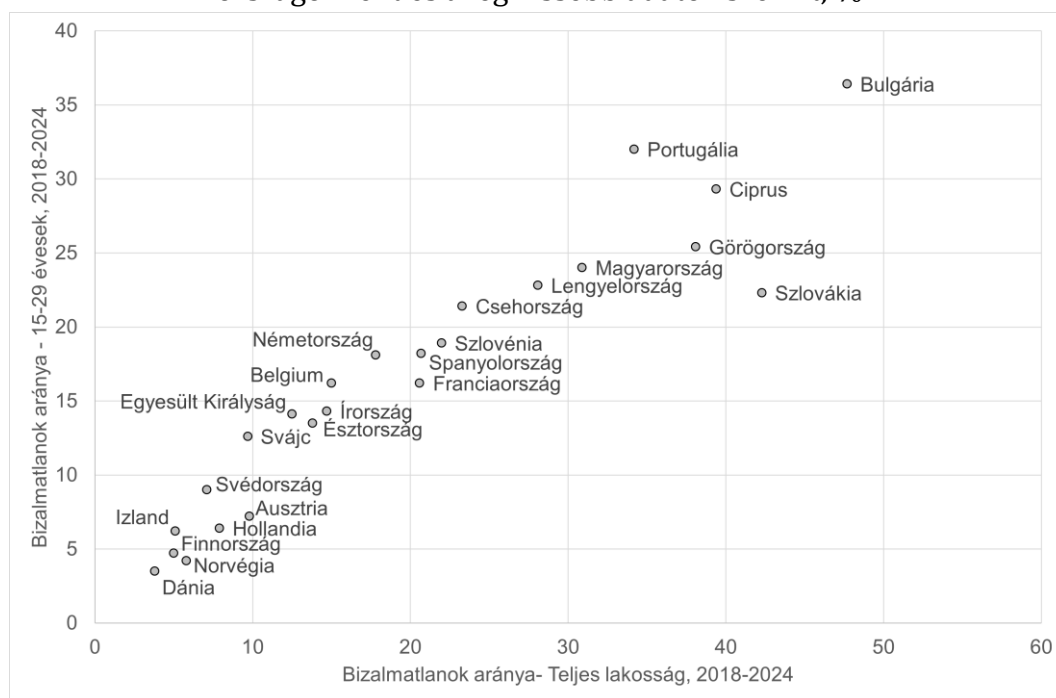
Mint az az elméleti háttér tárgyalása során többször előkerült, Inglehart szerint az értékváltozás egyúttal generációváltást is jelent. Egy új értékrend megszilárdulása akkor lehetséges, ha a következő generáció többségbe kerül az adott társadalomban. E feltevés jegyében okvetlenül fontos utánajárni, hogy a fent bemutatott társadalmi értékmintázatok,

azok esetleges változási tendenciái nem takarnak-e el sajátos, korosztályokhoz köthető értékrend-különbségeket. Egész konkrétan: az ingleharti feltevésnek megfelelően, láthatunk-e arra vonatkozó jeleket, hogy a legfiatalabb generáció (a most 15–29 évesek) értékmentázata más irányban fejlődik a jellemző társadalmi értékstruktúrákhoz képest. E kérdésfeltevés európai összehasonlító perspektívában, illetve az európai integrációs folyamat kilátásai szempontjából kiegészül azzal a problematikával, hogy a fentebb megfigyelt, európai szintű értékpolarizáció (Nyugat és Észak vs. Dél és Kelet között) a legfiatalabbak esetében is fennáll-e, avagy e generáció inkább értékkonvergenciát képvisel.

A fentiekhez hasonlóan, a nyitott/zárt gondolkodás három dimenziója, azaz a társadalmi bizalom, a szolidaritás és a tolerancia tükrében, nyilván ugyanazon változók alapján vizsgáljuk, hogy a legfiatalabb korosztály értékmentázata mit mutat a legfrissebb adatok szerint. E perspektívában egyrészt képet kapunk arról, hogy adott társadalmak esetében a fiatalabbak értékrendje eltér-e az érvényes kollektív mintától. Másrészt, nemzetközi komparatív kontextusban azt is látni fogjuk, hogy nevezett értékdimenziók mentén a fiatalabb korosztály esetében beszélhetünk-e értékkonvergenciáról, avagy a teljes társadalmakra jellemző értékpolarizáció érvényes e generációra is.

A 4. ábra a bizalmatlanok arányát mutatja országoként, az egyik tengelyen a teljes társadalmi hányad, a másikon pedig a fiatalokra (15–29 évesekre) vonatkozó arányszámot látjuk.

4. ábra A bizalmatlanok aránya a teljes társadalomban és a legfiatalabbak között – országoként és a legfrissebb adatok szerint, %

Forrás: saját szerkesztés az ESS 2018, 2020, 2023 adatai alapján.

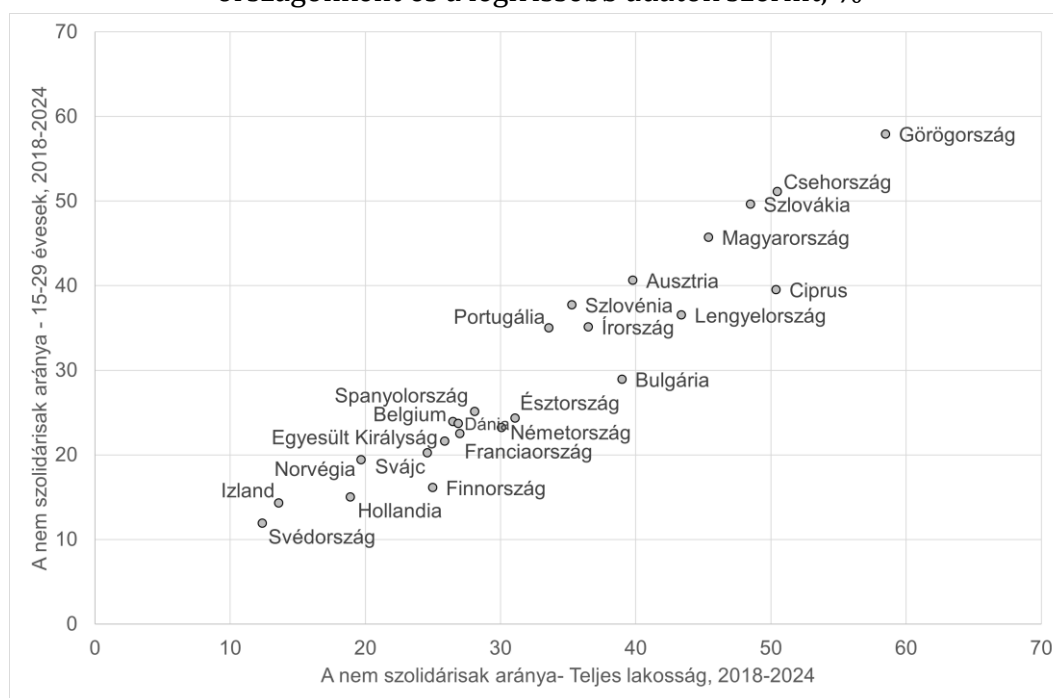
Az ábrát készítette: Szabó Tamás

Az adatokra pillantva egyrészt megállapítható, hogy a leginkább bizalmatlan társadalmak esetében (Szlovákia, Lengyelország, Magyarország, Görögország, Ciprus, Bulgária), a fia-

talok bizalomszintje valamivel kedvezőbbnek tűnik, mint a teljes lakosságé. Azaz a fiatalok inkább bíznak embertársaikban. Ugyanakkor ezen országokban a bizalmatlanok aránya még így is nagyon magas a fiatalok körében, ha összevetjük ezeket az adatokat a nyugat- és észak-európai fiatal generációk esetében mért bizalmatlansággal. Így tehát, bár kicsit kedvezőbb feltételek mellett, de megmarad a bizalom vonatkozásában fentebb feltárt európai értékpolarizáció akkor is, ha csak a fiatalabb korosztályra összpontosítunk. Ráadásul e törésvonal térbeli mintázata is jellemzően ugyanaz.

Az 5. ábrán a nem-szolidárisak arányát látjuk, hasonló bontás szerint.

5. ábra A nem-szolidárisak aránya a teljes társadalomban és a legfiatalabbak között – országoként és a legfrissebb adatok szerint, %

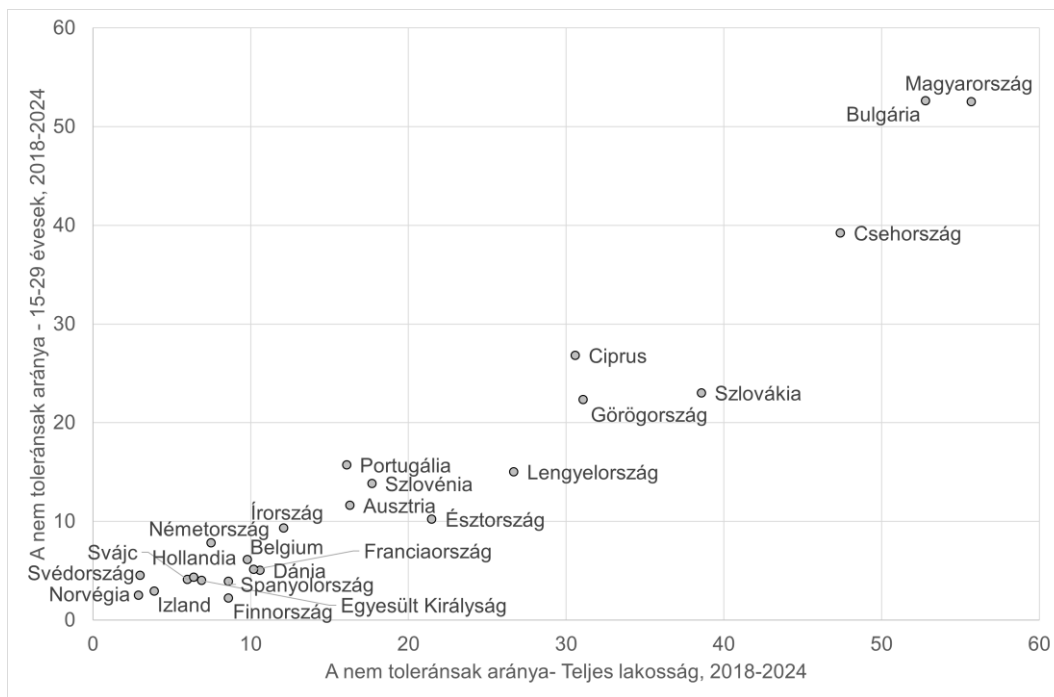
Forrás: saját szerkesztés az ESS 2018, 2020, 2023 adatai alapján.

Az ábrát készítette: Szabó Tamás

Az 5. ábra adatai egyértelműen azt mutatják, hogy a szolidaritás értékdimenziója esetében sincs markáns különbség a társadalmi szintű és a fiatalok körében érvényes értékrend között. Azon országokban, ahol magas, 30% feletti a nem-szolidárisak hányada, ott jószorivel ugyanez a számarány mutatkozik akkor is, ha csak a fiatalabb korosztályt vizsgáljuk. Emiatt a szolidaritás tekintetében sem látunk arra utaló tendenciákat, hogy az európai értékpolarizáció e dimenzió esetében a következő generációval jelentősen mérséklődne.

A 6. ábrán végezetül az intoleránsak arányát látjuk, a fentiekhez hasonló bontásban.

6. ábra Az intoleránsnak aránya a teljes társadalomban és a legfiatalabbak között – országanként és a legfrissebb adatok szerint, %

Forrás: saját szerkesztés az ESS 2018, 2020, 2023 adatai alapján.

Az ábrát készítette: Szabó Tamás

A legfiatalabb korosztály toleranciáját, intoleranciáját vizsgálva megállapíthatjuk, hogy ezen értékdimenzió esetében kirajzolódni látszik egy európai tendencia, miszerint a fiatalabbak általában el- és befogadóbbak a teljes társadalmakhoz képest. Néhány ország esetében kifejezetten éles ez a generációs konfliktus, s nemcsak ott, ahol egyébként magas az intoleránsok aránya (pl.: Szlovákia), hanem akár még toleráns társadalmak tekintetében is látszanak különbségek (pl.: Finnország). Ugyanakkor e dimenzió esetében sem lenne megalapozott értékváltozásról beszélni, hiszen a releváns európai értékpolarizáció Nyugat és Észak vs. Dél és Kelet között világosan látszik, ráadásul néhány társadalomban (Csehország, Magyarország, Bulgária) kifejezetten magas az intoleránsok aránya a fiatalok között.

Összegzés és következtetések

Jelen tanulmány az elmúlt húsz esztendőre visszatekintve vizsgálta az európai társadalmak jellemző értékmintázatait, valamint azok változási irányait. Az összehasonlító jellegű, kérdőíves módszeren alapuló, nagymintás, reprezentatív értékutatások közül a Ronald Inglehart nevéhez köthető koncepcióhoz folyamodott a vizsgálat elméleti háttér gyanánt, mivel ez az a megközelítés, amely leginkább összpontosít az értékváltozás dinamikus vetületeire, azok átfogó összefüggéseire. A tanulmány felvázolta Inglehart modernizációs kontextusba foglalt érték-koncepciójának fejlődését, annak főbb állomásait, empirikus eredményeken alapuló legfontosabb megállapításait. Jelen összegzésben, e teoretikus tételekre visszautalva értelmezzük kapott eredményeinket.

Egyfelől fontos kiemelni, hogy az ingleharti posztmaterialista értékfordulat, vagyis az a világi-rationális beállítódással és nyitott gondolkodással azonosítható értékrend, amelynek az úttörői a hatvanas-hetvenes évektől kezdődően az észak- és nyugat-európai társadalmak voltak, továbbra is főként Európának ezeket a térségeit jellemzi. Saját vizsgálatunk megerősítette, hogy az európai társadalmak között a nyitott gondolkodás vonatkozásában korábban már regisztrált értékkülönbségek valóban fennállnak, akkor is, ha az ingleharti modellre épülő WVS/EVS adatbázis helyett más, részletesebb, átfogóbb, gyakrabban megismételt lekérdezéseken alapuló adatforrást veszünk elemzés alá. A nyitott gondolkodás különféle dimenziói (társadalmi bizalom, szolidaritás, tolerancia) esetében általunk feltárt makroszintű értékkülönbségek jól illeszkednek az Inglehart és szerzőtársai jóvoltából korábban már megismert európai értékpolarizációs törésvonalhoz.

Másodsorban igazoltuk Inglehart azon tételét is, miszerint a társadalmi értékmintázatok változása csak nagyon lassan történhet meg. Közel húszéves keresztmetszetben olyan mértékű értékváltozást egyetlen társadalom esetében sem sikerült beazonosítanunk, amely az adott országot Európa értéktérképén drasztikusan más pozícióba tolt volna. A nyitott gondolkodás tekintetében az európai értékkoordináta meglehetősen stabil, a nevezett értékpolarizációs törésvonalon átjárás nem igazán figyelhető meg.

Ha ez így van, mármint az, hogy két évtizedes perspektívában nincs érdemi értékváltozás Európában, akkor az ingleharti érvelés szerint ebből inherensen következnie kell annak is, hogy a legfiatalabb korosztály, amely majdan többségbe kerülve esetlegesen új értékrendet társadalmazhat, manapság még nem képviselhet az érvényes kollektív mintától markánsan eltérő értékstruktúrát. A társadalmi értékváltozás Inglehart szerint ugyanis generációkon átívelő hosszú folyamat. E tétel is helyesnek bizonyult az eredmények tükrében, hiszen egy-egy ország esetében ugyan megfigyelhetők voltak értékrendkülönbségek a legfiatalabbak és a teljes társadalom között, viszont az európai értékpolarizációt ez egyelőre nem látszik átrajzolni valamiféle értékkonvergenciává a fiatalokra fókuszálva sem.

Egyetlen mondatban az európai integrációs folyamatra reflektálva: az adatok szerint nincs kialakulóban valamiféle közös európai értékrend; Észak- és Nyugat-Európa, illetve Dél- és Kelet-Európa értékmintázatai a nyitott gondolkodás tekintetében továbbra is elválnak, s a fiatalok esetében sem mutatnak nagyon mást a tendenciák. Talán annyi pozitívum megjegyezhető, hogy a közelmúlt uniós kihívásai (gazdasági stagnálás-recesszió, koronavírus-járvány, migrációs problémák, nacionalista-populista pártok erősödése, szomszédos térségekben zajló háborúk) ellenére, az ingleharti *backlash* nem regisztrálható általános trendként.

Köszönetnyilvánítás

Bodor Ákos munkája az NKFIH által támogatott „Mennyire általános az általánosított bizalom” című kutatás része (az FK143163 számú projekt a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított támogatással, az FK22 pályázati program finanszírozásában valósult meg). Grünhut Zoltán kutatását a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj támogatta (projektazonosító: MAEO-2024-25-000051).

Felhasznált források

- Aggestam, L. (2008). Introduction: Ethical Power Europe? *International Affairs*, 84(1), 1–11. DOI: 10.1111/j.1468-2346.2008.00685.x
- Arató K., & Koller B. (2023). *Európa utazása: integrációtörténet*. Gondolat.
- Beck, U., & Grande, E. (2007). *Cosmopolitan Europe*. Polity.
- Cicchelli, V., & Pendenza, M. (2015). The Looming Shadow of the Walls. Is a Cosmopolitan Europe still Possible? *Partecipazione e Conflitto – The Open Journal of Sociopolitical Studies*, 8(3), 625–642.
- Gárdos J., & Ságvári B. (2020). Az értékutatások ígérete és valósága – Az értékek kutatása. In Szabari V. (szerk.), *(Disz)kontinuitások* (pp. 89–67). Napvilág Kiadó – ELTE Eötvös József Kiadó.
- Gerhards J. (2007). *Cultural Overstretch? The Enlargement of the European Union and the Cultural Differences between Old and New Member States and Turkey*. Routledge.
- Grabbe, H. (2006). *The EU's Transformative Power: Europeanization through Conditionality in Central and Eastern Europe*. Palgrave Macmillan.
- Hoerber, T., Weber, G., & Cabras, I. (eds.) (2021). *The Routledge Handbook of European Integrations*. Routledge.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution*. Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization*. Princeton University Press.
- Inglehart, R. (2018). *Cultural Evolution: People's Motivations are Changing, and Reshaping the World*. Cambridge University Press.
- Inglehart, R. (2021). *Religion's Sudden Decline: What's Causing it, and What Comes Next?* Oxford University Press.
- Inglehart, R., & Abramson, P. (1995). *Value Change in Global Perspective*. University of Michigan Press.
- Inglehart, R., & Norris, P. (2003). *Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change around the World*. Cambridge University Press.
- Inglehart, R., & Norris, P. (2004). *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. Cambridge University Press.
- Inglehart, R. & Welzel, C. (2005). *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge University Press.
- Jørgensen, K. E. (2006). Theoretical Perspectives on the Role of Values, Images and Principles in Foreign Policy. In Lucarelli, S., & Manners, I. (eds.), *Values and Principles in European Union Foreign Policy* (pp. 42–58). Routledge.
- Keller T. (2009). *Magyarország helye a világ értéktérképén*. TÁRKI.
- Keller T. (2014). Megfogyva bár, de törve... Mérsékeltén javuló mutatók, súlyosan növekvő politikai polarizáltság a magyar értékrendszerben, változások 2009 és 2013 között. In Kolosi T. & Tóth I. Gy. (szerk.), *Társadalmi Riport 2014* (pp. 375–403). TÁRKI.
- Koller B., & Arató K. (2019). Az európai integráció rövid története In Arató K., & Koller, B. (szerk.), *Az Európai Unió politikai rendszere* (pp. 11–33). Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Laïdi, Z. (ed.) (2008). *EU Foreign Policy in a Globalized World: Normative Power and Social Preferences*. Routledge.
- Lucarelli, S. (2006). Introduction: Values, Principles, Identity and European Union Foreign Policy". In Lucarelli, S., & Manners, I. (eds.), *Values and Principles in European Union Foreign Policy* (pp. 1–18). Routledge.
- Manners, I. (2009). The Concept of Normative Power in World Politics. *Danish Institute for International Studies Brief*, No. 4.

- Manners, I. (2010). As You Like It: European Union Normative Power in the European Neighbourhood Policy. In Whitman, R. G., & Wolff, S. (eds.), *The European Neighbourhood Policy since 2003: Much Ado about Nothing?* (pp. 29–50). Palgrave Macmillan.
- Marccheti, M. C. (2024). Identity and Values in the European Union: Towards a New Form of Obscurantism in European Societies? *Quadreni di Sociologia*, 96, 33–48.
- Mayer, H., & Vogt, H. (eds.) 2006. *A Responsible Europe? Ethical Foundations of EU External Affairs*. Palgrave Macmillan.
- Norris, P., & Inglehart, R. (2019). *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge University Press.
- Schumacher, T., Marchetti, A., & Demmelhuber, T. (eds.) (2018). *The Routledge Handbook on the European Neighbourhood Policy*. Routledge.
- Schwartz, S. H. (2016). Basic Individual Values: Sources and Consequences. In Sander, D., & Brosch, T. (eds.), *Handbook of Values: Sources and Consequences* (pp. 63–84). Oxford University Press.
- Sjursen, H. (2006a). What Kind of Power? *Journal of European Public Policy*, 13(2), 169–181. DOI: 10.1080/13501760500451584
- Sjursen, H. (2006b). The EU as a 'Normative Power': How Can This Be? *Journal of European Public Policy*, 13(2), 235–251. DOI: 10.1080/13501760500451667
- Tóth I. Gy. (2009). *Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében* (A gazdasági felemelkedés társadalmi-kulturális feltételei című kutatás zárójelentése). TÁRKI.
- Uslaner, E. M. (2012). *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge University Press.
- Varga K. (2003). *Értékek fénykörében*. Akadémiai Kiadó.
- Whitman, R. G. (ed.) (2011). *Normative Power Europe: Empirical and Theoretical Perspectives*. Palgrave Macmillan.

Dezső Renáta Anna

*FORMABONTÓ INTERKULTURÁLIS TANULÁS
A HOLOKAUSZT 80. ÉVFORDULÓJÁN –
KULTURÁLIS EMLÉKEZET EGY NEMZETKÖZI
FELSŐOKTATÁSI PROGRAMBAN*

*A KOLTAI DÉNES EMLÉKÉRE A PÉCSI CIVIL KÖZÖSSÉGEK HÁZÁBAN 2024. 10. 11-ÉN
SZERVEZETT EMLÉKKONFERENCIÁN ELHANGZOTT ELŐADÁS SZERKESZTETT ÉS
KIBŐVÍTETT VÁLTOZATA*

Absztrakt

A szabad tanítás és a tanulás szabadságának együttes megvalósulási lehetőségei közül egy saját felsőoktatási – művelődésszervezési gyakorlat bemutatását célozza e tanulmány. A Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Neveléstudományi Intézet nemzetközi pedagógia alapszakos, interkulturális nevelési- és oktatási asszisztens specializációjú képzésének záró akkordja minden év április közepén egy tömbösített formában megvalósuló emlékezetkultúra kurzus. Ennek keretei közt az UNESCO tanuló város koncepcióhoz is illeszkedően a zsidó kulturális értékek és a Holokauszt tragédiájának tárgyköréhez tartozóan érzékenyítést, tudásmegalapozást- és bővítést eredményező tevékenységekbe kerülnek bevonásra a mindenkor aktuálisan már három éve Magyarországon, Pécsen élő nemzetközi diákok. A tanulmány során bemutatásra kerül az érintett képzés céljához rendelt a nevezett kurzus tematikája, valamint lebonyolítási módjának indokai, a lokalitás és a történelmi-társadalmi tér újrakeretezésének adekvát tapasztalatai, az IWalk módszere, illetve a résztvevő diákok vonatkozó reflexióinak tanulságai. Mindez a reszponzív tantervfejlesztés akciókutatás-értelmezési keretei közt, a formabontó formális tanulás fogalmának bevezetésével valósul meg, szorosan kapcsolódva a demokrácia kompetenciák mozgósításának tudatos és reflektív, adekvát nemzetközi felsőoktatási gyakorlatához. Április 16. a Holokauszt Magyarországi Áldozatainak Emléknapja, mely 2024-ben a deportálások kezdetének 80. évfordulóját fémjelezte, míg 2025. január 27. a nemzetközi Holokauszt emlékezet 80. évfordulójának kezdete, így az emlékezet és emlékeztetés hangsúlyosabban fókuszált időszaka hosszabb idő-intervallumot ölel át – edukációs jelentősége azonban ennek ellenére sem évszámokhoz köthető.

Kulcsszavak: formabontó formális tanulás; reszponzív tantervfejlesztés; emlékezetkultúra

Bevezetés

E tanulmány a szerző egy személyes szakmai kutatási érdeklődését – azaz a jövő edukátorainak demokratikus értékek mentén, s atipikus módon történő képzését – fókuszálja konkrét témához kötődően, a Holokauszt történelmi és szociálpszichológiai tanulságainak felhasználásával. Az állampolgári nevelés többféle megközelítését példázva írásom kirakós szerkezetű, mivel számos különböző aspektust érint, amelyek mindegyike

demokratikus aktusok előmozdításához kapcsolódik. Megvalósulási kerete a szerzői szándék szerint reflektív elemzés (Boxer, 1981) egy olyan kurzus konkrét példáját górcső alá véve, amely a Holokauszt nyomainak emlékére valósul meg egy nemzetközi felsőoktatási programban. Átfogó írás, mely egyszerre feltáró és szintetizáló jellegű, gyakorlat-alapúnak is nevezhetjük, s akciókutatásként is értelmezhetjük (Saban, 2021), mivel a tervezés, fejlesztés, megvalósítás, monitoring, értékelés és felülvizsgálat ciklikus fázisai (Kranthi, 2017) egyaránt beazonosíthatóak az ismertetésre kerülő folyamatban. Autoetnográfiai (Ellis és mtsai, 2011; Adams és mtsai, 2017) természetű: a szerző vonatkozó longitudinális tantervfejlesztési kontribúciójának bemutatása, a reflektív szubjektivitás kritériumait (Bouzanis, 2021) figyelembe véve. Az alkalmazott módszerek és felhasznált források típusai változatosak és összetettek.

Egy nemzetközi program életre kel

Az egyetemek világa hazánkban is egyre inkább multikulturális közeggé válik (Nieto, 2017; Galloway és mtsai, 2017, 2021), ahol a különböző kultúrákból és előképzettséggel érkező diákoknak lehetőségük nyílik arra, hogy megosszák egymással hagyományaikat, értékeiket, tapasztalataikat és nézeteiket, majd együtt formálják azokat tovább (Barrett, 2020). Ebben a sokszínű tanulói közegben figyelhető meg az az egyre gyorsuló nemzetközi tendencia (Dearden, 2016, 2018; Macaro és mtsai, 2017), mely az angol nyelvet a felsőoktatás médiumának tekinti (EMI = English as a medium of instruction). A Pécsi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Neveléstudományi Intézetének munkatársai 2019 tavaszán egy ilyen angol nyelvű, új szakindítási anyagot dolgoztak ki – jelen tanulmány szerzőjének kezdeményezésére és koordinálásával.

A magyarul évek óta működő pedagógia alapszak angol képzési nyelvű programja interkulturális nevelési- és oktatási asszisztens specializációval (Dezső, 2019), mely a kidolgozást követő nyáron kapott nyilvántartásba vételi és szakindítási engedélyt (FNYF/577-3/2019 – Gloviczki, 2019), nagyban támaszkodik az inkluzív egyetemi környezet kapcsán megfogalmazott szempontokra (Arató és Varga, 2015; Vitéz, 2021). A képzés indulásakor annak nemzetközi és gyakorlati jellegére való tekintettel a programban közreműködő oktatóknak kellett sok esetben spontán, kreatívan, akár online tanulási formák alkalmazása által, ugyanakkor a képzési előírásokhoz mérten érvényes módon megoldani a világjárványból adódó korlátozások áthidalását csakúgy, mint az érvényben lévő magyar nyelvű szakeírásban fellelhető, a nemzetközi programra is kiható szabályozási anomáliák áthidalását (Dezső, 2023).

Az első három évfolyam (2023, 2024, 2025) végzett diákjainak száma összesen 20 fő, ami pontosan megegyezik a szakindításkor rögzített mindenkor optimálisként előtételezett programlétszámmal. E fiatalok kulturálisan rendkívül diverz környezetből érkeznek: végzett alumnik reprezentálják Kínát (8), Mongóliát (3), Vietnámot (2), Hollandiát (1), Szlovákiát (1), Törökországot (1), Columbiát (1), Laoszt (1), Koszovót (1), Magyarországot (1). Jelenleg a program különböző évfolyamain tanulnak diákok Kínából (6), Oroszországból (3 – köztük a csecsen, illetve tatár nemzeti kisebbségekhez tartozó diákok), Törökországból (1), Laoszból (1), Costa Ricából (1), Qatarból (1), Türkmenisztánból

(1), Iránból (1); s tanulmányait 2020 szeptember óta megszakította összesen 6 fő, egy-egy diák Kínából, Brazíliából, Mauritiusról, Mongóliából, Grúziából, illetve hazánkból.

A lemorzsolódás okait vizsgálva, SWOT analízist készítve gyengeségeink közt a tágabb értelemben vett szervezeti és tárgyi környezet érhető tetten. A fenyegetettség irányába hatnak a közép-európai régió belül a brnoi Masaryk Egyetem Pedagógiai Karán 2023 szeptemberben elindult "Education for Diversity and Inclusion" elnevezésű alapképzési szak, illetve az Eötvös Lóránt Tudományegyetem Pedagógia- és Pszichológia Karán 2025 szeptemberben debütált angol nyelvű Pedagógia BA szak konkurens tartalmai és lokalitásuk vonzereje a program feltételezett célközönsége szempontjából. Erősségeink a diákokra jellemző kultúraközi reziliencia (Dezső, 2023), és az inkluzív tanulási környezet. Ezek, továbbá a nemzetközi oktatói gárda a lehetőségek dimenzióját nyitják meg az együttműködési kezdeményezések terén geo-kulturálisan táguló diákbázisunk számára, ugyanis intézeti kollégáink mellett számos vendégoktatót fogadtunk a képzés kezdete óta személyes és online formában egyaránt. Az Egyesült Államokból (Florida Gulf Coast University – 3, Boston College Lynch School – 1, és San José State University – 1), Izraelből (Oranim Academic College of Teacher Education – 3), Írországból (National College of Ireland – 1), Spanyolországból (Universidad de Seville – 2), Ausztriából (Universitat Innsbruck – 1, és Universitat Wien – 1), Csehországból (Masarykova Unversita, Brno – 1, és Palacký Universitat, Olomouc – 1), Szerbiából (Univerzitet u Beogradu – 4), valamint Ukrajnából (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – 1), és Horvátországból (Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku – 2) a képzés első tizenegy féléve alatt több mint húsz különböző kultúrát képviselő oktatóval találkozhattak diákjaink – a képzésnek otthont adó intézet munkatársai által szervezett nemzetközi konferenciák előadóinak kontribúcióit figyelmen kívül hagyva is.

Ennek a programnak a létrehozása a Pécsi Tudományegyetemen szándékaink szerint a demokratikus aktusok hazai erősítését szolgálja migránsellenes és xenofób diskurzusok, valamint közbeszéd idején, kulturálisan sokszínű fiatalok körében. A program specializációjának egyik fő célja a tanulási folyamatok természetével kapcsolatban meglehetősen ellentmondásos a formális oktatási környezetben, mivel olyan atipikus tanulási formák előmozdítását priorizálja, amelyek az állampolgári részvétel-növelés lehetséges megvalósulási módjai a hatékony tudásátadás során (Németh, 2022). Számos és változatos szakmai gyakorlat és gyakorlati program, pedagógiai esettanulmányozás- és megbeszélés, terepgyakorlatok, dokumentumfilmek / játékfilmek megtekintése és azok megvitatása / elemzése, állat-asszisztált- művészet- és mindfulness terápiákkal való ismerkedés, kutatói szemléletformálás, vagy aktív konferenciákon való részvétel egyaránt előfordul ezek között. Megítélésem szerint indokolt a formabontó formális (felsőfokú) tanulás kifejezés bevezetése e tanulási módok együttes leírására, mivel ezek bár formális, tantervi oktatási környezetben szerveződnek, az informális és a nem formális tanulás több jellemzőjét is magukon hordozzák.

A Schindler listája című filmtől az IWalk mobilalkalmazásig

A xenofóbia és az antiszemitizmus 20. századi eszkalációjának lenyomata minden kétséget kizárólag a Holokausz. A kortárs filmművészetben áttörő módon e történelmi

valóság művészi ábrázolása csupán a történeteket követően mintegy fél évszázaddal kapott megjelenési teret, s nemzetközi visszhangot. Spielberg a Schindler listája című Oscar-díjas filmjének forgatása alatt a bevont Holokauszt-túlélőknek ígéretet tett arra, hogy hitelesen megörökíti személyes történeteiket. Így hozta létre a Soá Alapítványt (1994), mely később (2006-tól) a Dél-kaliforniai Egyetem Soá Alapítvány Vizuális Történelem és Emlékezet Intézeteként (SFI USC), felsőoktatási keretek közé illesztve folytatja működését. Magyarországon a Zachor Alapítvánnyal együttműködve a SFI USC 2012 óta hirdet tanár-továbbképző, kurzusfejlesztő programokat oktatási szakemberek számára annak érdekében, hogy a tanúságtétel pedagógiai használhatóságának elméletét és gyakorlatát terjesszék (hasonló programok működnek az Egyesült Államokban, Lengyelországban, a Cseh Köztársaságban és Ukrajnában).

Az archívumba eredetileg 62 országban felvett 41 nyelven készült egyenként többórás interjú került be, melyek főként a Holokauszt és más genocídiumok (Guatemala, Ruanda) túlélőinek és szemtanúinak visszaemlékezései. A gyűjteménynek vannak publikus elemei, mintegy 1800 testamentum online. A teljes archívum – közel 60 000 tanúvallomás – hazánkban először az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen és a Közép-európai Egyetemen volt elérhető, a Pécsi Tudományegyetemen pedig egy 2017 májusában zajlott próbaidőszakot követően 2018 nyarától megtalálható a Tudásközpont adatbázisában. Az archívum minden egyes interjúja angolul feliratozott, s részletesen indexált keresőrendszerrel ellátott adatbázis, beleértve a földrajzi helyneveket, időszakokat, egyéni neveket és tapasztalati (főként túlélő vagy életmentő) csoportokat. Az indexált adatbázis világszerte lehetővé teszi az önkéntes oktatók számára, hogy online tananyagokat hozzanak létre egyes általuk fókuszált témákban.

Ennek kiemelt platformja az IWitness felület (Szőnyi és Street, 2018; Mezei, 2020), amely tematikus online osztálytermi anyagok gyűjteménye különböző kapcsolódó kérdésekről (pl. áldozatok, szemlélők, tanúk, elkövetők, mentők szociálpszichológiai szerepeinek kategorizálása, vagy egyes történelmi események fókuszának tárgyalása). E feladatokat, óraterveket hazai vonatkozásban a mindenkor érvényes központi oktatásirányítási dokumentumokhoz igazítva hozzák létre alkotóik – többnyire maguk is aktív pedagógusok –, tematikusan, tantárgyakhoz, és osztályfokokhoz illesztve. Az egyes óratervek az archívumban található videó részleteket, történelmi forrásokat bemutató képkivágásokat tartalmazzák, és a konstruktivista pedagógiai paradigma érvényesítését figyelembe véve dolgozzák fel azokat adott tanulói célcsoportokhoz igazított feladatsorokkal.

Szintén a videointerjúk bázisán jött létre az IWalk program, majd applikáció. Ez napjainkra egy letölthető, mobiltelefonokon világszerte (Ausztria, Belgium, Cseh Köztársaság, Egyesült Államok, Hollandia, Horvátország, Kanada, Lengyelország, Luxemburg, Magyarország, Németország, Örményország, Portugália, Románia, Svájc, Szlovákia, Ukrajna) szabadon használható multimédiás eszköz, amely személyre szabott tanulási élményt nyújt felhasználóinak az emlékezet helyszínein, beleértve egyes magyar földrajzi helyszíneket is. Az IWalk olyan interaktív helytörténelmi digitális oktatási program, amely Európa-szerte helyi partnerekkel, Magyarországon a Zachor Alapítvánnyal együttműködésben valósul meg (Vida, 2019), azonban releváns ismeretekkel és pedagógiai

tapasztalattal e közreműködők nélkül is használható. Budapesten nyolc séta is tehető I-Walk-asszisztált módon (Duna-part, Erzsébetváros, Memento Park, régi pesti zsidó negyed, Szenes Hanna park, Városmajor, Zugló, Üvegház), s az ezekhez tartozó feladatok angolul is elérhetőek. Az egyéb hazai lokációk Abaújszántó, Baja, Balatonboglár, Bodrogkeresztúr, Bácsalmás, Békéscsaba, Csongrád, Győr, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Keszthely, Kisvárd, Mád, Mátészalka, Nagykanizsa, Olaszliszka, Sopron, Szeged, Szolnok, Székesfehérvár, és Tállya – Pécsen e tanulmány születésekor nem elérhető. Az applikációban szereplő egyes séták eltérő időtartamra tervezettek, s útvonaluk Google térkép segítségével elérhető. Egy-egy séta több állomáshoz tartozóan tartalmaz helytörténeti leírásokat, videoklipeket, illetve ezekhez illeszkedő kontextualizáló ismereteket, probléma-felvetéseket, koncepció-értelmezéseket, megvitatható kérdéseket, kifejtendő feladatokat. Az alkalmazás lehetővé teszi a sétán résztvevők feladatmegoldásainak írásos rögzítését is, de használata nem kötelező erre.

Emlékezet és emlékeztetés neveléstudományi tanulmányokhoz köthetően

1944. április 16-dikán kezdődött meg Északkelet-Magyarországon és Kárpátalján a gettósítás (Braham, 1997). Hazánkban 2001 óta e nap a Holokauszt Magyarországi Áldozatainak Emléknapja, 2024-ben világszerte a Holokauszt borzalmi kezdetének 80. évfordulója alkalmából történtek megemlékezések. 2025. január 27-én Duda lengyel elnök, Scholz német pénzügyminiszter és Steinmeier államfő, Zelenskij ukrán elnök, Macron francia elnök, III. Károly brit király és más királyi családtagok 56 holokauszt-túlélővel találkoztak Auschwitzban, a haláltábor felszabadításának 80. évfordulóján (Gera, 2025). Ez a szimbolikus figyelmeztetés a növekvő antiszemitizmus és idegengyűlölet ellen jól mutatja az emlékezés tanulásának jelentős szerepét, lehetőségeit és perspektíváit az állampolgári nevelés részeként mind európai, mind tágabb nemzetközi kontextusban.

A vonatkozó kurrens szakpolitikai megközelítés, melyet az Európa Tanács Demokratikus Kultúra Kompetenciakerete (Barret, 2020) híven tükröz, az e tanulmányban bemutatás tárgyát képező kurzus alapvetéseként is értelmezhető. E kompetenciakeret elemeiben értékeket, attitűdöket, ismereteket és a kritikai gondolkodás (kritikus értelmezés) jegyeit, illetve képességeket ír le.

Az értékek között az emberi méltóság és az emberi jogok; a kulturális sokszínűség; valamint a demokrácia, az igazság, a korrektség, az esélyegyenlőség és a törvény szerepének tisztelete van a fókuszban. A nyitottság a kulturális másság és eltérő hitek, világnézetek és hitgyakorlatok felé; a tisztelet; a polgári tudatosság; a felelősség; a saját kompetenciánkba vetett hit; a többértelműség toleranciája mint attitűdök jelennek meg. Ismeretekre és kritikai gondolkodásra (kritikus értelmezésre) az én (self); a nyelv és kommunikáció; a világ: politika, jog, emberi jogok, kultúra-kultúrák, vallások, történelem, média, gazdaság, környezet és fenntarthatóság vonatkozásában van szükségünk. A kívánatos képességek között jelentősek az autonóm tanulási képességek, az analitikus és kritikus gondolkodási képességek, a figyelem és megfigyelés képességei, az empátia, a flexibilitás

és adaptációs képesség, nyelvi, kommunikációs és többnyelvű képességek, valamint a kooperációs és konfliktusmegoldó képességek.

E kompetenciák természetüket tekintve transzverzálisak, azaz kulcskompetenciáknak tekinthetjük őket, mivel nem egy-egy tudományterület iskolai tantárgyspecifikus leképeződésében érhetőek tetten, hanem általános érvényűek: számos és színes köznevelési szintre vetíthetően – például témnapok, projekthetek keretei között – csakúgy, mint a felsőoktatásban.

Az évforduló-időszakban tervezett és lebonyolított formabontó formális tanulási tevékenységek nem voltak előzmény nélküliek, sikerült megvalósítani egy hasonló folyamatot a program első végzős diákjainak körében is. E tanulmány szerzőjének gondozása alatt a program indulását megelőző években a témához kapcsolódó tartalmakkal már elérhető volt azonos című (Remembrance Education) angol nyelvű kurzus a PTE BTK-ra különböző mobilitási programokkal érkező külföldi és hazai diákok számára egyaránt; illetve még korábban, kötelező és szabadon választható magyar nyelvű kurzusok pedagógusképzésben és neveléstudományi képzésekben nappali és levelező tagozaton is (Pedagógiai szociálpszichológia, Speciálkollégium, Szabadon választható tárgyak, Szabadon választható ismeretkörök, A kritikai gondolkodás fejlesztésének programja, Tanterv- és programfejlesztés szakmai gyakorlat, Tantervelemzés és tantervfejlesztés alkotó szeminárium, Emlékezetkultúra az oktatásban). A képzőhely magyar nyelvű pedagógusképzése és a kapcsolódó köznevelési gyakorlat metszetében szintén a korábbi években szabadon választható órakeretek közt témnapok lebonyolítására is sor került több hátrányos helyzetű, roma/cigány származású tanuló által felülreprezentált pécsi külvárosi iskola nyolcadik osztályosai, tanáraik és PTE tanárjelölt hallgatói együttműködésének köszönhetően. Az évek során e tapasztalatokhoz kötődően több tanárjelölti publikáció, képzési anyag is született (Kecskés és mtsai, 2011; Várda és mtsai, 2014). A későbbiekben e kurzusok keretei között a Dél-kaliforniai Egyetem Soá Alapítvány Vizuális Történelem és Emlékezet Intézeteének (SFI USC) publikus archívumában kereshető interjúrészletekiből az oktató-kutató mintegy 40 perces kisfilmet szerkesztett, mely a budapesti zsidók és a vidéki romák/cigányok sorsközösségét mutatja be, általános emberjogi, szociálpszichológiai kérdéseket boncolgatva. A tanárjelöltek a gardneri többszörös intelligenciák elméletére alapozva ezt a kisfilmet dolgozták fel az általános iskolai tanulókkal (Dezső, 2017; 2018).

Felvértelve e vonatkozó szakmai képzési tapasztalatokkal a tárgyalt nemzetközi pedagógia alapképzés interkulturális nevelési- és oktatási asszisztens specializációja tantervének megalkotásakor a Remembrance Education című kurzus (1. sz. melléklet) összeállításakor annak tartalmi és lebonyolítási módja mellett hangsúlyos szerepet kapott helye és ideje is. E programelem nem csupán egy a hatfél éves program utolsó szakaszának kurzusai között, hanem a legutolsó. Három blokkra, nem pedig heti rendszerességű óratartásra tervezett, az utolsó blokkok pedig különleges módon zárják le a hatodik félévben járó diákok tanulmányi időszakát. A cél az, hogy e fiatalok emlékezetes élményben részesüljenek, elősegítve és megerősítve a program specializációjának alapvető krédóját, azaz megerősítsék demokratikus állampolgári értékeiket, attitűdjeiket, ismereteiket és

készségeiket. Leendő edukátorokként, interkulturális nevelési- és oktatásügyi szakemberekként értsék felelősségüket és az általuk betölthető lehetséges szerepeiket származási vagy választott társadalmukban aktív részvételi tevékenységeik megvalósításakor. Mivel ez a cél meglehetősen hosszú távú, jelen keretek közt a program, illetve a kurzus hatásvizsgálata nem lehetséges, csupán a végrehajtott folyamatot és a hallgatók közvetlen visszajelzéseit illusztrálhatjuk.

Reszponzív tantervfejlesztés mint akciókutatás

A PTE BTK NTI és jogelődei szakmai krédóját a Rendszerváltástól kezdődően alapvetően meghatározta a nyitott curriculum és a produktív tanulás (Bárdossy, 2014) ethosza. E hagyomány nyomdokain a mindenkorai kutatás – fejlesztés – képzés – és gyakorlat egységét folyamatos, rezponzív tantervfejlesztésként (Vreuls és mtsai, 2022), és pedagógiai akciókutatásként (Zank, 2020) egyaránt leírhatjuk.

A tantervfejlesztési folyamat kutatás-alapú (Clements, 2008) jellegéből adódóan soha nem lezárt (!), hanem szakaszokra bontható, s jelen esetben a szerző aktív részvételen alapuló tanulására támaszkodik. Ez nemzetközi, (többnyire) civil szervezetek (Zachor Alapítvány, Centropa, Élet Menete Magyarország, Holocaust Emlékközpont Budapest), tematikusan kapcsolódó rendezvényein és programjain realizálódó aktív részvételt és bevonódást jelent; amit folyamatos és hosszútávú, jelenleg is tartó vonatkozó kvalitatív íróasztal-alapú kutatás (Bassot, 2022) kísér.

Az induló tervezési fázisban, a 2019-től kezdődő fókusz meghatározásakor a kutató (– fejlesztő – kurzusvezető oktató) az ekkorra már megismert, Dél-kaliforniai Egyetem Soá Alapítvány Vizuális Történelem és Emlékezet Intézete (SFI USC) archívumának bázisára épülő nemzetközi tananyagfejlesztési lehetőségek közül az IWitness és az IWalk tartalmait mellett a tananyagkiválasztás a Centropa Alapítvány gyűjteményeire is alapozott. Ez utóbbi, a közép- és kelet-európai zsidó emlékezet megőrzésével foglalkozó civil szervezet szakértő munkatársai illusztrált könyveket és dokumentumfilmeket alkottak digitalizált, több mint 25 000 magántulajdonban lévő családi fénykép, személyes dokumentum és egyéni történet alapján. Más online források nyílt elérésű oktatási segédanyagait (Egyesült Államok Holokauszt Emlékmúzeum, Jad Vashem), illetve válogatott vonatkozó szakirodalmi tételek szintén feldolgozásra kerültek a kurzustervezés során (1. melléklet).

Tágabb, nemzetközi szakmai minőségbiztosítási feltételeknek történő megfeleltetésre a vonatkozó tanítási-tanulási folyamat kidolgozása kapcsán a Nemzetközi Holokauszt Emlékezet Szövetség ajánlásainak (Meyer, 2019) figyelembe vétele adott kereteket. Ezt a szövetséget 1998-ban az akkori svéd miniszterelnök, Göran Persson hozta létre, s napjainkban is több mint 40 országot reprezentál. Oktatási szakértőik a Holokauszt tanításának okait, tartalmát, és módját fókuszáló iránytűje szerint a téma tárgyalása inspirálja a kritikai gondolkodást, a társadalmi tudatosságot, és az abban résztvevők személyes fejlődését – a Barret által leírt, általunk is céltételezett demokrácia-kompetenciákkal összhangban (2020). A tartalmi elemek közt kiemelt a történelmi háttér, és az események kronologikus kulcsmozzanatainak ismertetése, a korszak társadalomképének felvázolása, és egyes – szociálpszichológiai értelemben vett – szereplői kontextualizát viszonyulásának

értelmezése az adott helyzetben. Mindezt tanuló-központú, reflektivitást biztosító módokon szükséges tárgyalni.

Az első akcióterv 2019-es kidolgozását – kurzusfejlesztés és engedélyezés kötelező programelemként –, a tervezési fázist követően megvalósításra csupán 2023 áprilisában került sor a kurzus tantervi helyéből – 6. félév – adódóan. Ekkor a kurzus résztvevőinek (n=10) monitoringját és értékelését követően a folyamat reflexiója, majd ebből adódó felülvizsgálata következett. Ennek legfőbb tanulsága az volt, hogy a tantermi környezetben változatosan feldolgozott, számos forrásra támaszkodó kurzustartalmakat a konkrét tereptapasztalatok alatt szerzett élmények többszörösen felerősítik, így érdemes a vonatkozó ismeretek átadását is helyszíni élményekhez kötni, nem hosszan elhúzódó előzetes tudástranszferre törekedni. A pécsi és budapesti emlékséta ekkor még a későbbi változatokhoz képest kevésbé konstruált és töredékes volt.

Az időközben megjelent, a Nemzetközi Holokauszt Emlékeztet Szövetség pedagógusképzéssel foglalkozó felsőoktatási intézmények számára készített a vonatkozó ajánlásaival (IHRA, 2022) összhangban a minőségbiztosítási kritériumokat is sikerült érvényesíteni, mivel a képzési program a leendő edukátorok számára mélyreható kurzust kínál az antiszemitizmus kezeléséről (1), lehetőséget ad a résztvevők szakmai etikai elvárásainak nyílt kommunikációjára (2), kari szintű támogatást élvez (3), és a tárgyfelelős oktató által a szóban forgó kurzus keretei közt szervezeti szinten is hozzájárul az antiszemitizmus kezeléséhez (4).

2024-re elkészült a kurzus következő változata. Ekkor első blokkja egész napos tantermi környezetben került megszervezésre, a fent leírt, adekvát anyagok felhasználásával az előző évi hallgatói visszajelzésekből következő apróbb módosításokkal. A résztvevők (n=5) témával kapcsolatos előzetes ismereteinek hiánya miatt visszajelzésükkor e programelemet a kurzust lényeges részeként értékelték, azaz visszaigazolták szerepét.

A második blokkban a diákok egy helyi emléksétán vettek részt (laktanya – temető – gettó – vasútállomás emlékmű – zsinagóga/iskola útvonalon), amely helytörténészek kapcsolódó megállapításai (Hábel, 2016; Vörös, 2020) és hasonló, megelőző pedagógiai gyakorlat (Alexovics, 2017; Dobák, 2023) alapján került összeállításra és lebonyolításra. A diákok kiemelt köszönettel reflektáltak e képzési szakaszra, s megjegyezték, hogy a korábban ismertnek hitt társadalmi tér jelentése további dimenziókat nyert számukra a séta által. A földrajzi környezet, a múltbeli eseményekre történő jelenkori jelzések hiánya (laktanya), a vitatható üzenetű feliratok az emléktáblákon, a temetkezések kézzelfogható megszakítotttsága a helyi zsidó temetőben, az egykor általuk lakott házak, és általános iskolájuk épületének átalakított funkciója ugyanis visszatükrözte a kurzuson résztvevő diákok egyetemi életének, éveinek lokalitásából örökre eltűnt, megsemmisített polgárok kontinuitása megtörtségének valóságát. A 2025-ben részt vett diákok (n=5) a megelőző év résztvevőikhez hasonlóan nagyra értékelték a helyi zsinagógáról szerzett több tudást is, és meglepődve tapasztalták a vasútállomáson álló szobor jellegét – a haláltáborokba deportáltak emlékműve mellett ugyanis előzetesen éveken át azt észre sem véve sétáltak el Pécs városába érkezésükkor. Az emléksétát mind mentálisan, mind fizikailag kimerítőnek értékelték. Fontos adalék, hogy a programelem e része írásos formában angolul erőforrás hiányában nem áll rendelkezésre, és tartalmi bővülése folyamatos. Példa erre a korszak

polgármestere szerepének árnyalt vizsgálatára vonatkozó újabb tartalmi elem (Sós, 2024), mellyel a séta a 2025-ben lebonyolított alkalomra gazdagodott.

A diákok bevonódása a kurzus harmadik szakaszában még intenzívebbé vált. Ekkor a kurzus résztvevői együtt utaztak vonattal Budapestre, ahol a mobiltelefonjaikra előzetesen letöltött IWalk alkalmazásokon elérhető séták közül headsetjeik segítségével a Cipők a Dunaparton (2. melléklet), és a Régi pesti zsidónegyed című interaktív feladatsorokat dolgozták fel. A 2024-es és a 2025-ös sétáknál egyaránt előnyt jelentett a kiscsoportos létszám – mindkét esetben a kurzusvezetővel együtt hat-hat fő. A Zachor Alapítvány önkéntesei egyik időpontban sem voltak elérhetőek, mivel azonban korábbi együttműködések során az oktató-kutató a sétával ismerkedő résztvevőként, majd a későbbiekben idegen nyelvű kortárs vezető mellett külföldi diákcsoporthal is vett részt mindkét sétán, a séta szakértői kíséző szerepe vállalhatónak bizonyult. Az egyes feladatok elemeinek kontextualizáló felolvasása, megvitatása közösen történt, míg az angolul elhangzó, illetve feliratozott video-interjú részletek meghallgatása minden résztvevő által egyénileg. Ezek az intimitást létrehozó intervallumok valószínűsíthetően fokozták az érzékenyítést. A pécsi sétához viszonyítva az egyes állomáshelyeken így több időt töltöttek el a résztvevők, s az egykori interjúalanyainak megszólalása jóval belsőségesebbé tette a helytörténeti ismeretszerzést, mint a képzőhelyen csupán a szakértő kíséző narrációjából megismerhető kontextualizált információk.

Az interjúalanyokkal létrejött aszinkron közösség, valamint a csoport tagjainak egymás közt megszülető vonatkozó interakciói rendkívül gazdaggá tették e tapasztalatszerzést. A célzott sétát követően a résztvevők ad hoc jelleggel, spontán is érzéseik, gondolataik ventillálásába kezdtek, majd írásbeli reflexiót is készítettek a kurzus során megélt élményeikről. E visszajelzések a résztvevők világnézeti, hitéleti elköteleződésétől függetlenül hasonló jellegű érzékenyülésről tesznek tanúbizonyságot.

Összegzés diákszemmel

Bár jelen kutatásból nem vonhatók általánosítások, eredményei újabb adalékként értelmezhetőek a reszponzív tantervfejlesztés korábban megvalósult gyakorlataihoz rendelhetően (Vreuls és mtsai, 2022), és alátámasztják, hogy az ilyen kezdeményezések hatással lehetnek az akciókutatás alapú tananyagfejlesztés szélesebb körű elterjedésére és a nemzetközi felsőoktatási gyakorlatokra (Akker, 2010). Ennek a mindenkor átélt és reflektált kérdésfelvetésekre, értelmezési horizontokra, tapasztalatokra és ismeretekre alapozottan induktív logikájú, a mikroszinttől a makroszintig szélesíthető, tölcser formájú spirál hermeneutikai körére épülő, inter-és transzdiszciplináris folyamatnak hosszútávú célja, hogy az aktív állampolgárság szempontjából releváns, tudományosan igazolt megközelítésekkel, szempontokkal és gyakorlati modellekkel segítse egy széles, rendszerszemléletű, folyamatelvű és adaptív értelmezési horizont kiépítését a felsőoktatásban.

A teljes folyamatot vizsgálva szembevetendő a személyes szakmai kapcsolódás meghatározó szerepe az edukációs folyamatban. Leszögezhető, hogy ezáltal az alkotó akadémikus háttér jellegének leírásakor a kapcsolati pedagógia (pedagogy of relation)

hangsúlyosan teret nyer, azaz az oktatás lényege nem marad kizárólagosan eszköz-cél-alapú törekvés (Sidorkin, 2023). Az adatvezérelt és elszámoltathatóságon alapuló oktatási formák kizárólagosságát szűknek ítélve az oktatás újraértelmezésére és a relációs fordulatra hív.

Amint azt a reszponzív tantervfejlesztés hosszútávú céljai hatásvizsgálat-akadályai, avagy jelen akció-kutatás limitáció értelmezéseként már leszögeztük, aktuálisan a megvalósult programelemre történt visszajelzésekre támaszkodva vonhatunk le konzekvenciákat a kurzus létjogosultságára, megvalósítási módjára vonatkozóan. A bevont diákok vonatkozó reflexióikban a kurzus során érintett konkrét lokációk tudatos és kulturtörténeti szempontból beágyazott látogatását, valamint az IWalk applikáció hasznosságát emelik ki. Saját célképzéseik közt szerepel aktuális környezetük tudatosabb szemlélete, illetve történeti aspektusainak megismerése, edukatori generációs közvetítő-szerepük felölőssége a kulturális emlékezetre vonatkozóan, illetve az erőszakmentesség szignifikanciája, és az emellett történő mindenkori aktív kiállítás:

„A ‘Remembrance Education’ című kurzus keretei közt csoporttársaimmal ... Pécssett és Budapesten... megismertük és meglátogattuk azokat a helyeket, ahol valaha zsidó emberek éltek. Számomra ez egy olyan felejthetetlen élményt jelentett, amihez foghatót még sehol sem élhettem át. E tanulmányút célja az volt, hogy felidézzünk egy olyan történelmi eseményt, amely életüket változtatott meg. Annak ellenére, hogy a középiskolában történelemórán tanítottak nekem az első és második világháborúról, valamint a Holokausztról, a pontos helyszínek meglátogatása és körbejárása valahogy másnak, mondhatnám személyesnek tűnt. Hálás vagyok, hogy lehetőségem volt elvégezni ezt a kurzust, hogy láthattam e helyszíneket, és megismerhettem a mögöttük rejlő történelmet.”

„... Pécssett... meglátogattuk azokat a helyeket, ahol valaha zsidó emberek éltek, valamint a temetőt, ahol eltemették őket. Valahogy rosszul éreztem magam, amiért majdnem három évig a városban éltem, és semmit sem tudtam arról, hogy mi történt azokon a helyeken. És biztosan tudom, hogy a barátaim közül sem tudott ezekről senki... Elhatároztam, hogy én a jövőben jobban odafigyelek majd a környezetemre és a történelemre.”

„... Budapesten... az IWalk alkalmazást használtuk az emlékezet-sétánkhoz. Vegyes érzéseim voltak a Duna-parton tett látogatásunkkor, mivel e séta előtt láttam már a Cipőket anélkül, hogy ismertem volna a történetüket. Ugyanazon a helyen állva, ahol ezeket az embereket lelőtték, nyomorultul és szomorúan éreztem magam. El sem tudom képzelni, hogy mit érezhettek azok az emberek a haláluk előtt, és azok, akik túléltek...”

„Az IWalk alkalmazást nagyon hasznosnak találtam, mert használata által lehetőségem volt meghallgatni azokat az embereket, akik túléltek ezt a szörnyű időszakot, és utána úgy éltek tovább, hogy tudták, elvesztették családjukat és barátaikat. A rövid videók megtekintése közben arra gondoltam, milyen nehéz letetett nekik élni és cipelni terheiket. Úgy éreztem, hogy bár minden túlélő más és más tapasztalatokról számolt be, valahogy mindenki hasonló terheket hordozott, és traumákat élt át...”

„Nekünk emlékeznünk kell a történelemre, és meg kell tanítanunk azt a következő generációnak annak érdekében, hogy megelőzzük hasonló szörnyű események bekövetkezését a jövőben.”

„Van néhány dolog, amit megértettem... Először is, az embereknek tudniuk kell, mi történt előttünk, és emlékezniük kell, és ami a legfontosabb, tudniuk, hogy miért nem történhet meg mindez újra. A másik, hogy legyünk kedvesek. A kedvesség és mások segítése nem kerül semmibe, mindenki megteheti és meg is kell tennie. Úgy hiszem, nem szabad okot adnunk az erőszakra.”

Köszönetnyilvánítás

„Nagyon hálás vagyok az egyetemnek, amiért segített nekünk Budapestre látogatni e kurzus keretei közt a diploma megszerzése előtt. A Pécsi Tudományegyetem külföldi hallgatójaként örülök, hogy mélyrehatóan beleástuk magunkat a történelembe, és meglátogathattuk azokat a helyszíneket, ahol megtörténtek.”

A tanulmányban bemutatásra került kurzusok fővárosi terepein történő lebonyolítását, megvalósítását a „Csoportos hallgatói tanulmányutak támogatása a PTE BTK-n 2023/2024/2025 tavasz” című pályázatok tették lehetővé.

Irodalomjegyzék

- Adams, T. E., Ellis, C., & Jones, S. H. (2017). Autoethnography. *The International Encyclopedia of Communication Research Methods*, 1–11. doi: 10.1002/9781118901731.iecrm0011
- Akker, J. (2010). Building bridges: how research may improve curriculum policies and classroom practices. In S. M. Stoney (Ed.) *Beyond Lisbon 2010: Perspectives from Research and Development for Education Policy in Europe. CIDREE Yearbook 2010* (pp. 175-196). National Foundation for Educational Research
- Alexovics, I. (2017. február 12.). Séta – történelmi emlékezet és identitás. *Tani-tani Online. A szabad pedagógiai gondolkodás fóruma*. https://www.tani-tani.info/seta_tortenelmi_emlekezet_es_identitas
- Arató, F. & Varga, A. (Szerk. 2015). *Befogadó egyetem*. PTE BTK NTI
- Bárdossy, I. (2014). (Nyitott) curriculum és (produktív) tanulás. In A Benedek & E. Golnhofer (Szerk.) *Tanulmányok a neveléstudomány köréből - 2013: Tanulás és környezete*. (pp. 213-234). MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság
- Barrett, M. (2020). The Council of Europe's Reference Framework of Competences for Democratic Culture: Policy context, content and impact. *London Review of Education*, 18 (1), 1–17. doi:10.18546/LRE.18.1.01
- Bassot, B. (2022). *Doing Qualitative Desk-Based Research*. Policy Press doi: 10.56687/9781447362456
- Bouzanis, C. (2021). On the assumption of self-reflective subjectivity. *History of the Human Sciences*, 35 (2), 167–193. doi: 10.1177/095269512111032895
- Boxer, P. (1981). Reflective Analysis. In M. L. G. Shaw (Ed.) *Recent Advances in Personal Construct Technology* (pp. 547-583). Academic Press
- Braham, R. L. (1997). *A népiértés politikája: a holocaust Magyarországon*. Belvárosi.
- Clements, D. H. (2008). Linking research and curriculum development. In L. D. English & D. Kirshner (Eds.) *Handbook of International Research in Mathematics Education* (589-685). doi: 10.4324/9780203930236.ch23
- Dearden, J. (2016). *English as a Medium of Instruction – a Growing Global Phenomenon*. British Council.
- Dearden, J. (2018). The Changing Roles of EMI Academics and English Language Specialists. In Y. Kirkgöz & K. Dikilitaş, K. (Eds.) *Key Issues in English for Specific Purposes in Higher Education* (pp. 323-338). Springer.

- Dezső, R. A. (szerk. 2019). *Pedagógia alapképzési szak angol munkanyelven történő nyilvántartásba vételnek kérelme valamint az intercultural education assistant specializáció angol nyelven történő indításának kérelme*. Pécs: PTE BTK
- Dezső, R. A. (2017). Inklúzió a tanárképzésben transzverzális demokrácia kompetenciák mentén. In M. Nagy & T. Strédl (Szerk.), *Inkluzív iskola, inkluzív társadalom* (pp. 56-65). Selye János Egyetem Tanárképző Kar
- Dezső, R. A. (2018). Transzverzális kompetenciák a pedagógusképzés és a köznevelési gyakorlat metszetében. In P. G. Molnár & E. Szőke-Milinte (Szerk.) *Pedagógiai valóságok* (pp. 201-208). Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Kar
- Dezső, R. A. (2023). From Cocoons to Butterflies: Cross-cultural resilience of the first graduates of an international undergraduate pedagogy program at the University of Pecs. *Tudásmenedzsment 24, Spec. Is. 4*, 100-113, doi: 10.15170/TM.2023.24.K4.8
- Dobák, J. (2023). Az edelényi járás zsidó temetőinek vizuális antropológiai vizsgálata. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica Tomus 27 (3)*, 63-83 doi: 10.32979/PUM.SPH.2023.3.4. https://www.matarka.hu/koz/ISSN_1219-5448/tomus_27_fas_3_2023/ISSN_1219-5448_tomus_27_fas_3_2023_063-083.pdf
- Ellis, C., Adams, T. E., & Bochner, A. P. (2011). Autoethnography: An overview. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 12 (1).
- Galloway, N., Kriukow, J., & Numajiri, T. (2018). *Internationalisation, higher education and the growing demand for English: an investigation into the English medium of instruction (EMI) movement in China and Japan*. The British Council.
- Galloway, N., & Rose, H. (2021). English medium instruction and the English language practitioner. *ELT Journal*. 75 (1) 33-41, doi: 10.1093/elt/ccaa063
- Gera, V. (January, 27. 2025). *Auschwitz Survivors Mark 80th Anniversary of Liberation From Nazi Death Camp*. Time. <https://time.com/7210240/auschwitz-memorial-holocaust-remembrance-day/>
- Gloviczki, Z. (2019). *Határozat. Ügyszám: FNYF/577-3/2019*. Budapest: Oktatási Hivatal
- Hábel, J. (2016). *Pecsizsidóság*. <https://pecsizsidóság.wordpress.com/>
- IHRA. (10 November, 2022). *Recommendations for Dealing with Antisemitism at Universities with Teacher Education*. <https://holocaustremembrance.com/resources/recommendations-combat-antisemitism-classroom>
- Kecskés, A., Krum, R., Lemle, A. & Tar, R. (2011). Holokauszt – Projektterv a 14-15 éves korosztály számára. In R. A. Dezső (Szerk.), *„Tudd, hogy mit kell tenned érte, hogy más legyen”. Közoktatási programcsomag a többszörös intelligenciák elméletének alkalmazásával: Segédanyag a „Többszörös intelligenciák a közoktatásban” című Speciálkollégiumhoz* (o.n.). PTE BTK NTI https://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/ti_holokauszt_dra/holokauszt_projektterv_a_1415_ves_korosztly_szmra.html
- Kranthi, K. (2017). Curriculum Development. *IOSR Journal of Humanities and Social Science*, 22 (02), 01-05. doi: 10.9790/0837-2202030105
- Macaro, E., Curle, S., Pun, J., An, J., & Dearden, J. (2017). *A systematic review of English medium instruction in higher education*. CUP.
- Meyer, K. (Ed.) (2019). *Recommendations for Teaching and Learning About the Holocaust*. Salzburg: IHRA <https://holocaustremembrance.com/wp-content/uploads/2023/08/Recommendations-for-Teaching-and-Learning-about-the-Holocaust-%E2%80%93-IHRA.pdf>
- Mezei, M. (2020). Teaching about the Holocaust using video testimonies - pedagogical aims and research results of the impact and efficacy of lessons. *Belvedere Meridionale* 32 (4), 34-49 https://www.belvedere-meridionale.hu/wp-content/uploads/2020/04/03_Mezei_2020_04.pdf
- Németh, B. (2022). Changing Roles of Universities in the Development of Learning Cities Into Smart and Creative Communities. Reflection Upon Two Decades of Advancement. *European Journal of University Lifelong Learning (EJULL)*, 6 (2), 15-28. https://eucenstudies.files.wordpress.com/2022/12/ejull6-2_nemeth_final-1.pdf

- Nieto, S. (2017). Re-imagining multicultural education: New visions, new possibilities. *Multicultural Educational Review* 9, 1–10. https://www.researchgate.net/publication/316558789_Re-imagining_multicultural_education_new_visions_new_possibilities
- Saban, A. (2021). Curriculum development through action research: A model proposal for practitioners. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 11 (1), 299-354 doi: 10.14527/pegegog.2021.009
- Sidorkin, A. M. (2023). *Pedagogy Of Relation: Education After Reform*. Routledge. 10.4324/9781003179627.
- Sós, Cs. (2024. július 14.). „Szégyellni valónak tartom, hogy Esztergár Lajosról még mindig utca van elnevezve Pécsen”. Interjú Vörös István Károllyal. *Szombat. Zsidó kulturális folyóirat*. <https://www.szombat.org/tortenelem/szegyellni-valonak-tartom-hogy-esztergar-lajosrol-meg-mindig-utca-van-elnevezve-pecsen>
- Szőnyi, A. & Street, K. (2018). Videotaped testimonies of victims of national socialism in educational programs: the example of USC Shoah Foundation’s online platform IWitness. (266-280) In W. Dreier, A. Laumer & M. Wein (Eds.). Stiftung EVZ https://www.erinnern.at/themen/e_bibliothek/buchhinweise/04_06_szoenyi-street-videotaped-testimonies-of-victims-of-ns-i-witness.pdf
- Várda, N., Csapó, I. M., Doszpod, A., Resch A., Bódi, A., Király, N., Imre, I. & Sipos, H. (2014): Holokauszt téma nap. In: R. A. Dezső (Szerk.), *Differenciált tanulásszervezés a többszörös intelligenciák elméletének alkalmazásával: Megvalósított és reflektált óratervek a PTE tanárképzésében*. (pp. 70-86). PTE BTK NTI <https://mek.oszk.hu/13600/13617/13617.pdf>
- Vida, N. (2019. február 7). IWalk – Videóinterjúkra épülő helytörténeti digitális oktatási program. *Újkor.hu A velünk élő történelem*. <https://ujkor.hu/content/iwalk-vidinterjukra-epulo-helytorteneti-digitalis-oktatasi-program>
- Vitéz, K. (Ed. 2021). *Befogadó egyetem – itt és most*. PTE BTK NTI
- Vörös, I. K. (2020. március 3.). „... Az esetek egész sorát hozhatnám fel antiszemita magatartásom bizonyítására...” Dr. Esztergár Lajos 1944. évi polgármesteri tevékenységének megítéléséhez. *Szombat. Zsidó kulturális folyóirat*. <https://www.szombat.org/politika/az-esetek-egesz-sorat-hozhatnam-fel-antiszemita-magatartasom-bizonyitasara>
- Vreuls, J., Koeslag-Kreunen, M., van der Klink, M., Nieuwenhuis, L., & Boshuizen, H. (2022). Responsive curriculum development for professional education: Different teams, different tales. *The Curriculum Journal*, 33 (4), 636–659. doi: 10.1002/curj.155
- Zank, I. (2020). Az akciókutatás értelmezése a pedagógiai gyakorlatban és a tanárképzésben. *Autonómia és Felelősség*, 5(1–4), 55–69.

Mellékletek

1. sz. melléklet: Kurzusleírás: Remembrance Education

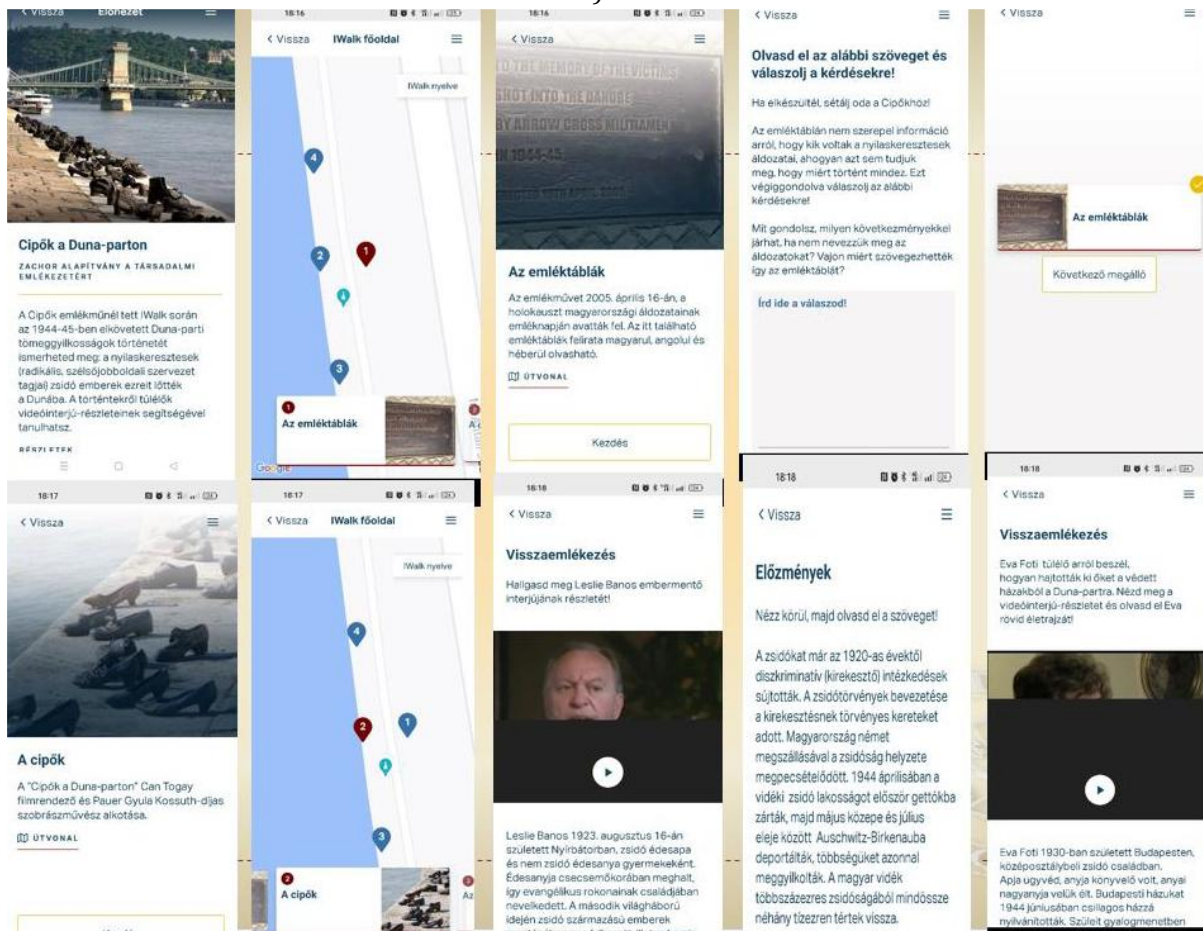
Forrás: Dezső R. A. (szerk. 2019). *Pedagógia alapképzési szak angol munkanyelven történő nyilvántartásba vételnek kérelme valamint az intercultural education assistant specializáció angol nyelven történő indításának kérelme* (pp. 126-128). PTE BTK

Name of subject: 49. Remembrance Education	Number of credits: 4
Classification of course: compulsory	
„Training character” of the course - theory vs. practice: 40/60 (credit%)	
Type of course / number of contact hours: seminar / 30 Language: English Further knowledge transfer specifics, characteristics (if any): visiting course specific venues in the city(ies) of Pecs (and optionally Budapest), educational application of online databases	
Form of assessment: course portfolio Further assessment specifics (if any): students’ database research	
Place of subject in the curriculum (number of semester): 6	
Prerequisites (if any): -	
Description of the subject: a concise but informative description of the <u>body of knowledge</u> to be acquired and the <u>competences</u> to be developed:	
Description and objectives of the course: Today's societies face challenges of xenophobic actions and consequently considering transversal democratic competences in education becomes a must for future intelligentsia. During the course participants are given the chance to achieve a deeper insight to threatening historical examples of survivors of times of terror and genocide through using the sources of online databases: videointerviews, interview transcripts and photos. Additionally, personal contact to elderly, English-speaking ladies who testify their own stories from Budapest gettos may be a unique experience enriching students who may gain a closer look in issues related to the focused topic of the course.	
List of the 2-5 most important <i>required</i> and <i>recommended</i> readings from the literature with bibliographical data (author, title, publication data, ISBN)	
Required Páll, Edit – Granite, Lauren – Kenesei, Marcell (Eds.) (2017): <i>The Hungarian Jewish Source Book. A Centropa Reader – Volume 6</i> . Budapest: Centropa ISBN: 978-0-692-90498-5 Staub, Ervin (2003): <i>The Psychology of Bystanders, Perpetrators and Heroic Helpers</i> . In: <i>The Psychology of Good and Evil: Why Children, Adults, and Groups Help and Harm Others</i> . Cambridge: CUP. 291-324 ISBN: 0 521 52880 1 http://people.umass.edu/estaub/The_Psychology_of_Bystanders.pdf Stewart, Michael (2007): <i>How Does Genocide Happen?</i> In: Astuti, Rita – Parry, Jonathan – Staffor, Charles (Eds.) (2007): <i>Questions of Anthropology</i> . Oxford: Berg 249-280 ISBN: 978 184520 748 9 Centropa Database: www.centropa.org USC Shoah Foundation Database: https://iwwitness.usc.edu/sfi/Activity/	
Recommended Singer, Alan J. (2011): <i>Teaching about the European Holocaust and Genocide</i> . In: <i>Teaching Global History. A Social Studies Approach</i> . New York: Routledge. ISBN 13: 978-0-415-87549-3 Staub, Ervin (2003): <i>The Psychology of Good and Evil: Why Children, Adults, and Groups Help and Harm Others</i> . Cambridge: CUP. 291-324 ISBN: 0 521 52880 1	

Granite, Lauren – Cotoarba, Esther – Cottee, Dominique – Zawaduk, Alysha (Eds.) (2016): <i>The German Jewish Source Book. A Centropa Reader – Volume 1</i> . Berlin: Centropa ISBN: 978-0-692-74619-6
List of competences and competence-elements that are focused during the course
a) knowledge Is familiar with the basic facts of personality development, the psychology of learning as well as social psychology. Is acquainted with the basic concepts of sociology and anthropology and is knowledgeable about the possible interactions between pedagogy and other disciplines. Is aware of general theories of communication, their forms of application in both vertical and horizontal means. Has basic knowledge of the terminology of educational sciences in the mother tongue and in a foreign language. Understands the importance of online communications, aware of the fields and possibilities of communication. Understands the role of cooperation and social relationship in terms of social cohesion and well-being. Is able to identify and make out the necessary contributing role to this. b) abilities Is able to collect and follow information in the field of pedagogy and co-disciplines and choose according to relevant viewpoints. Able to apply these information in own work or make suggestions for them. Is able to communicate effectively in the mother tongue and in a foreign language with the help of ICT tools and able to represent information, arguments and analyses from diverse points of view. c) attitude Accepts the correlation between theory and practice, educational sciences and their co-disciplines. Is open to the changing world of pedagogy proceeding hand in hand with social alterations. Stands for the idea that learning needs appropriate places, spaces, forms, etc. and that knowledge and contributors affecting human competence are culturally diverse and dispose social interaction. Cooperation of the candidate is based on mutual trust, and open to aspects of inclusion and adaptivity. Follows up international trends in educational sciences and tries to contribute to these via utilizing own resources with self-reflective development. Stands for the the importance of cooperation and the common weal. d) autonomy and responsibility Able to work individually when researching social context and supporting interventions. These are carried out with responsible consideration of the participants' interest and aims involved. Takes responsibility in research work and project tasks. Effective in the usage of time and energy and feels responsible for individually or partially involved tasks, as well as for the whole project. Brings decisions based on the realistic understanding of own competences and responsibilities.
Subject area administrator: Renáta Anna Dezső PhD, habil associate professor
Lecturer(s): Renáta Anna Dezső PhD, habil associate professor

2. sz. melléklet: Cipők a Dunaparton – Iwalk feladatsor részletek

Forrás: (IWalk alkalmazás - Magyarországi séták - Budapesti séták - Cipők a Dunaparton: képernyőfotók az adott állomásokhoz tartozóan az alkalmazáson belül)

Skultéti Szilvia

A DRÁMAPEDAGÓGIA FOGLALKOZÁSOK ÉS A SZÍNHÁZI NEVELÉSI ELŐADÁSOK VÉLEMÉNYVÁLTOZTATÓ HATÁSÁNAK VIZSGÁLATA A RÉSZTVEVŐKRE VONATKOZÓAN

Absztrakt

Kutatásom a színházi nevelési előadások, a tanítási drámák, valamint az interaktív foglalkozások véleményformáló szerepét vizsgálta a fiatalok és a felnőttek körében. Az átlag-életkoruk 26 év volt.

A vizsgálatban 503 résztvevő véleményét kérdeztem meg 31 előadás vagy foglalkozás alkalmával. Az előadások és foglalkozások mindegyike megfelelt a konstruktivista tanulási formának. Hipotéziseim között szerepelt, hogy a véleményváltozás korrelál a hagyományos színházi és foglalkozási formáktól való eltérés mértékével. Az a feltételezésem, hogy a véleményváltozás befolyásolja, hogy a résztvevő milyen mértékben került a foglalkozás hatása alá érzelmileg, ez magas korrelációs értékkel igazolódott. Az a hipotézisem, hogy a felkínált interakcióval való elégedettség nem befolyásolja a véleményváltozást szintén igazolódott, hiszen a korrelációs számítás elhanyagolható kapcsolatot mutat. Kutatásom alapján a véleményváltozás mértéke nem függ az életkortól sem. A hagyományos formától való eltérés, és az érintettség között viszont a korrelációs együttható jelentős kapcsolatot takar.

Foglalkozásonként 13-14 nyitott kérdést tettem fel, majd a válaszok mindegyikét 7-8 kategória lapján összesítettem. Az első négy kérdés kiegészült egy priori skálával, amelynél önregisztrációs módszerrel lehetett egy ötös kontinuumban elhelyezkedő értéket kiválasztani. A kérdőíveket interjúkkal is kiegészítettem. A tervezésénél az alkotókkal egyeztetve bővítettem a kérdőívet, így az előadásokhoz készített tanulmányokból kiderült, hogy megvalósult-e a szerzők eredeti szándéka a foglalkozás fókuszát illetően. A kutatás nem reprezentatív, de létrejött egy adatbázis, amely további elemzésekre ad lehetőséget.

Kulcsszavak: drámapedagógia, véleményváltozás; konstruktivista tanuláselmélet

Bevezetés

„Korunkban sokféleképpen jellemezték már az embert, elidegenedett lényként, gazdasági alanyként, állampolgárként, s még sorolhatnánk a sok meghatározást.” (Bohár, 1993) A meghatározások azonban az emberek életének csak egy-egy aspektusát, tevékenységét veszik figyelembe és ezt emelik totális dimenzióba. Az elidegenedettség a közösségekben való létezés válságára figyel, a gazdasági dimenziók a világ globális pénzügyi hálójának képlékenységeire a jogi keretek feszegetése az emberek közötti létezés szabályozhatatlanságára. Bármelyiket nézzük, csak egy szeletét ragadjuk ki az ember sokféle, komplex minőségének. Ebben az egyre áttekinthetlenebb társadalmi rendszerben olyan gyors gaz-

dasági, geopolitikai, társadalmi és szociokulturális változások történnek, amelyek háttérbe szorítják a normákat. Helyükre az értékek, gondolkodásmódok, életfelfogások pluralitása lép, amelyek sok esetben nem nyújt támaszt az egyénnek. Ez az egyén számára elbizonytalanító. Egy leuveni andragógiai kutatás (Leirman, 1993) szerint a felnőttek leggyakrabban az információáradat kezelésének problémájával, az interperszonális kapcsolatok feszültségeivel, a társadalom komplexitásával, a környezetszennyezéssel, valamint a személyes létbizonytalansággal szembesülnek.

Csíkszentmihályi Mihály *Flow* című könyvében támaszaink elvesztéséről ír. *„A múltban működő pajzsok - a rend, amelyet a vallásosság, a hazaszeretet, az etnikai hagyományok és a társadalmi hovatartozás alkottak - már nem hatásosak többé. A belső rend hiánya abban az érzésben mutatkozik meg, amit ontológiai szorongásnak neveznek”,* vagyis a létezés értelmetlenségétől való félelem. (Csíkszentmihályi, 2010, p. 32). Ez objektum nélküli félelmet jelent, és az ember lét kiszolgáltatottságához és végességéhez kapcsolódik. Ha ez a felismerés rátelepszik az emberekre különbözőképpen reagálnak. Elkezdenek még több dolgot felhalmozni; vagyontárgyakat, társadalmi pozíciókat, vagy a fenyegető testi tünetek ellen intéznek támadást. Olyanok is vannak, akik feladják, vagy álmvilágba menekülnek. Ebből a siralmas helyzetből Csíkszentmihályi csak egy kiutat talál, ha társadalmi elvárásokkal szemben megtanuljuk élvezni az élmények folyamatos áramlását és megtaláljuk a létezés értelmét. A tanulás és az önfejlesztés ebben egy rendkívül jól járható út, de Csíkszentmihályi véleménye szerint a *„sok évnyi kívülről irányított tanulás nagyon kellemtelen emlékeket hagyott bennük”* (Csíkszentmihályi, 2010, p 188), így nemhogy az élet-hosszig tartó tanulástól, de bármilyen tanulástól igencsak félnek, ahol tankönyvekből tanulva tanárok elvárásainak kell megfelelniük.

A felnőttek és a gyermekek ugyanazon tanítási formát részesítik előnyben, de más tartalommal, más megközelítéssel, más hozzáállással. Carl Rogers a humanisztikus pszichológia megalapítója a *„Valakivé válni”* című könyvében elmeséli, hogy a Harvard Egyetemen tartott konferencián egy rövid előadása mekkora vitát váltott ki. Rogers ebben kifejti, hogy *„kizárólag az a tanulás befolyásolja az ember viselkedését, amely felfedezésen alapul, és amely egy belső igényt elégít ki.”* (Rogers, 2003, p. 344) *„Úgy érzem, hogy az egyik legjobb, de talán legnehezebb módja a tanulásnak az, ha le tudom vetkőzni a saját defenzív magatartásomat, és ha megpróbálom megérteni, hogy az élmény mit jelent a másiknak.”* (Rogers, 2003, p. 345)

A mai felnőttek a felgyorsult világban sokkal erősebb impulzusokra vágynak, mint száz évvel ezelőtt. Interaktivitásra van szükségük az élet minden területén. Szeretnek résztvevőként jelen lenni, nem elég számukra a passzív néző szerepe. Ezt próbálják megtalálni a digitális játékokban, az internetes fórumokon, a különböző adattartalmú file-ok megosztása során. Sok film esetében már választhatnak a különböző dramaturgiájú befejezések közül. De a virtuális világ csak az egyik síkja lehet ennek, hiszen mindazt, amit ott átélnek, szeretnék a valóságban is megélni, a mindennapi életben, a munkában, a tanulásban és a szabadidő eltöltési formái között.

Csíkszentmihályi azt vallja, hogy a figyelem az, amelyen keresztül mindez irányítható. A figyelem korlátozott, rajtunk múlik, hogy *„ráirányítjuk valamire, mint egy energianyálá-*

bot” vagy „rendszeretlenül, ötletszerűen szétszórjuk”. (Csíkszentmihályi 2010, p. 58.) Felhasználásának módjáról mi magunk döntünk, mintegy megteremtve önmagunkat, ami „*alakítja az emlékeinket, gondolatainkat érzéseinket.*” A figyelem a legfontosabb eszközünk az élmények minőségének javításában. A figyelmet viszont fel lehet és fel kell kelteni egy téma iránt, úgy is mondhatnánk, hogy a figyelmen keresztül lesz részvétel, és a részvételen keresztül lesz érzékenyítés, majd tanulás. Ha egy ilyen figyelemmegtartó foglalkozáson veszünk részt, akkor flow élményt élünk át. Az állapotot Csíkszentmihályi úgy definiálja, hogy „*annyira feloldódunk egy tevékenységben, hogy minden más eltörpül mellette, a tevékenységet bármi áron folytatni akarjuk, pusztán magáért.*” (Csíkszentmihályi, 2010, p. 22). Az áramlatélmény után az emberi „*én felépítése komplexebb, mint előtte.* Egyfelől differenciálódik, másoktól különböző lesz, másfelől integrálódik „*az énen kívülálló eszmékkel, emberekkel, dolgokkal*” sikerül kapcsolatba lépnie.

A drámapedagógia pontosan ennek az elérését célozza meg. Itt sem véletlenszerűen jön létre azonban ez az állapot, hanem tanári felelősség a kialakítója. Kutatásommal szeretném bizonyítani, hogy a drámapedagógia alkalmas arra, hogy bevonzzon, tanítson, és alakítsa az embert és véleményét.

Módszertan

A kutatásom során tizenhárom különböző dramatikus színházi nevelési előadás vagy foglalkozás, harminchárom alkalmának, 503 résztvevőjét kérdeztem meg arról, hogy szerintük az előadás/foglalkozás mennyire tért el a hagyományos formától, és milyen mértékben felelt meg számukra a felkínált interakció és döntési lehetőség, milyen érzelmi hatásokat éltek meg közben, és mennyire gondolkodtatta el őket a probléma. A hagyományos forma itt az interakció nélküli, passzív, frontális formában megvalósított előadást és foglalkozást jelentette. A legfontosabb azonban annak a vizsgálata volt, hogy bekövetkezett-e véleményváltozás, és ha igen, akkor milyen mértékben.

A 503 résztvevő mindegyikének 13 kérdést tettem fel. Ezek nyílt kérdések voltak, és négy kiemelt kérdés kiegészült egy priori skálával, amelynél önregisztrációs módszerrel lehetett egy ötös kontinuumban elhelyezkedő értéket kiválasztani.

A kutatás a felnőttekre, és a felnőtt kor küszöbén állókra vonatkozott, így a 16 évnél idősebbeket kérdeztem meg. A kapott eredményeket közös ismérvek mentén táblázatokba foglaltam, elemeztem őket, és korrelációszámítást végeztem az egyes tényezők között. Az egyes előadásokról, foglalkozásokról önállóan is tanulmányokat készítettem, amelyet átadtam az előadást létrehozó alkotóknak. A társulatok számára értékes visszajelzést jelentett a tekintetben, hogy az előadás célja megvalósult-e, azokra a fókuszpontokra koncentrált-e a figyelem, amelyet ők szerettek volna, és a visszajelzések alapján sokszor továbbfejlesztették az adott foglalkozást, előadást.

Az előadások körét úgy határoztam meg, hogy minden esetben jellemző legyen rájuk a konstruktivista tanulási forma, és tartalmazzanak interaktív elemeket. Először tehát azt vizsgáltam meg, hogy a beemelt program mennyire felel meg a konstruktivizmus elveinek.

„Nem állítom, hogy a konstruktivista pedagógiai felfogás csodaszer lenne a problémák kezelésére, de azt igen, hogy e gondolatrendszer ötvözése a cselekvés pedagógiájának legjobb gyakorlataival, például a tanítási drámával, katalizátora lehet egy korszerű, valóban hatékony pedagógia kialakításának.” (Takács, 2009, p. 29)

A konstruktivizmus alapfelvetése az, hogy a szubjektumon kívüli világ a maga teljességében nem ismerhető meg. Az elménk csak a saját életünk tapasztalatai alapján képezi le a világot és konstruálja meg a valóságot. A konstruktivista alapú felnőttoktatás „sanft” (szelíd) oktatási forma elsősorban a résztvevőket engedi kibontakozni, nem törekszik arra, hogy minden problémát véglegesen megoldjon, nem kész receptekkel dolgozik, hanem enged más véleményeket is előtérbe kerülni, nem kívánja túlterhelni a résztvevőket, mert az szükségtelen frusztrációhoz vezet. (Feketéné 2002, p. 55). A kutatásban a konstruktivista forma megállapításához a konstruktivista tanuláselmélet kulcsfogalmait használtam fel. Ezek a szubjektum-orientáltság, szelektív észlelés, konceptuális váltás, autopoézis, rekurzivitás, viabilitás, differencia-érzékeléssel, perturbáció (Feketéné 2002, p. 28-45).

A drámaandragógia konstruktivista voltának bizonyításához a konstruktivizmus andragógia számára szolgáló kulcsfogalmait használtam fel, ahol a vizsgált előadások szolgáltak alapul. Az előadások azonban nem csupán példaként szolgáltak, hanem annak bizonyítására is, hogy hogyan tudunk ezeken az alapvető emberi jellemzőkön felülemelkedni, ha szükséges. A nyolc kulcsfogalom közül négy esetében beszélhetünk arról, hogy nem csupán figyelembe kell venni őket a foglalkozások során, hanem abban is segíteni lehet, hogy felülemelkedjünk rajtuk. Ezek a szubjektumorientáltság és szelektív észlelés, az autopoézis, és a kompatibilitás. Az erről szóló elemzést egy külön tanulmányban fogom összegezni, így most nem részletezem.

Ötféle programtípussal dolgoztam:

- 1) Színházi nevelési előadásokkal (Itt szerepeltek a Kerekasztal Színházi Nevelési Központ, a Káva Kulturális Műhely, a Nyitott Kör Egyesület, és a Trainingspot Társulat előadásai.)
- 2) Színházi társasjátékkal (A *Cím nélkül* előadása.)
- 3) Tanítási drámákkal (Közfoglalkoztatottaknak és hajléktalanoknak tartott tanítási drámák.)
- 4) Dramatikus tevékenységekre építő foglalkozásokkal (*EKH -Első kézből a hajléktalanságról*) program és Szociális kompetenciafejlesztésre épülő kooperatív tanulástechnika tanítása a Pannon Egyetem MA képzésén részt vevő pedagógusoknak
- 5) Interaktivitást tartalmazó színházi előadással (*Szülői értekezlet* – Jurányi Inkubátorház)

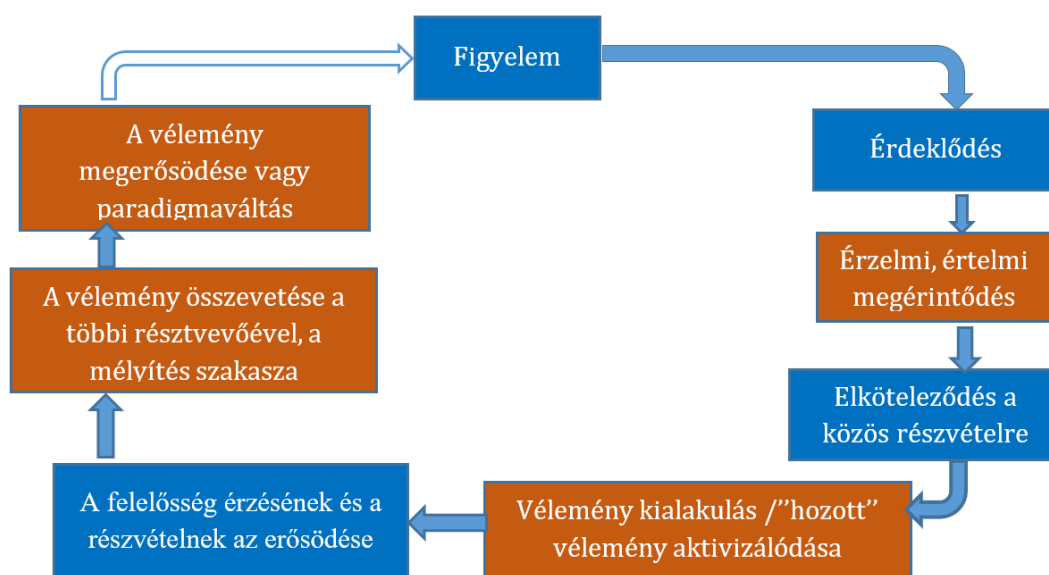
A résztvevők körét és számát, valamint a foglalkozások fókuszát az 1. számú melléklet tartalmazza.

Az interakció és a bevonódás között a Színházi nevelési kézikönyv alapján tettem különbséget. Az interakció itt az, amit „alkotó kínál”, bevonódás pedig az, amit a „résztvevő átél” (Cziboly & Bethlenfalvy, 2013, p. 373). A kézikönyv a bevonódás fogalmánál Dorothy

Heathcote „engagement” szavából indul ki, és annak részeiből, mint a figyelem, érdeklődés, elköteleződés, befektetés, megszállottság. (Cziboly & Bethlenfalvy, 2013, p. 373)

Én kiegészítettem ezeket a kategóriákat, és egy modellben helyeztem el. Egyrészt azért, hogy a konstruktivista tanuláselmélethez közelítsem, másrészt azért, mert én elsősorban abban látom a bevonódást, és annak erősödését, hogy valaki milyen erősen hajlandó közben a látott/megélt problémán elgondolkodni. A bevonódást egyszerre tekintem egy mások számára is látható aktív részvételnek, amely jelen van a csillogó szemekben és az érzelmi megérintődésben, másrészt egy folyamatnak, amely során a résztvevő saját érzelmi és szellemi nyitottsága révén képes a másokkal történő együttműködésben akár odáig eljutni, hogy megkérdőjelezze a korábbi véleményét a foglalkozás során. A folyamat mindaddig tart és erősödik, amíg újabb felkérés érkezik az interakcióra a foglalkozásvezetők részéről, és elindul a figyelem.

1. ábra: A bevonódás és véleményváltozás fázisai

Forrás: saját szerkesztés a Heathcote-i kategóriákból (kékkel jelezve) kiindulva

A folyamatot ennek a tükrében vizsgáltam, elsősorban arra a pontra fókuszálva, ahol a felkínált interakcióra bekövetkezik az érzelmi, értelmi megérintődések valamelyike (esetleg mindkettő), illetve azokon a pontokon, amikor a korábbi véleménye másokéval összevetésre kerül és vagy megerősödik, vagy felülíródik.

A kutatás elején a felállított hipotéziseim a következők voltak:

- H1. A véleményváltozás mértéke szoros összefüggésben van azzal, hogy mennyire tér el az előadás egy hagyományos színházi előadástól, illetve foglalkozástól.
- H2. A véleményváltozás mértékét befolyásolja, hogy a résztvevő milyen mértékben kerül az előadás vagy foglalkozás hatása alá érzelmileg és szellemileg.
- H3. A véleményváltozás mértékét befolyásolja a részvétellel való elégedettség.
- H4. A véleményváltozás mértékét nem befolyásolja az életkor.
- H5. A hagyományos formától való eltérés és a személyes érintettség érzése szoros összefüggésben van egymással.

A kutatást kérdőívekkel és interjúkkal végeztem. A kérdőív szerkezetét és kérdéseit mindig egyeztettem az előadás létrehozóival. Egyrészt azért, mert fontosnak tartottam, hogy az alkotók által kitűzött célok teljesülésének vizsgálata helyet kapjon a kérdőívben, hiszen ezek az előadások és foglalkozások éppen azért jönnek létre, mert véleményváltást szeretnének elérni, vagy legalább elgondolkodtatni egy adott témáról. Ezenkívül a kérdések megfogalmazásának módjában is vártam a véleményüket, hogy elfogulatlan, irányítatlan kérdésekre adhassák meg a résztvevők a bevonódásra, érintettségre vonatkozó válaszaikat.

A kérdéseknek két nagy csoportja volt: az első csoport, a kutatás magját jelentette, és állandó volt minden előadás esetében. Ide négy kérdés tartozott, és minden kérdés két részből állt. Tartalmaztak egyrészt egy ötfokozatú skála alapján kiválasztható értéket, amelyet egy négyzetbe kellett beírni, például arra válaszolva, hogy milyen mértékben érezte, hogy eltér az előadás az átlagos színházi előadástól. A kérdések második fele nyitotta a szabad válaszlehetőséget, ahol a résztvevő megfogalmazhatta a véleményét vagy az okokat, jelen esetben, hogy miben rejlik a hagyományostól való eltérés oka, ha érzékelt ilyet. A második hasonló felépítésű kérdés az érzelmi/értelmi érintettség fokára kérdezett rá, itt a kiegészítő kérdés, annak a foglalkozásrésznek a leírását kérte, ahol ez különösen jellemző volt. A harmadik a "Megfelelő volt-e számodra a felkínált részvételi lehetőség?" kérdése, és a hozzá kapcsolódó nyitott kérdés, hogy „Melyik résznél érezted soknak vagy kevésnek?”. A negyedik kérdés a véleményváltozás mértékére kérdezett rá, majd lehetőséget biztosított annak megadására, hogy milyen tekintetben érzékelt változást a résztvevő.

A kérdések másik csoportja az adott előadáshoz/foglalkozáshoz kapcsolódott. Kiegészítette, konkretizálta, specifikussá tette a korábbi kérdéseket. Itt a kérdések megfogalmazásánál kikértem az alkotók véleményét is, és olyan kérdéseket is felvettem a sorba, amelyek nem csupán a kutatásom szempontjából voltak fontosak, hanem hasznos támpontot nyújtottak az előadás fejlesztésével kapcsolatban, vagy a résztvevőknek felkínált választási alternatívák kidolgozásában. Rákérdeztem a hívószavakra, és burkoltan arra is, hogy a létrehozók által kitűzött célok, tehát a mű létrehozásának eredeti szándéka, megvalósult-e. Voltak olyan kérdések is, amelyekben az előadás szereplőivel való azonosulásra kérdeztem rá, és olyanok is, ahol a foglalkozásokban megjelenő társadalmi, szociológiai, vagy pszichológiai problémákról való saját vélemény megfogalmazását kértem a résztvevőket, kicsit szélesebb kontextusba helyezve az előadást. Ebbe a csoportba tartoztak azok a kérdések is, amelyek az arra voltak kíváncsiak, hogy az adott résztvevő az előadáson közben vagy végén lévő egyeztetések, viták során, a mások által képviselt nézeten elgondolkodott-e. Ez alkalmat teremtett számomra, hogy megnézzem a véleményváltozás egyik lehetséges forrását.

A kérdéssor végén megkértem a résztvevőket arra, hogy adják meg az életkorukat és a nemüket, hogy azok véleményváltozással való korrelációját is meg tudjam vizsgálni. A kérdőív teljesen anonim volt és összesen 12-14 kérdés szerepelt rajta előadásonként.

A kutatás alapjait tehát – a saját megfigyeléseim és jegyzeteim mellett – a résztvevők önregisztrációban megadott skálás értékei, valamint azok szöveges kiegészítései, és a nyitott kérdésekre érkezett válaszai jelentették. Az általam választott vizsgálati módszernek

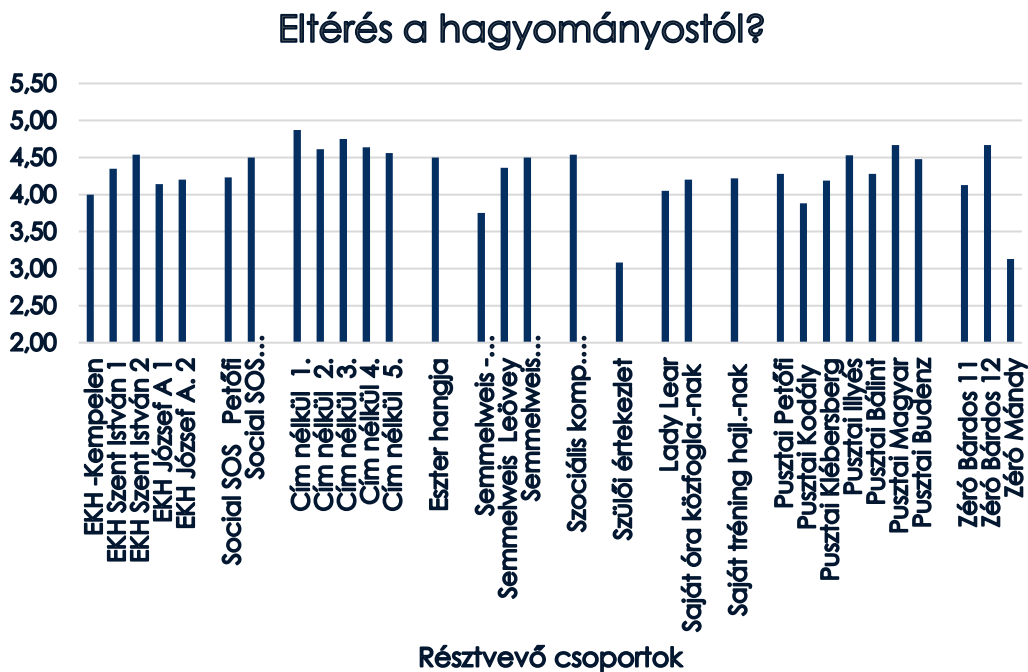
viszont éppen az lett az előnye, amely látszólag a hátránya volt, vagyis, hogy nem objektív formában, egy külső megfigyelő mérte például a változást. A véleményváltozás erősségét ugyanis saját maguk adták meg a résztvevők, és amit egy külső szakember apró változásnak aposztrofál, azt az egyén önmagánál, önmagához képest szignifikánsnak tekintheti. A hatások ugyanis viszonylagosak, ami az egyiknél jelentős, az a másiknál már egy régen megvalósult apró elmozdulás. Fontos az is, hogy erről maga az illető vélekedik így. Ha egy résztvevő a nézőpontja megváltozását érzékeli, vagy ha megszületik egy elhatározás benne, például arra vonatkozóan, hogy ezentúl sokkal jobban figyel a körülötte lévő, valamilyen szempontból hátrányos helyzetű csoportra, akkor ezt el kell fogadni tőle.

Eredmények

Volt ennek a fajta kérdezésmódnak egy másik előnye is, ez pedig a járulékos hatásában mutatkozott meg. A foglalkozás interaktív részeinél felvállalt vélemény és annak átalakulása és papírra vetése tovább erősíthette a változást a résztvevőben. A változás pedig a kérdőívek tanulsága szerint 99%-ban pozitív irányú elmozdulást volt, legtöbbször nyitást jelentett eltérő gondolásmódok felé, vagy más emberek könnyebb elfogadásához kapcsolódott, esetleg jövőképek kristályosodtak ki. A kvantitatív és kvalitatív adatok táblázatba foglalása után, az utóbbiak összesítéshez 6-7 gyűjtőkategóriát képeztem kérdésenként, majd elemeztem az adatokat és összevetettem a kapott értékeket:

Az első kérdés a hagyományos színházi előadástól /illetve a hagyományos tantermi előadástól való eltérésre kérdezett rá. Az értékek 3,08 és 4,87 között mozogtak, amint az a 2. számú ábrán látható.

2. ábra: A hagyományos és a részvételi előadás/foglalkozás eltérése

Forrás: saját szerkesztés

A legmagasabb értéket a *Cím nélkül* foglalkozás két előadása kapta (4,78 és 4,75), de szorosán követte a *Pusztai messiások* Magyar Bálint Gimnáziumban (4,67) és a *Zéró tolerancia* Bárdos Lajos Gimnázium 12.-eseknek (4,67) szóló előadása is. A legkisebb értéket a *Szülői értekezlet* (3,08) és a *Zéró tolerancia* Mátyás Iván Szakképző Iskolásai (3,13) diákjai adták.

Kigyűjtöttem, hogy miért érezték másnak az előadásokat és a foglalkozásokat, és hat kategóriába rendeztem a résztvevők szavai alapján: 1. Interaktívabb volt, bevontak minket, részese voltam 2. Dönthettünk a szereplők sorsáról, a történetről, beszélgettünk 3. A színjátszás módja, szóhasználata, 4. A helyszín, ülésrend, díszlet 5. Csoportmunka 6. Elgondolkodtatóbb volt

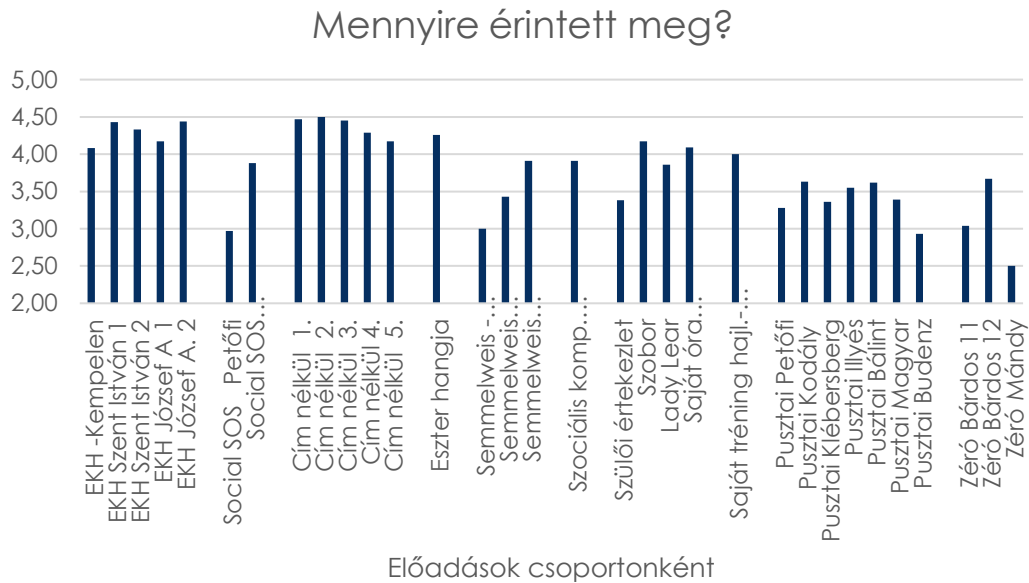
A kategóriák felsorolásának sorrendje és az előadások résztvevőinek „másság”- érzékelési sorrendje megegyezik, tehát a többség elsősorban az „interaktívabb volt, bevontak minket, részese voltam” kifejezést használta.

Az interaktivitás mértéke elsősorban a felkínált részvételi formától függ, ezért először ezt néztem meg, hogy a legmagasabb értéket elérő *Cím nélkül* esetében milyen formákat alkalmaztak. A részvételre egy társasjáték keretében került, amely gyakorlatilag folyamatos interakciót jelent a színészekkel, és döntési pontok sorát hozta a darabba. A nézők egy-egy hajléktalan szereplőt képviselnek, és az általuk átélt traumák olyanok, mintha a sajátjaik lennének, hiszen ők döntöttek arról, hogy felvállalnak-e valamit vagy sem, és a következményeit is azonnal érzékelik a vitalitásuk, életenergiájuk csökkenéseként.

A *Zéró toleranciánál* is meg tapasztalhattuk a közvetlen részvételt beszélgetések formájában, sőt a nézők részéről szerepbélés is történt. A *Pusztai messiásoknál* pedig a döntésekbe vonták be a résztvevőket, azért érezték másnak.

A második kérdés arra kérdezett rá, hogy mennyire érintette meg, vagy gondolkodtatta el az előadás a résztvevőket. A legerősebben a *Cím nélkül* két előadásánál és az *Első kézből a hajléktalanságról* programjánál tapasztaltak ilyet a nézők, de az *Eszter hangja* előadásának az ereje is jelentős volt, amint ez a 3. számú ábra adataiból kiderül.

3. ábra: Az előadás/foglalkozás mennyire érintette meg
vagy gondolkodtatta el a résztvevőt

Forrás: saját szerkesztés

Arra a kérdésre, hogy „Melyik volt az a rész, amikor ezt érezte?” a *Cím nélkül* esetében a következő válaszokat találjuk:

- Amikor dönteni kellett éreztem azt a félelmet, hogy kiszámíthatatlan a jövő.
- Érezhető volt, hogy nem tudjuk megmenteni Zsófit, pedig rajtunk múlt.
- Amikor elveszítette a lakást, akivel mi voltunk.
- Azok a részek, ahol méltatlansággal, igazságtalansággal szembesültünk.
- Amikor a karakter sorsa rosszra fordult, a legjobb igyekezetünk ellenére is.
- A vége érintett meg leginkább, hogy mit kérnek tőlünk: „tekintsük őket embernek”.
- A saját döntések súlya. Az elején mindenki csak a számokat nézte nem gondolt bele.
- A döntések miatt. Zsófit pénzért kamerázták, és ezt mi döntöttük.

A válaszokból természetesen csak néhányat tudok itt megjeleníteni, de zömében azokhoz a pontokhoz voltak köthetőek, amikor a résztvevő a saját döntésének következményével szembesült.

Az *EKH foglalkozásnál* szintén jelen van egy erős megérintettség érzés. Itt fele-fele arányban jelenik meg az élettörténet és az interaktív rész, és ehhez illeszkednek az megérintettség formái:

- Az érintett meg, hogy az ember így lecsúszhat és elveszíthet mindent maga körül.
- Amikor meghalt a lánya, az azért elég gáz..
- Amikor a játékban szerepet kellett játszani.
- Amikor a férfi mondta, hogy a saját lánya nem hívja apunak.

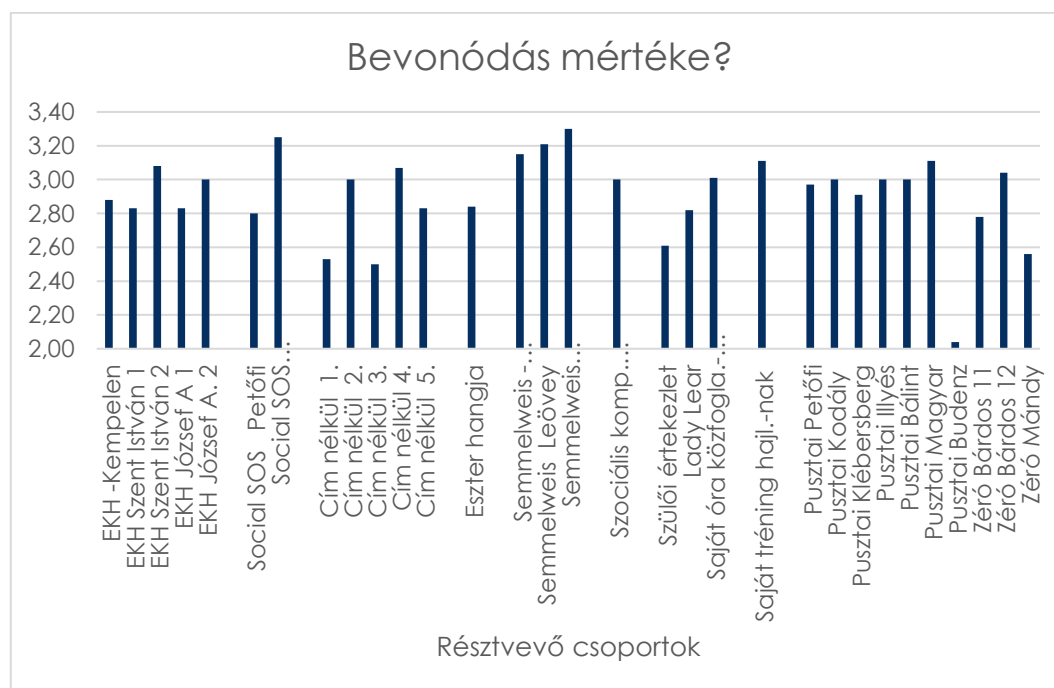
- Megviselt, hogy másoknak ilyen élete van és még nem omlottak össze. Szerencsés vagyok.
- Durvának tartom, hogy bármilyen élethelyzetből el lehet jutni a hajléktalansághoz. Ez a tudat elgondolkodtatott.
- Amikor el kellett játszani a hajléktalant.
- Az Éjjel eltöltött idő az utcán rész érintett meg, amikor nem tudtam hova menni.

Az *Eszter hangja* esetében az érintettséget egyrészt a résztvevők saját sorsában, és a darabban megjelenő létkérdés: megalkuvás kontra önfelvállalás, újbóli átélésének párhuzama okozta, másrészt az előadás végén lévő spontán együttes lázadás volt az, amely a legerősebben hatott a résztvevőkre.

A harmadik kérdés arra vonatkozott, hogy megfelelt-e az előadásban felkínált részvétel mértéke. Az átlagérték 2,93 volt, amely azt jelenti, hogy a 503 résztvevő átlagban pontosan annyi lehetőséget kapott véleménynyilvánítás, szerepbelépés tekintetében, mint szerettek volna. Megnéztem, hogy a 2,93-as érték, szélsőséges 5-ös és 1-es értékek átlaga-e, vagy inkább 3-as közeli számok átlagaként alakult ki. Ehhez a tapasztalati szórás

$$s = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}$$
 alapján számoltam ki a relatív szórás
$$v = \frac{s}{\bar{x}} \cdot 100$$
 értékét. A relatív szórás 7% volt, amely nagyon kis mértékű eltérést mutat az átlagtól. Az ábrán is látható, hogy az előadások többsége a 2,7 és 3-as tartományba tartozik.

4. ábra: A bevonódás mértékével való elégedettség

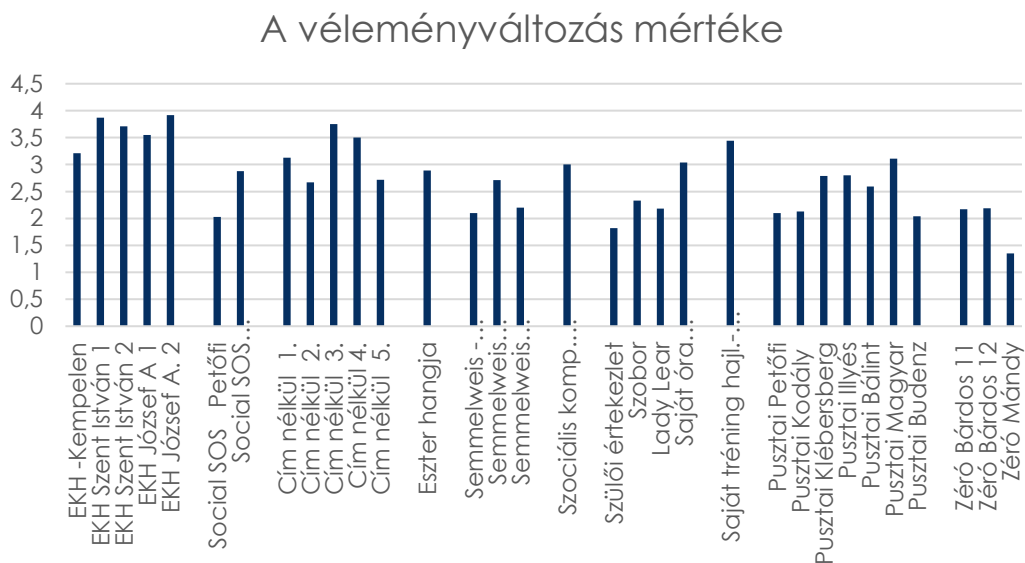

Forrás: saját szerkesztés

A 4. számú ábra diagramjáról látható, hogy az interakciók mértékét legtöbbször a Semmelweis reflex Színházak éjszakáján tartott előadásánál találták soknak. A Semmelweis reflex esetében a nyitott kérdésekre adott válaszokból az derült ki, hogy elsősorban a fel-

vezető gyakorlatok voltak meghatározóak. Sokan említették azt a részt, amikor egy papírlap alakításával (gyűrésével, tépésével) kellett kifejezniük, hogy mit éreztek akkor, amikor a drámapedagógusok szerepből rájuk kiáltottak. A negyedik kérdés a véleményváltozást vizsgálta meg. A résztvevők a saját maguknál észlelt véleményváltozásról írtak. Ennek a kérdésnek is két része volt. Az egyiknél egy öt fokozatú skálán kellett megadni, hogy milyen mértékben változott a véleménye, a másik esetben ki lehetett fejteni, hogy melyik volt az a terület, amely a véleményváltozást okozta.

5. ábra: Az előadás/foglalkozás általi véleményváltozás a résztvevő saját megítélése szerint

forrás: saját kutatás alapján

A legerősebb véleményváltozásról az *EKH foglalkozásoknál* vallottak a résztvevők. A József Attila Gimnázium és a Szent István Gimnázium egy-egy csoportja gondolta közepesenél jóval erősebbnek (Az első 3,92-nek, a második 3,87-nek) az élmény hatására bekövetkezett véleményváltozást. Ezek a 4-hez közeli értékek azt jelzik, hogy több tekintetben is megváltozott a résztvevők véleménye.

Az *EKH foglalkozás* esetében először elméleti síkon szeretnék kitérni arra, hogy mi okozhatta a véleményváltozást. Olyan foglalkozásról van szó, amelyet a Fedél Nélkül című újság hajléktalan munkatársai tartanak 17-18 éves fiatalok számára. A foglalkozás két részből áll. Az első részében élettörténetek hallgathatunk meg három hajléktalan lapterjesztőtől, amelyeket eddig a résztvevők többsége, megdöbbentőnek, lebilincselőnek és megrázónak tartott a visszajelzések alapján.

A másodikban szerepjátékokra kerül sor, amelyek egy társasjátékba vannak ágyazva. A mezők helyszíneket, szituációkat jelölnek, és a résztvevőknek kell hajléktalan játszaniuk, még az igazi hajléktalanok lesznek a többségi szereplők. A szereplők, mint egy fórumszínháznál, folyamatosan változnak, és közben a saját elgondolásaik szerint cselekszenek.

Az előadás az Augusto Boal általi modellt használja. Adott egy elnyomott főhős, a protagonist, aki aktuális élethelyzetéből ki akar kerülni. (Boal, 2008) A kitörési kísérlet, a

felvállalt konfliktus az elnyomóval szemben, választás kérdése megoldási módok sokasága. Az előadás éppen a boal-i fórunszínházi mód miatt hat, ahol szerepcserék, véleményütköztetések történnek, amely az egyik legfontosabb drámapedagógiai konvenció.

Gyakorlati példaként egy elit gimnáziumnál tapasztaltakat szeretném elmesélni. Az előadás előtt úgy gondolták, hogy „minden hajléktalan a saját hibájából lesz hajléktalan”, olyan emberek, akik „alkoholizálnak”. Az egyik válaszadó leírta, hogy azt hitte, hogy „hajléktalanok, csak a rossz emberekből lesznek”, egy másik diák „lusta, kitartás nélküli embereknek gondolta mindegyiket”. A válaszokból látszik, hogy sokan, teljes mértékben a hajléktalan embereket hibáztatták a sorsukért. Az előadás közben viszont ez lassan, de stabilan felülíródott. Arra a kérdésre, hogy miben változott a résztvevő gondolkozása ilyen válaszok születtek: „Már nem nézem le őket”, „Már fontosnak tartom, hogy foglalkozunk velük”, „Már máshogy fordulok a hajléktalanokhoz”. Néha csak egy olyan megjegyzésből derül ki a változás, mint „Olyan normálisak voltak”, „Ha nekem ez lenne a sorsom, én nem biztos, hogy kitartanék”. Az előadás egyik célja természetesen az, hogy a fiatalok megismerjék a hajléktalanok sorsát, de emellett, vagy ezáltal a legfontosabb, hogy megszűnjön a tőlük való idegenkedés, elfordulás és a lenézés. A foglalkozáson ezt a szerepcsere érte el. Egy játék keretében a hajléktalan előadók lettek a „többiek”: járókelők, rendőrök, a környék lakói, vasúti ellenőrök, tüdőszűrő orvosok, a fiatalok pedig a „hajléktalanok”. A megélt szituációkon keresztül megtapasztalták, hogy megvetik, elüldözik őket, hogy keresztülnéznek rajtuk és a fejük felett döntenek a sorsukról.

Egy másik gyakorlati példa a közfoglalkoztatottaknak tartott tanítási dráma volt. A drámajáték fókuszában egy olyan lány állt, aki bölcsödébe szeretné adni a gyermekét (aki még nincs 8 hónapos), mert táncosként szeretne érvényesülni, miközben a nagymamája, aki felnevelte, szintén munkába kell, hogy álljon, mert nyugdíjjogosultsága függ tőle. Kinek van joga, lehetősége dolgozni, kinek kell a másikért felelősséget vállalni? A tanítási dráma során erős érzelmek szabadultak fel, hatalmas viták bontakoztak ki a szereplők hozzáállását és jellemét illetően, és közben a résztvevők a saját életükből is hoztak példákat. Először mindenki be akarta rakni a bölcsödébe a gyermeket. Érveltek a nagymama munkába állása mellett, a lány pénzkeresetének fontossága mellett, de mindkét esetben bölcsödébe került volna a csöppség. Egyszer csak megszólalt valaki: „Figyelj, ha veled többet törődnek, nem jutsz ide!”

Utána arról beszélgettünk miért fontos kisgyermekkorban a szülői energia, a minőségi figyelem, mikor célszerű közösségbe vinni a gyermeket, mikor adunk többet számára, ha megveszünk neki, amit tudunk, vagy ha biztosítjuk a tanulását. Ekkor jegyezte meg az egyik hölgy, hogy milyen jó lett volna, ha ő befejezi a középiskolát, most kapna munkát. A foglalkozás után kialakult egy kötetlen beszélgetés, amelyben elsősorban a személyes élettörténetek domináltak. Arról beszéltek a résztvevők, hogy kinek hány éves gyermeke van, és mikor adta bölcsödébe, ott része van-e ugyanolyan figyelemben és törődésben, mint otthon. A csoport arra jutott, hogy kétéves korig otthon kellene maradnia a kicsinek.

A konceptuális váltás egy olyan anyánál következett be, akinek egy 9 hónapos kisfia van otthon és éppen azon gondolkodott, hogy bölcsödébe adja. Már pakoltunk, amikor megjegyezte: „Hát azt hiszem jobb lesz, ha nem adom be még egy évig a fiam”

Ez a hatás figyelhető meg a *Cím nélkül* előadásoknál is. A véleményváltozás pontosan azoknál az előadásoknál volt a legnagyobb, amelyek a legerősebb előítéleteket előhívó szituációkról játszottak.

Ez ellentétes a *Színházi nevelési programok kézikönyvében* leírt tapasztalatokkal. (Cziboly-Bethlenfalvy, 2013, 301-303). Ott a résztvevők az előítéletek megváltoztatását célzó programoknál úgy érezték, hogy „a saját gondolkodásukra egy-egy ilyen program nem volt hatással”, bár ezt csak „néhány résztvevővel folytatott beszélgetés alapján” írták Cziboly Ádámék. Később viszont „rendre hasonló gondolatokkal találkoztunk” az ilyen típusú programoknál. Náluk a programoknál „egyöntetűen” úgy gondolták, hogy „ha egy előítéletes ember részt venne ezen a programon”, „nem változtatna semmin”. A programok hatásánál viszont a 23 választható terület közül a második legnagyobb értéket kapta a „nézőpontváltás, szempontváltás erősítése” (11,2%), közvetlenül a „közös gondolkodás” (14,2%) után. Érdekes lett volna megnézni, hogy a nézőpontváltás az általuk vizsgált programok esetében miért nem vezet az előítéletek változásához is, és miért kaptam teljesen más eredményt egy hasonló program vizsgálata kapcsán. (Cziboly-Bethlenfalvy, 2013, 301-303)

Visszatérve a diagramhoz azt látjuk, hogy a véleményváltozás a *Zéró tolerancia* egyik előadásánál volt a legalacsonyabb, de ott a csoport számára nehézséget okozott a darab befogadása. A másik előadás, a *Szülői értekezlet* volt, amelynél alacsony volt a változás mértéke. Pedig a darab nagyon izgalmas dolgot kínált fel megvitatásra, megtapasztalásra. Liberálisak lehetünk-e pedagógusként, illetve milyen hatással van ránk felnőttekre, ha beülünk az iskolapadba. Többen írták a „Van-e olyan kérdés, amelyről szívesen beszélgettél volna az előadás után többiekkel?” kérdésre válaszként, hogy szerettek volna beszélgetni például arról, hogy „van-e lehetősége a szülőnek az iskolai nevelést pozitív irányba módosítani?” vagy a „továbbtanulásról”, „a felgyülemlett gondolatokról”. Talán, ha ez a tapasztalat, megbeszélés élménye is kapcsolódik a darabhoz, akkor erősebb a véleményváltozás is.

Az ötödik kérdés az előadások, foglalkozások hívószavára kérdezett rá. Megnéztem, hogy mennyiben kapcsolódtak ezek a mondatok a programban felvállalt nevelési célokhoz, és mennyire tükrözték az előadás fókuszpontjába állított problémát. Az előadások 60%-ában a résztvevők számára is arról szólt az előadás, mint ami az alkotók szándéka volt.

A hatodik kérdés általában a központi probléma társadalmi kitágítása szerepelt, de ez előadásonként eltért. A további kérdések nagy része is különbözött, de az összehasonlításuk már egy másik, bővebb tanulmány részét kell, hogy képezze.

Mitől függ a véleményváltozás? A hipotézisek igazolása korrelációs számítással történt az egyes változók között, és az eredményeket diagramokon ábrázoltam.

A korrelációs számítás képlete a következő volt:

6. ábra A lineáris korrelációs együttható kiszámításának képlete

$$r_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^n (\bar{x} - x_i) \cdot (\bar{y} - y_i)}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (\bar{x} - x_i)^2 \cdot \sum_{i=1}^n (\bar{y} - y_i)^2}}$$

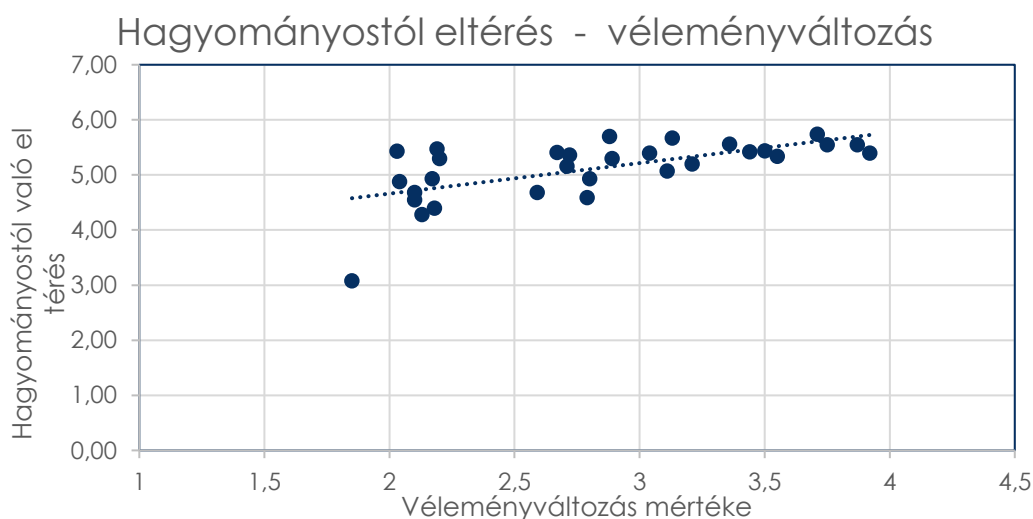
$$-1 \leq r_{xy} \leq 1$$

Forrás: Bognárné, 2014, p: 149

A korrelációs együttható értékét is Bognárné Kocsis Judit *Pedagógiai kutatások* című műve alapján értékeltem (Bognár, 2014). A következő adatokat kaptam:

A véleményváltozás és a hagyományos színházi formától való eltérés között a korreláció 0,51, amely közepes korrelációnak felel meg, jelentős kapcsolattal (7. sz ábra alapján). A hagyományos színházi formától való eltérés mértéke tehát növeli a véleményváltozás lehetőségét. Ezzel a korrelációs értékkel igazoltam az első számú hipotézist.

7. ábra: A hagyományos előadásformától való eltérés és a véleményváltozás kapcsolata

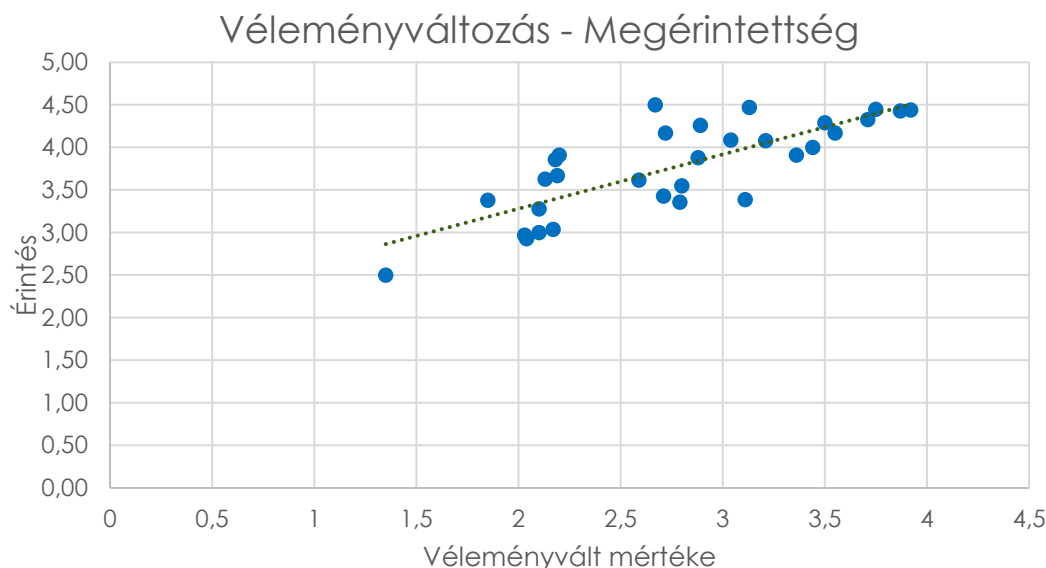

Forrás: saját szerkesztés

A véleményváltozás és a darab általi szellemi vagy érzelmi érintettség együtt mozgása 0,79, amely magas korrelációt mutat. Ez azt jelenti, hogy ha a résztvevőt az előadás valamilyen formában megérinti, a hatása alá kerül, vagy erősen elgondolkoztatja, akkor a véleményváltozás lehetősége is nagyobb. Ezzel a korrelációs értékkel igazoltam a második számú hipotézist.

A 8. ábrán szerepelnek a két érték korrelációs számítása alapján kapott értékek:

8. ábra: A véleményváltozás és az előadás általi érzelmi és szellemi érintés kapcsolata

Forrás: saját szerkesztés

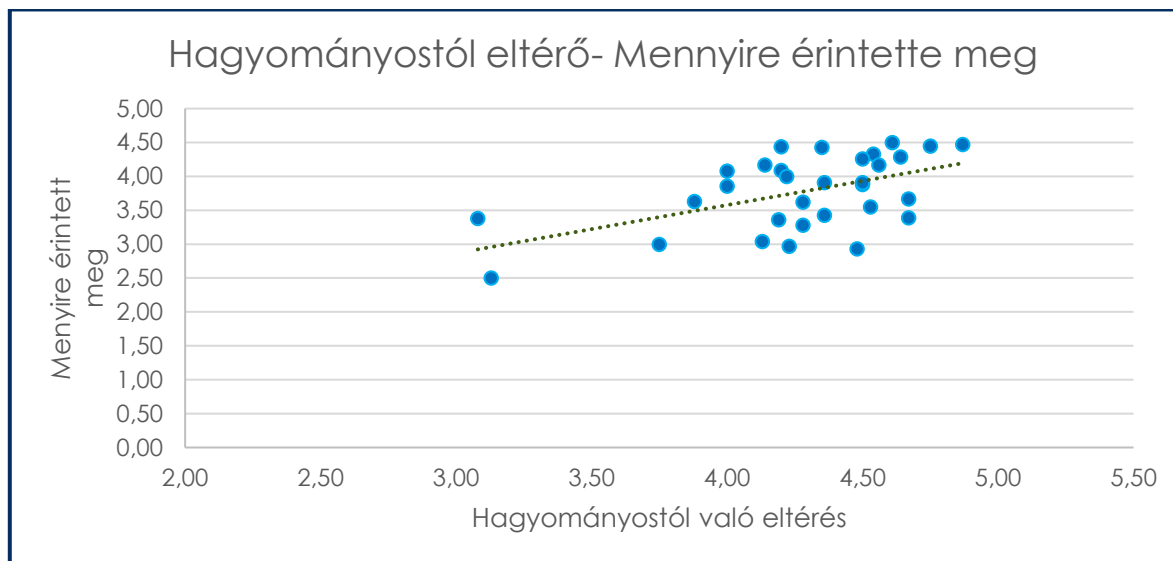
A véleményváltozás és a felkínált interakcióval való elégedettség korrelációs együtthatója 0,14, amely elhanyagolható mértékű korrelációt mutat. Ez azt jelenti, hogy ha egy előadásban a felkínált interakciós lehetőséget valaki elfogadhatónak találja, akkor ez még nem feltétlenül jár együtt azzal, hogy a véleménye változik. Ezzel a 3. számú hipotézist nem sikerült igazolnom, amely további vizsgálatokat tesz majd szükségessé.

A véleményváltozás és az átlagéletkor korrelációs együtthatója 0,10, amely szintén gyenge, elhanyagolható kapcsolatra utal. Az életkortól tehát nem függ a véleményváltozás. Ezzel igazoltam a 4. hipotézist. Ez az eredmény azért fontos, mert igazolja azt is, hogy a drámapedagógia a felnőttek esetében ugyanúgy hat, mint a gyerekeknél.

Az érintettség mértéke és az átlagéletkor közötti korrelációs együttható 0,39, amely biztos, de gyenge kapcsolatot takar. Az életkor növekedése, tehát növeli annak az esélyét, hogy valakit érzelmileg megérint egy előadás, vagy elgondolkoztat.

A hagyományos előadástól való eltérés és az előadás általi érzelmi és szellemi megérintettség kapcsolatának korrelációs együtthatója 0,53, amely közepes korrelációt, de jelentős kapcsolatot takar. Ez azt jelenti, hogy minél inkább eltér egy előadás a hagyományos formáktól annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy a résztvevőket megérinti az előadás valamilyen formában. Ezzel igazoltam az 5. hipotézist.

9. ábra: A hagyományos előadástól való eltérés és az előadás általi érzelmi és szellemi megérintettség kapcsolata

Forrás: saját szerkesztés

Összegzés

Ez a kutatás egy – a Pannon Egyetemen elkészített – szakdolgozatom alapja volt, amelynek 170 oldalából tartalmaz egy kivonatot. A kutatást a doktori tanulmányaim során szeretném folytatni, melynek keretében a hipotézisek vizsgálatát a drámapedagógiai foglalkozások mellett meseterápiás foglalkozásokat is be fogok vonni, bizonyítva ezen művészetpedagógiai módszerek véleményváltoztatást elősegítő szerepét, a másság elfogadásában és a felelősség felvállalásban mind személyes, mind pedig társadalmi szinten.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm a Kerekasztal Színházi Nevelési Központnak, a Nyitott Körnek, az EKH munkatársainak, a *Cím nélkül* alkotóinak és szereplőinek, az *Eszter hangja* alkotójának, a Káva Kulturális Műhelynek, és a *Szülői értekezlet* alkotóinak, hogy lehetővé tették számomra az előadások résztvevőinek megkérdezését.

Irodalomjegyzék

- Arnold, R. (1993). *Natur als Vorbild: Selbstorganisation als Modell der Pädagogik*; [für Jochen Kaltschmid zu seinem 60. Geburtstag].
- Boal, A. (2008). *Theatre of the oppressed*. Pluto Press England.
- Bohár, A. (1993). Az univerzális ember: Egy dimenzióban. In. *Antropológiai és etikai válaszok*. <http://mek.oszk.hu/00000/00085/html/> Letöltés dátuma: 2025.04.01
- Cziboly, Á. & Bethlenfalvy, Á. (2013). *Színházi nevelési programok kézikönyve*. L'Harmattan Kiadó.
- Csikszentmihályi, M. (2010). *Flow -Az áramlat- A tökéletes élmény pszichológiája*. Akadémiai Kiadó.
- Dorothy Heathcote – *Four models for teaching & learning*. (n.d.). Mantle of the Expert. <https://www.mantleoftheexpert.com/blog-post/dorothy-heathcote-four-models-for-teaching-learning/> Letöltés dátuma: 2025. 12. 14.
- Feketéné Szakos, É. (2002). *A felnőttek tanulása és oktatása -új felfogásban*. Akadémia Kiadó.

Leirman, W. (1993). Die Entfaltung der Erwachsenenbildung als Disziplin in internationaler Perspektive: eine Entwicklung,ber vier Paradigmen. In: Knoll, I. (szerk.): *Internationales Jahrbuch der Erwachsenenbildung* 21. kötet p: 11–30.

Rogers, C. (2003). *Valakivé válni. A személyiség születése*. Edge 2000 Kft

Takács, G. (2009). Konstruktív dráma In: *Színház és pedagógia 1.*, Káva Kulturális Műhely.

Melléklet

Program neve	Mennyire érintett meg?	vélemény-vált. mértéke	Eltérés a hagyományostól?	Bevonódás mértéke
EKH -Kempelen	4,08	3,21	4,00	2,88
EKH Szent István 1	4,43	3,87	4,35	2,83
EKH Szent István 2	4,33	3,71	4,54	3,08
EKH József A 1	4,17	3,55	4,14	2,83
EKH József A. 2	4,44	3,92	4,20	3,00
Social SOS Petőfi	2,97	2,03	4,23	2,80
Social SOS Mozgásjavít	3,88	2,88	4,50	3,25
Cím nélkül 1.	4,47	3,13	4,87	2,53
Cím nélkül 2.	4,50	2,67	4,61	3,00
Cím nélkül 3.	4,45	3,75	4,75	2,50
Cím nélkül 4.	4,29	3,50	4,64	3,07
Cím nélkül 5.	4,17	2,72	4,56	2,83
Eszter hangja	4,26	2,89	4,5	2,84
Semmelweis -Evangéli	3,00	2,1	3,75	3,15
Semmelweis Leövey	3,43	2,71	4,36	3,21
Semmelweis Színháza	3,91	2,20	4,50	3,30
Szociális komp. vizsgál	3,91	3	4,54	3,00
Szülői értekezlet	3,38	1,82	3,08	2,61
Lady Lear	3,86	2,18	4,05	2,82
Saját óra közfogl.-nak	4,09	3,04	4,20	3,01
Saját tréning hajl.-nak	4,00	3,44	4,22	3,11
Pusztai Petőfi	3,28	2,10	4,28	2,97
Pusztai Kodály	3,63	2,13	3,88	3,00
Pusztai Klébersberg	3,36	2,79	4,19	2,91
Pusztai Illyés	3,55	2,80	4,53	3,00
Pusztai Bálint	3,62	2,59	4,28	3,00
Pusztai Magyar	3,39	3,11	4,67	3,11
Pusztai Budenz	2,93	2,04	4,48	2,04
Zéró Bárdos 11	3,04	2,17	4,13	2,78
Zéró Bárdos 12	3,67	2,19	4,67	3,04
Zéró Mándy	2,50	1,35	3,13	2,56
Összes megkérdezett:	503,00	503	503	503
Átlagérték:	4,56	3,33	4,99	3,37

Bércesi Richárd

*SZOVJET BÉKLYÓBA ZÁRT SZÖVETSÉG:
A VARSÓI SZERZŐDÉS, MINT NEMZETKÖZI KAPCSOLATRENDSZER*

Absztrakt

Munkámban a Keleti Blokk katonai tömbjének, a Varsói Szerződésnek (a továbbiakban: VSZ) a létrejöttét, annak okait, szerkezetét, felépítését, működését és a nemzetközi kapcsolatokban játszott szerepét mutatom be. Nézetem szerint a köz-, és a felsőoktatás történelemkönyveiben, valamint a tanórákon kevés szó esik a VSZ-ről. A legtöbbször csak a megalakítása, Magyarországnak az 1956-os forradalom és szabadságharc alatti sikertelen kilépési és semlegessé válási kísérlete, Csehszlovákia 1968-as megszállása, majd a Keleti Blokk összeomlása utáni, 1991-es felszámolása kerül megemlítésre.

Jelen tanulmány részletesen elemzi azt a katonai-politikai függőségi viszonyt, amit a katonai tömbben való tagság jelentett a tagországoknak. Ennek tükrében a következő kérdésekre keresem a választ: Mi volt valójában a VSZ? Hogyan szólt az alapító okirata? Mi volt a propaganda és a valós cél közötti különbség a létrehozásakor? Hogyan épült fel a belső struktúrája, milyen fórumai voltak? Kötelező volt, és ezért a Keleti Blokk összes országa belépett a katonai szervezetbe? Ki lehetett belőle lépni, és ha igen, akkor volt, akinek ez sikerült? Milyen volt az el nem kötelezett, de a „szocialista utat követő” Jugoszlávia, és a legjelentősebb távol-keleti kommunista ország, Kína kapcsolata a VSZ-szel? Kik álltak még kapcsolatban a katonai tömbbel? Változott a szervezet szerepe a Hidegháború időszakában? Ha igen, akkor mi befolyásolta ezt? A VSZ minden szintjén kizárólagos szovjet dominancia érvényesült? Voltak a tagállamoknak közös hadgyakorlatai? Csehszlovákián kívül más katonai akciókban is részt vett a szövetség? Mikor és hogyan zajlott a feloszlata?

Kulcsszavak: hidegháború, Varsói Szerződés, Szovjetunió, Keleti Blokk, katonai tömb

Bevezető

1945 májusára az Antifasiszta Koalíció győzelmével ért véget a második világháború Európában. Nyugat-Európát az amerikaiak és a britek, míg Közép-, és Kelet-Európa országait a szovjet Vörös Hadsereg szabadította fel a náci uralom alól. Gyakorlatilag amint elhallgattak a fegyverek Európában, azonnal szembefordultak egymással a győztesek. Európa szovjet megszállási övezetében (a nem önálló Ausztria kivételével) 1949-re mindenütt kommunista berendezkedésű államok jöttek létre.

Az 1940-es évek végére kikristályosodott nemzetközi helyzetben két szuperhatalom nézett farkasszemet egymással, akik ezzel egyidejűleg a világot is két táborra osztották. Az egyik oldalon az atomfegyverrel rendelkező Amerikai Egyesült Államok vezette kapitalista világrendszer, míg a másik oldalon a legnagyobb kontinentális (szárazföldi) hadsereggel bíró, ekkorra már szintén atomhatalommá váló (1949) kommunista Szovjetunió, és csatlós országai álltak.

A Varsói Szerződés (VSZ) létrejötte

Az esetleges harmadik (immáron nukleáris) világháborútól való félelem mindkét oldalon egyformán jelentkezett. A kommunista feltartóztatási politika (Truman-doktrína, 1947. március 12.), az Európai Újjáépítési Program (Marshall-segély, 1947. június 5.) meghirdetése, majd annak a Joszif Visszarionovics Sztálin általi elutasítása Kelet-Közép-Európában, valamint a berlini szovjet blokád (első berlini válság, 1948. május - 1949. február), jelentősen befolyásolta a világpolitika további alakulását (Kissinger, 1996, p.507-508).

A kétpólusú világ felé való elmozdulás egyik legfontosabb lépéseként a moszkvai vezetés a szovjet hadsereg által ellenőrzött országok gazdaságát egy közös, általa irányított, így a Kreml érdekeit feltétel nélkül kiszolgáló tömbbe akarta összefogni. E célból rákényszerítette őket a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának (KGST) a megalakítására, amely 1949. január 25-én jött létre (Kissinger, 1996, p.508).

A kettéválás folyamata 1949. április 4-én folytatódott azzal, hogy az Amerikai Egyesült Államok és szövetségesei Észak-Atlanti Szerződés Szervezete (a továbbiakban: NATO) néven létrehozták a katonai tömbjüket, amely a Vandenberg-határozat (izolacionizmus végső feladása, 1948. június 11.) után biztosította a további amerikai jelenlétet Európa nyugati felében. Az alapító okirat legfontosabb cikke az ötödik, amelyben *„a Felek meg-egyeznek abban, hogy egyikük vagy többjük ellen Európában, vagy Észak-Amerikában intézett fegyveres támadást valamennyiük ellen intézett fegyveres támadásnak tekintik...”* (Fischer, 2005, p.119). Ez az utalás ugyan nem nyíltan kimondva, de egyértelműen a Szovjetunióra vonatkozott. Az egyezmény többi pontja kitért a szabadságjogok és a demokrácia intézményeinek a tiszteletben tartására, biztosítására, valamint egy esetleges gazdasági együttműködés előkészítését is tervbe vette. A nemzetközi veszélyhelyzetet tovább fokozta az a bejelentés, hogy a Szovjetunió 1949. augusztus 21-én sikeres atomrobbantást hajtott végre a kazah tagköztársaságban, amely további okot adott a szervezet fenntartására, valamint az amerikai csapatoknak az Európában maradására, amit egyre több állam (pl.: Nagy-Britannia) szorgalmazott (Fischer, 2005, p.120).

A NATO-ra adott szovjet válasz már csak Sztálin halála (1953. március 5.) után következett be. A diktátor elhunytá viszonylagos enyhülést eredményezett a két tábor közötti kapcsolatokban. Ez a leginkább abban nyilvánult meg, hogy tíz év után, Genfben (1955. április) újra egy tárgyalóasztalhoz ültek a négy nagyhatalom (Amerikai Egyesült Államok, Szovjetunió, Nagy-Britannia, Franciaország) vezetői (Friedman, 2004, p.12)

A szovjet „mosolydiplomácia” álarca azonban 1955-ben lehullt. Május 14-én a lengyel fővárosban megalakult a VSZ, hivatalos nevén a Barátság, Együttműködés és Kölcsönös Segítség Tanácsa, amely a Szovjetunió, és az általa megszállt, csatlós, kelet-közép-európai kommunista országok katonai-szövetségi rendszereként vált ismertté. A Barátsági, Együttműködési és Kölcsönös Segítségnyújtási Szerződés nevet viselő védelmi kontraktus megkötése szimbolikus volt, mivel ratifikálásával a világ hivatalosan is kétpólusúvá vált, amely két katonai táborra oszlott (Friedman, 2004, p.12).

A VSZ létrejöttét az Osztrák Államszerződés megkötése, a Német Szövetségi Köztársaság (a továbbiakban: NSZK) nyugati újrafelfegyverzése és NATO-tagsága (1955), valamint a Nyugat-Európai Unió létrehozása (Franciaország, Olaszország, Nagy-Britannia, Benelux-államok) váltotta ki. Ennek ellenére az alapító szerződésben a résztvevő felek csak a

remilitarizált NSZK-t, majd ezt követően annak a NATO-ba történő integrálását jelölték meg a szervezet létrehozásának okaként: *„A felfegyverzett Nyugat-Németország részvételével, és az észak-atlanti tömbbe való bevonásával a „Nyugat-Európai Unió” alakjában az Amerikai Egyesült Államok és szövetségesei egy új katonai csoportosulás létrehozását helyezték kilátásba, amelyre a világbéke érdekében a Szovjetuniónak és szövetségeseinek hasonlóképpen kell reagálnia”* (Fischer, 2005, p.139).

A VSZ létrehozásánál azonban nem a német kérdés, vagy a Szovjetunió NATO-tagságának az elutasítása volt a legfontosabb szempont, hanem az alapító okiratával azonos napon aláírt Osztrák Államszerződés. Az Ausztriával kötött kontraktus értelmében felszámolták a második világháborúban győztes nagyhatalmak által kijelölt megszállási zónákat, az új Osztrák Köztársaság pedig nemzetközileg elismert semlegességet kapott. A szovjet Vörös Hadsereg megszállását a Román-, illetve a Magyar Népköztársaság területén keresztül biztosították, és itt húzódtak a számukra legfontosabb utánpótlási vonalak is. A szerződés megkötése egyben azt is jelentette, hogy a Szovjetuniónak az osztrák területek megszállásának a végeztével ezekből az államokból szintén ki kellett volna vonnia a csapatait. 1947-ben aláírta velük a második világháborút lezáró párizsi békét,¹ így onnantól kezdve már semmi oka sem volt rá, hogy továbbra is a területükön tartsa a haderejét. Moszkvában azonban tartottak attól, hogy a szovjet nagyhatalmi presztízs csorbát fog szenvedni, ha egyre nagyobb (perem)területeket engednek ki a kezükből. Az esetleges kiválásuk láncreakciót indíthatott volna el, amelynek az eredménye akár a teljes birodalom széthullásának a veszélyét is magában hordozhatta. Moszkva ezt nem tűrhette, ezért mindenképpen lépéseket kellett tennie a Keleti Blokk stabilitásának a megőrzéséért (pl.: az 1953-as berlini munkásfelkelés leverése) (Fischer, 2005, p.140).

Sztálin utódjának, a Szovjet Kommunista Párt (a továbbiakban: SZKP) új első titkárának, Nyikita Szergejevics Hruscsovnak az egyik fő célja az volt, hogy legalizálni tudja a további szovjet jelenlétet a térségben, és ehhez a legjobb jogalapot egy olyan katonai tömb jelentette, amelybe minden kommunista állam „önszántából” lép be. Az újonnan létrejött szerveződés alapító tagjai a következő, egymással „baráti” viszonyban lévő országok voltak: a Szovjetunió, a Német Demokratikus Köztársaság (a továbbiakban: NDK), Lengyelország, Magyarország, Csehszlovákia, Románia, Bulgária és Albánia. Magyar részről a belépést a Minisztertanács² elnöke, a Rákosi Mátyás jobbkezének tekintett Hegedűs András ratifikálta. Az egyezményt 20 évre kötötték, amit a lejártakor, 1975-ben a tagállamok további 10 évvel, 1985-ig meghosszabbítottak (Roska, Tóth, Balogh, Németh és Mészáros, 1986, p.9-16; Horváth, 2024, p.69-82).

Az alapító okiratban a tagállamok azt a vállalást tették, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetének (a továbbiakban: ENSZ) az Alapokmányában foglaltaknak megfelelően „a

¹Magyarországgal 1947. február 10-én írták alá. A jelenleg is hatályban lévő békeszerződés az eredeti nagyhatalmi rendelkezéshez képest további kisebb, negatív módosításokat is tartalmaz, de lényegében helyreállította az első világháborút lezáró 1920-as Trianoni békeszerződést (Romsics, 2005, p. 125-128)

²A Magyar Népköztársaság kormányának a hivatalos neve az 1949 és 1990 közötti, a Rákosi Mátyás és Kádár János nevével fémjelzett kommunista diktatúra, majd a helyét átvevő államszocializmus idején. Élén a Minisztertanács Elnöke (korábbi nevén: miniszterelnök) állt (Gyarmati, 2010, p. 48.o., 2011, p. 122-129).

nemzetközi kapcsolataikban tartózkodnak az erővel való fenyegetéstől vagy annak alkalmazásától, és a nemzetközi vitáikat békés eszközökkel oldják meg". Ugyanakkor kijelentették azt is, hogy „ha valamely állam vagy államcsoport Európában fegyveres támadást intéz a szerződés valamely részese vagy részesei ellen, akkor az egyéni és kollektív önvédelem jogának érvényesítéseként egyenként és közösen, minden szükséges eszközzel, a fegyveres erő alkalmazását is beleértve azonnali segítséget nyújtanak a megtámadott államnak vagy államoknak” (Halmosy, 1985, p. 282-288; Roska és mtsai, 1986, p.16).

A VSZ alapítói csak és kizárólag Kelet-Közép-Európából kerültek ki. A térségben egyetlen szocialista állam volt, amelyik nem lépett be, a Joszip Broz Tito vezette Jugoszláv Szocialista Köztársaság. 1955 májusában ugyan Hruscsov fordított belgrádi Canossa-járása során rendezték a kapcsolataikat a Szovjetunióval, Tito mégis ragaszkodott a különutas nemzeti, de egyben szocialista modellhez, és kívül maradt a katonai szövetségen. Az esetleges belépés ugyanis egyet jelentett volna a Szovjetunióval való alárendeltséggel, annak az el nem kötelezettségre épülő külpolitikának a feladásával, amit azt követően sikerült kiharcolnia magának és országának, hogy még 1948 júniusában nyilvánosan összetűzésbe került Sztálinnal (Smith, 1992, p. 50-51).

A VSZ-tagok létszáma sohasem emelkedett a katonai tömb fennállása alatt, mivel a NATO-val ellentétben nem került sor a bővítésre, ellenben partneri, együttműködési kapcsolatok kiépítésére igen (Friedman, 2004, p.13).

A legfontosabb ázsiai partnerre a Távol-Keleten tettek szert. A szovjetek és csatlósai által elismert Mao Ce-Tung Kínája ugyan Jugoszláviához hasonlóan nem lépett be a VSZ-be, de a nemzetvédelmi miniszter vezette delegáció útján képviseltette magát az alakuló közgyűlésen. Itt a tárcavezető a következő nyilatkozatot tette: *„A Kínai Népköztársaság kormányának a nevében kijelentem, hogy Kína kormánya, és 600 milliós népe teljes mértékben egyetért (...) az imént aláírt szerződéssel, és támogatja azt”* (Fischer, 2005, p.139). Mao-ék ennek ellenére a háttérben jelen voltak a szövetségben, mivel még 1950-ben bilaterális barátsági egyezményt kötöttek Sztálinnal 30 évre (1980-ig), hivatalosan Japán, valójában azonban az Amerikai Egyesült Államok és szövetségesei ellen. Így egyfajta közvetett kapcsolat mégiscsak fennállt a VSZ és a kínaiak között, ami jelentősen megnövelte a szervezet cselekvési, nyomásgyakorlási súlyát. Megvolt ugyanis a lehetősége annak, hogy egy esetleges európai (németországi) háború során megjelennek a kínai „önkéntesek” a majdani VSZ-csapatok oldalán, mint ahogyan az Koreában 1950 és 1953 között Kim Ir Szen északi kommunista erőinek a támogatásakor is történt. Ez semmiképpen sem volt elhanyagolható tényező az ország méreteinek, iparának és emberanyagának a tükrében (Fischer, 2005, p. 140).

A későbbiekben a VSZ-szel partneri kapcsolatra lépett a kezdetben csak a kínaiak, valamint a Szovjetunió és csatlósai által elismert Észak-Korea, Szíria, majd a kommunista fordulat után Kuba, Kambodzsa, valamint Észak-Vietnam is, amely végül a déli területek magába olvasztásával egyesült (Friedman, 2004. p.13.).

A VSZ-tagországok vonatkozásában a szuverén államrendszer alapelvei több okból sem érvényesülhettek, teljes mértékben alárendelődtek Moszkva akaratának. Egyiküknek sem volt lehetőségük arra, hogy mérlegeljék a belépést, és esetlegesen elutasítsák azt. A szervezethez való csatlakozást és az általa képviselt értékrendet sem lehetett kritizálni,

ellenezni. Az aláíró országokra nem volt jellemző, hogy tiszteletben tartották volna az alapvető emberi-, szabadság-, és demokratikus alapjogokat. Nem volt többpártrendszer, nem tartottak szabad választásokat. A többségük totális diktatúráként működött, ahol az ellenzéki erőket, a másként gondolkodókat kérlelhetetlen módon elnyomták, vagy akár meg is semmisíthették. Ez miatt az Amerikai Egyesült Államok és szövetségesei kezdettől fogva nem ismerték el a VSZ tagországaiban a Moszkva által támogatott hatalomátvételekkel létrehozott kommunista-szocialista rendszerek törvényességét, az NDK vonatkozásában pedig annak állami létét sem (Friedman, 2004, p.13).³

A VSZ életre hívásának még egy oka volt. A Kremlben belátták, hogy erőszakos úton nem fog menni Németország bolsevik uralom alatti egyesítése, főként azután, hogy az NSZK a NATO teljes jogú tagjává vált, ami egyben a szervezet garanciáját is jelentette a területi integritás fenntartására, és egyértelmű elkötelezettséget a kapitalista Nyugat irányába. Így Hruscsov másik legfontosabb célja az lett, hogy az NDK területét véglegesen sikerüljön megtartani a Keleti Blokkon belül, és tartósítani tudja a kommunista hatalmat az országban (Fischer, 2005, p. 139).

A Varsói Szerződés felépítése, belső struktúrája

A VSZ, hasonlóan a többi nemzetközi szervezethez, egy közös céllal, egy közösen vallott, mindenki számára elfogadott ideológiai köntöst kapott. Hivatalosan „*a baráti, szocialista államok közös védelmi szervezete, amely a marxista-leninista szellem jegyében jött létre, amelyet mindenki egyformán magáénak vall. Ez a baráti szövetség azzal a céllal jött létre, hogy megvédje tagjait a nemzetközi imperializmustól, a burzsoáziától, a romló kapitalizmustól, vagyis az ezt képviselő Amerikai Egyesült Államoktól és szövetségeseitől. Ezen baráti szövetség keretén belül együtt haladnak a közös cél, a kommunizmus felé*” (Haber és Gyenes, 1980, p.25; Halmosy, 1985, p.282-288). A valóság azonban ennél árnyaltabb volt. A NATO-val ellentétben a VSZ nem egyenrangú partnerek szövetsége, hanem a „Nagy Testvér” és a magához kötött „kis testvérek” tömbje volt. Ez a Moszkva által kierőszakolt „egység” a megszálló és a megszálltak közötti alárendeltségi viszony szentesítéseként definiálható. Alapját a tartós szovjet katonai jelenlét által előidézett nyomásgyakorlás biztosította. Az alapszerződés kimondta, hogy „*a Szovjetunió sajátos helyet foglal el a szocialista országok koalíciójában, akárcsak a hadserege a fegyveres erők között. Erre a különleges státusra kizárólagos nagyhatalmisága, nukleáris potenciálja, valamint hadászati rakétái révén tehetett szert. Különleges felelősséget viselt az egész emberiség egyetemes békéjéért, és a világ biztonságának ügyéért is*” (Szerencsés, 1990, p.35). Vagyis pozícióját több szempont is biztosította. Valódi tömeghadsereggel a tagállamok közül csak a Szovjetunió rendelkezett, a területén voltak a nyersanyaglelőhelyek (pl.: szibériai kőolajmezők), ők ren-

³Ez utóbbival összefüggésben az NSZK külpolitikai alapelveként fenntartotta magának azt a jogot, hogy amelyik ország hivatalosan elismeri a keletnémet államot, azzal megszakítják, vagy nem alakítanak ki a diplomáciai kapcsolatokat (Hallstein-doktrína). A Szovjetunió ez alól kivételt képezett, de az ideiglenes fővárosként kezelt Bonnban működő nyugatnémet kormány ténylegesen végül egyik országgal szemben sem léptette érvénybe a büntetőintézkedést (Friedman, 2004, p.13).

delkeztek egyedülként olyan technológiai háttérrel (pl.: Wernher von Braun és tudóstársai), amellyel versenyezni tudtak az Amerikai Egyesült Államokkal a katonai fejlesztések területén (pl.: rakétaprogram) (Halmosy, 1985, p.282-288; Szerencsés, 1990, p.35).

A VSZ-tagállamok kétoldalú egyezményekben hagyták jóvá a területükön a szovjet csapatok „*ideiglenes, meghatározatlan idejű állomásoztatását*” (Halmosy, 1985, p.282-288; Szerencsés, 1990, p.35).

Akadtak azonban kivételek a rendszeren belül. Csehszlovákiával, Romániával és Albániával más volt a helyzet, mint az NDK-val, Lengyelországgal, Bulgáriával vagy Magyarországgal. Csehszlovákiában 1968-ig nem tartózkodott szovjet katona. Romániából 1958-ban távoztak a megszállók. Albánia (Jugoszláviához hasonlóan) saját erőből, valamint Tito jugoszláv önkéntesei segítségével szabadította fel magát az olasz-német megszállás alól, így oda nem vonult be a Szovjetunió, amely ráadásul földrajzilag messze is volt tőle. A Keleti Blokk országai szintén nem voltak határosak vele, így Kelet-Közép-Európával ellentétben Moszkva befolyása kevésbé tudott érvényesülni a Balkán-félszigeten elterülő, Enver Hodzsa vezette államban (Szerencsés, 1990, p.35).

A VSZ működését illető minden lényeges döntést a szovjet fővárosban hoztak meg. Hruscsovék elvárták, hogy „*a proletár internacionalizmus szellemének megfelelően*” (Haber és Gyenes, 1980, p.34) ellenvetés nélkül, minden tagállam igazodjon a moszkvai javaslatokhoz. A VSZ legfontosabb fóruma a Politikai Tanácskozó Testület lett (a továbbiakban: VSZ PTT), amelynek a hatásköre a külpolitikai, és az ehhez kapcsolódó katonai-védelmi kérdésekre terjedt ki. Tanácskozásain a tagállamokat közösen érintő legfontosabb kérdések kerültek napirendre. A VSZ fennállása alatt a testület elnökét mindig a Szovjetunió adta, feladata pedig az volt, hogy „*érvényt szerezzen az alapító okiratban vállalt kötelezettségeknek, feladatoknak*” (Haber és Gyenes, 1980, p.34) minden tagország számára. A tagállamoknak fejenként egy szavazata volt, és felszólaláskor használhatták nemzeti nyelvüket. Az országoknak a testületben való képviselét a szerződés 6. cikkelye határozta meg: „*A kormány valamelyik tagja, vagy más külön kinevezett küldött képviselje a tagállamot*” (Haber és Gyenes, 1980, p.35).

A VSZ PTT az első ülését 1956-ban, a csehszlovák fővárosban, Prágában tartotta, ahol a tagállamok minisztertanácsainak elnökei, illetve azok helyettesei vettek részt. 1960-tól azonban a testületi ülés a legfelsőbb szintű konzultációk helyszínévé vált, ahol a delegációk élén már nem a kormányfők, hanem maguk a pártfőtitkárok álltak, akik egyben a kommunista államok vezetői is voltak. A küldöttségben velük tartottak a honvédelmi miniszterek is. Bár az alapító okirat úgy fogalmazott, hogy a tagországok a kérdések felvetésében, megvitatásában, illetve a szavazásokkor egyenlő jogokat élveznek, ez a valóságban sosem válhatott lehetővé. A Szovjetunió dominanciája megkérdőjelezhetetlen volt (Haber és Gyenes, 1980, p.35).

A VSZ PTT határozatai egyhangú döntéssel születtek meg, azonban a végrehajtásukhoz parlamenti, vagy minisztertanácsi jóváhagyás volt szükséges. Ezen elvek beépítése szovjet propagandisztikus célokra épült, azt hangoztatva, hogy minden tagállam nagymértékű szuverenitással, önállósággal rendelkezik a szervezeten belül (Haber és Gyenes, 1980, p.35).

A VSZ PTT üléseket általában kétévente tartották. Kivételt képezett ez alól az olyan helyzet, amikor a tagországoknak fontos nemzetközi kérdésekben kellett felsorakozniuk a Szovjetunió mellett. Ilyen esetekben rendkívüli tanácskozásokra került sor (Haber és Gyenes, 1980, p.35).

1976-ban a VSZ PTT budapesti ülésén született döntés az Egyesített Titkárság (a továbbiakban: VSZ ET) felállításáról, amely az ülésszakok között látta el a VSZ-re háruló feladatokat. Ekkor hozták létre a Külügyminiszterek Bizottságát (a továbbiakban: VSZ KB) is, amely bizonyos időközönként, általában évente tartotta az üléseit Moszkvában. Az egyenlőség elvének teljes figyelmen kívül hagyásával a bizottsági elnöki posztot a mindenkori szovjet külügyminiszter töltötte be (Haber és Gyenes, 1980, p.73).

A VSZ második fóruma a Honvédelmi Miniszterek Bizottsága (a továbbiakban: VSZ HMB) volt. A hierarchikus rendszerben a VSZ PTT alatt, illetve az Egyesített Parancsnokság (a továbbiakban: VSZ EP) fölött helyezkedett el. A feladatköre az volt, hogy a VSZ PTT határozatai alapján kötelező érvényű javaslatokat tegyen a tagállamoknak az Egyesített Fegyveres Erők (a továbbiakban: VSZ EFE) fejlesztésére. E mellett pedig előkészítette és előterjesztette a legfelsőbb fórum elé kerülő kérdéseket, javaslatokat. A bizottsági üléseket mindig a soron következő elnöki teendőket ellátó állam delegáltja hívta össze. Az első találkozót Moszkvában tartották. A legtöbb alkalommal a NATO és az „imperialisták” tevékenységét elemezték, valamint olyan javaslatokon dolgoztak, amelyekkel a VSZ a szovjet (brezsnyevi) világbirodalmi külpolitika szellemében támogatni tudta volna a „szocializmus építésében” a harmadik világ országait. Hogy milyen mértékben érvényesülhetett a függetlenség, illetve a másként gondolkodás a bizottságban, azt a következő idézet világosan alátámasztja: *„Ez a munka megfelel a politikai vezetés, illetve a kommunista és munkáspártok által támasztott követelményeknek, és a szocialista együttműködés alapelveinek”* (Halmosy, 1985, p.282-288; Roska és mtsai, 1986, p.19-20).

A tagállamok szuverenitásának a csorbulását mutatja az a tény, hogy a VSZ HMB-ben elfogadott javaslatokat a VSZ PTT, illetve kormányzati jóváhagyás nélkül is kötelesek voltak végrehajtani. Az üléseket általában évente egyszer tartották, és mindig az orosz ABC szerinti soron következő tagállam honvédelmi miniszterének elnöklete alatt. Elvileg bárki nyújthatott be egyoldalúan tervezeteket megtárgyalásra (Haber és Gyenes, 1980, p.72), de a valóság az volt, hogy állandó jelleggel csak és kizárólag a szovjet javaslatok érvényesültek, ellenszavazatok nélkül. Ez már az első ülésen, 1969 januárjában világossá vált, amikor Csehszlovákia példáján keresztül a többiek is érezték, milyen sors várhat azokra, akik akár csak a legkisebb szinten is szembemennek Moszkva akaratával (Haber és Gyenes, 1980, p.75).

A VSZ az EFE-n belül tömörítette egybe a tagállamok hadseregeit, szovjet parancsnokság alatt, így Moszkva a közvetlen ellenőrzése alatt tudta tartani a csatlósai fegyveres erejét. Élén a VSZ EP intézménye állt, amely közvetlenül a VSZ HMB illetékessége alá tartozott. Ez a szerv vezényelte le a közös hadgyakorlatokat. A főparancsnokot a tagországok marsalljai, tábornokai közül az összes tagállam „hozzájárulásával” választották, akinek a személyét mindig a Szovjetunió adta (I.SZ. Konyev 1955-1960, A.A. Grecko 1960-1967, I. I. Jakubovszkij 1967-1976, valamint V.G. Kulikov 1976-1991) (Haber és Gyenes, 1980, p.75).

A VSZ EP két alsóbb, nagyobb szervezetre oszlott, az Egyesített Fegyveres Erők Katonai Tanácsára (a továbbiakban: VSZ EFEKT) és a törzsre, a Technikai Testületre (VSZ TT), valamint a különböző tagállamok által ide sorolt légvédelmi törzsekre. Az alsóbb fokú szervezetek élén az VSZ EFE főparancsnokának helyettese állt. 1969-ben az VSZ EFE Katonai Parancsnoksága (a továbbiakban: VSZ EFE KP) létrehozásával intézményesítették a hatékony működést (Haber és Gyenes, 1980, p.75).

A VSZ-kontingensekbe tartozó csapatokat az adott állam körmánya jelölte ki. Beletartoztak a magasabb egységek mellett a seregtettek, a biztosító és a hadtápszervezetek, valamint az egyéb, közös katonai szervezetek is. Alárendeltség szempontjából minden egység a saját honvédelmi minisztériumának illetékességi körébe tartozott, amelyek azonban a kormányukon keresztül a szovjetek utasításait követték. A tagországoknak a hadseregeiket szovjet minta alapján kellett megszervezniük, az arculatuk nem ölthetett nemzeti jelleget. A hazához való hűség is majdhogynem formalitás volt. Tevékenységüket a saját országukban érvényes katonai szabályzati rendszerek határozták meg, amelyek az állam minden területéhez hasonlóan a szovjet mintát követték (Haber és Gyenes, 1980, p.75).

A VSZ-egységeken belül elkülönültek a különböző fegyvernemek, a szárazföldi csapatok, a légierő, a haditengerészet, és a honi légvédelem. A VSZ EP-n belül létrehoztak egy közös törzset, amelynek az élén a főparancsnok helyettese, a törzsfőnök állt. Ezt a tisztséget is szovjet parancsnok töltötte be. A főparancsnok tevékenységét a VSZ PTT ellenőrizte, és csak ennek a testületnek tartozott elszámolással (Haber és Gyenes, 1980, p.76).

A VSZ-ben hozott rendeleteket a tagországokban a honvédelmi minisztereknek kellett végrehajtani. A vezérkari főnökök a két ülőszak között is rendszeresen konzultáltak egymással (Haber és Gyenes, 1980, p.76).

A VSZ alapszerződése értelmében a tagállamok rendszeresen tartottak közös hadgyakorlatokat a szovjet Vörös Hadsereggel. Ezek célja a katonai fegyverarzenál tesztelése mellett, a NATO elrettentése volt *„bárminemű, meggondolatlan, ellenséges cselekedettől, a világbéke jegyében”* (Haber és Gyenes, 1980, p.76). 1985-ig összesen 9 alkalommal került rájuk sor, a legtöbbet az NDK területén tartották (3). Az elsőre a második berlini válság idején, 1961-ben („Vihar” fedőnéven) került sor, az erődemonstráció, illetve a NATO provokációjának a céljából. A legnagyobb volumenű hadgyakorlatot 1963-ban ugyancsak itt tartották („Quartett”), ahol 40 000 fő, 700 harckocsi, 500 löveg, 300 repülőgép, és harci helikopter vett részt. Lengyelországban („Odera-Neisse” 1969, „Pajzs-76” 1976) és Csehszlovákiában („Vltava” 1966, „Pajzs-72”, 1972) kétszer, Bulgáriában egyszer („Rodope”, 1967) tartottak közös VSZ-hadgyakorlatot. Magyarországon szintén egyetlen alkalommal, 1979-ben került sor hadgyakorlatra („Pajzs-79”) a Bakonyban (Haber és Gyenes, 1980, p.76; Horváth, 2024. p.73).

A tagországok hadseregei a szovjetektől többségükben már elavult harcászati eszközöket (pl.: T-34-es tankok) kaptak. A Vörös Hadsereg által használt korszerű fegyverarzenálból (az 1986-ban bemutatott, korszerű MIG-29-es vadászrepülő kivételével) a többiek nem részesülhettek. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a VSZ haditechnikai szempontból jelentős lemaradásban volt a NATO-hoz képest, akárcsak a Szovjetunió az Amerikai Egyesült Államokkal szemben (Haber és Gyenes, 1980, p.76).

A Varsói Szerződés a nemzetközi politikában

Az 1956-os ikerkonfliktusok során nem került sor a VSZ csapatainak a bevetésére Magyarországon, sem pedig a Szuezi-csatornánál (Ormos, 2005, p.220-222).

A magyar forradalom és szabadságharc kitörését követően, Magyarország miniszterelnöke, Nagy Imre november 1-jén bejelentette a Magyar Népköztársaság kilépését a VSZ-ből, és egyúttal kérte az ENSZ-től az ország semlegességének a nyilvános elismerését. A Szovjetuniónak ezért erőt kellett mutatnia nemcsak a Nyugattal, hanem a saját katonai tömbjével szemben is, nehogy mások is követni akarják a magyar példát, ami rövid úton akár a szovjet uralom összeomlását, a status quo megváltozását is eredményezhette volna Kelet-Közép-Európában. A szabadságharc eltiprására kidolgozott „Forgósziel” fedőnevű hadművelet végrehajtása előtt Hruscsov nem hívta össze a VSZ PTT-t, hanem titkos követjárás keretében „kérte ki” a tagállamok véleményét. Egyúttal azonban azt is kijelentette, hogy az akcióban csak a szovjet csapatok vesznek majd részt. A szovjet első titkár „meggyőzte” a VSZ tagállamait a Magyarország elleni katonai intervenció szükségességéről, így mindenki támogatta a bevonulást. Ennek eredményeként Hruscsov később hivatkozhatott arra a tényre, hogy a döntést a „baráti államok közösen hozták, a szocialista világrendszer védelmében” a VSZ egyik alapító tagjával szemben. Így a magyar forradalom és szabadságharc erőszakos, katonai úton történő leverését hivatalos szóbeli VSZ-hozzájárulás keretében hajtotta végre a Szovjetunió. Románia felajánlotta, hogy nemcsak szavakkal, hanem gyakorlati úton is szívesen részt venne a „rendcsinálásban”, de ezt Hruscsov megtiltotta nekik (Szerencsés, 1990. p.35.; Ormos, 2005, p.220-222).

Albánia szerencsésebb helyzetben volt, mint a Szovjetunióval határos Magyarország, így az el nem kötelezett Jugoszlávia által körülölelt balkáni állam 1962-ben következmények nélkül függeszthette fel a tagságát a VSZ-ben, ahonnan 1968-ban egyedülként ki is tudott lépni (Szarka, 1995, p.38).

1964-ben Leonid Iljics Brezsnyev puccsal eltávolította a hatalomból Hruscsovot, és újra keményvonalas politikát kezdett alkalmazni. Az SZKP új első titkárának (majd 1966-tól új megnevezéssel pártfőtitkárának) a nevéhez köthető az 1967-ben megfogalmazott Brezsnyev-doktrína, amely kimondta, hogy *„ahol a szocializmus veszélyben forog, ott a Szovjetunió beavatkozik”* (Halmosy, 1985, p.659; Szarka, 1995, p.38-39). Ezzel kapcsolható össze az a ténymegállapítás, hogy a VSZ 46 éves fennállása során mindössze egyetlen alkalommal indított katonai akciót, és az pont erre az időszakra datálható. Az 1968-as, első „éles” bevetés mindjárt meg is osztotta a „Béketábor” tagjait. A célpont ugyanis Magyarországhoz hasonlóan ismét közülük való volt, a VSZ alapító tagja, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság. Moszkva szerint az országban *„Alexander Dubček reformjai, a más-ként gondolkodás már a szocialista rendszert fenyegette”* (Halmosy, 1985, p.659; Szarka, 1995, p.38).

Március 23-án, Drezdában a szovjet pártfőtitkár kezdeményezésére VSZ PTT-ülést tartottak a tagállamok, ahol a téma a csehszlovák helyzet volt. A kölcsönös barátság és egyenlőség elvének a hamisságát bizonyítja, hogy az érintett reformista kormány képviselői nem kaptak meghívást a csúcstalálkozóra, így az álláspontjukat sem adhatták elő „szövetségeseiknek”. Brezsnyev kizárólag a Csehszlovák Kommunista Párt (CSKP) háttérbe szo-

rított, jelentős kormányzati pozícióval nem rendelkező konzervatív vonulatával egyeztetett. A prágai kormány kihagyása az őket érintő kérdések tárgyalásából egyértelművé tette azt, hogy a szövetségi rendszerben a VSZ országai nem voltak teljes jogú tagok, sőt, ebben a helyzetben kijelenthető, hogy Csehszlovákia még a többiekhez képest is alárendeltebb pozícióba került (Szarka, 1995, p.38).

Júniusban Moszkvában ült össze a VSZ PTT, ismét a csehszlovákok nélkül. Itt már világossá vált, hogy Brezsnyev a VSZ katonai beavatkozása mellett döntött. Ebben a tagállamok többsége támogatta is, kettő kivétellel. Románia és Magyarország szembement a szovjet elképzelésekkel. Kádár János, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) főtitkára által vezetett magyar küldöttség végül Brezsnyev fenyegetésére mégiscsak beleegyezett a szövetségesük lerohanásába. Kádár döntésének oka az volt, hogy az év elején „Új Gazdasági Mechanizmus” néven Magyarországon is reformokat vezettek be. A pártfőtitkár és köre tartott attól, hogy a szovjet tankok a túlzott ellenállás okán esetleg a szomszédos Magyarországon is „rendcsinálásba kezdhetnek”, így végül mégiscsak jobbnak látták, ha részt vesznek az akcióban. Kádár János azonban titokban Pozsonyban találkozott csehszlovák kollégájával, és értesítette a veszélyről. Dubček nem vette komolyan a magyar pártfőtitkár szavait (Szarka, 1995, p.38-39).

Románia ezzel szemben kitartott az álláspontja mellett, sőt a Nicolae Ceausescu román pártfőtitkár vezette küldöttség faképnél hagyta partnereit a VSZ PTT-ülésen, és hazatért Bukarestbe. Románia viselkedése beilleszthető abba a folyamatba, hogy 1964-ben a még a Georghe Gheorghiu-Dej által irányított pártvezetés kihasználta a Hruscsov és Brezsnyev közötti moszkvai hatalmi harcot, és csendben, de fokozatosan kezdett kihátrálni a VSZ-ből. A teljes kilépést azonban sem Ő, sem az utódja, Ceausescu nem merte soha megkockáztatni, hanem a Román Szocialista Köztársaság inkább csak bizonyos korlátozásokkal vett részt a katonai tömb tevékenységében. Ez mellett az 1970-es évektől Ceausescu az Amerikai Egyesült Államok felé is nyitni kezdett – a szovjetek, vagy a VSZ általi megtorló következmények nélkül (Szarka, 1995, p.39).

1968. augusztus 21-én a VSZ csapatai bevonultak Csehszlovákiába, ahol katonai erővel szakították félbe az „Emberarcú szocializmus építését”, amellyel a közösség védelmi-katonai szervezetből gyakorlatilag „csendőrré” vált. A Szovjetunió akarata, és az általa irányított katonai tömb erőszak alkalmazásával hatalomra juttatta a Gustav Husák vezette konzervatív kommunista irányzatot. A megszállók az országban maradtak, amit a megfélemlített csehszlovák nemzetgyűlés is elfogadott (Szarka, 1995, p.39).

Brezsnyev lépése annak volt a jele, hogy az erőpolitika a Szovjetunióban is fontos szempontnak számított. A belpolitika itt is (akárcsak az Amerikai Egyesült Államokban), nagyban függött az ország nemzetközi szerepvállalásától, a külpolitikától. A siker vagy a kudarc dönthetett akár a szovjet pártfőtitkár jövőjéről is. Elődjét, Hruscsovot pontosan ez utóbbi miatt sikerült elmozdítania a hatalomból. A VSZ-t Hruscsov, majd később Brezsnyev is eltérő felfogással kezelte. Az előbbi számára a katonai tömb megalakítása az „erős vezér, erős ország”-elv megtestesítését jelentette. Véglegesen meg akarta szilárdítani vezetői szerepét a Szovjetunió élén, bizonyítani akarta a pártvezetés számára, hogy Sztálin birodalma annak halála után is fenntartható. Ennek érdekében szorosabbra fűzték a „baráti kapcsolatokat” a megszállt, kommunista csatlós közép-európai országokkal, hogy

mindenáron megakadályozza az esetleges kiválásukat a „Béketáborból”. 1956 eseményeit azonban Hruscsov arra használta fel, hogy bebizonyítsa a világnak, hogy a Szovjetunió a VSZ nélkül is érvényesíteni tudja az akaratát. Ez volt többek között az oka annak, hogy Magyarországon csak és kizárólag szovjet tankok tettek „rendet” (Für, 2003, p.15).

Brezsnyev ezzel szemben már VSZ-segédlettel vonult be „a szocializmus megmentésére” Csehszlovákiába. Ennek az lehetett a fő oka, hogy a szovjetek el kívánták kerülni az agresszorként való megbélyegzést, másrészt Moszkva számára fontos propagandaeszköz volt a közös fellépés látszata, mert így azt tudták közvetíteni a Nyugat irányába, hogy a VSZ egy valós szövetségi rendszer, ahol együttes elhatározások alapján születnek a döntések. Erre vetett némi árnyékot Románia távolmaradása az akciótól. Az invázió igazi üzenete azonban az volt, hogy a Szovjetunió akár erőszak alkalmazásával is fellép az általa megteremtett hegemon világrendszer fenntartásáért (Für, 2003, p.15).

Csehszlovákia után, az 1970-es években, Afrikában a Szovjetunió ismét a VSZ nélkül harcolt „a kommunizmus győzelméért” a Fidel Castro által átküldött kubai „önkéntesekkel” együtt a helyi illetőségű háborúkban. Ázsiában, az 1979-ben kezdődő afganisztáni háborúban a VSZ fegyverszállítmányokat biztosított a szovjet csapatok oldalán harcoló kommunistáknak, de nem jelent meg a harctéren. A VSZ PTT ülései 1991-ig rendszeresen zajlottak, a legtöbbször azonban csak határozatok formájában ítélték el a másik tábor lépéseit (pl.: Vietnami háború, arab-izraeli háborúk, Irak támadása Irán ellen). Ez a stratégia Brezsnyev 1982-es halálát követően, a rövid ideig regnáló utódai, Jurij Andropov (1982-1984) és Konsztantyin Csernyenko (1984/1985) pártfőtitkársága alatt sem változott (Für, 2003, p. 16-20).

A Varsói Szerződés felszámolása, keményvonalas kommunista puccs-, és visszarendeződési kísérlet a Szovjetunióban, a NATO „keleti bővítése” az ezredforduló környékén

1985-től Mihail Gorbacsov hatalomra jutásával az egykori fenyegető katonai tömb működése már teljes mértékben formálissá vált. A Szovjetunió egyre kevésbé bírta az Amerikai Egyesült Államokkal való fegyverkezési versenyt, miközben a Keleti Blokk egészével együtt egyre súlyosbodó belső politikai-gazdasági helyzettel kellett szembenéznie, amit az új szovjet pártfőtitkár a glasznoszty (politikai nyitás, nyíltság) és peresztrojka (gazdasági-társadalmi átalakítás) reformjával próbált meg orvosolni hazájában. Gorbacsov külpolitikai irányváltásba is kezdett: aláírta az Amerikai Egyesült Államokkal a közép-hatótávolságú rakéták csökkentéséről szóló szerződést, amellyel beleegyezett az NDK-ban és Csehszlovákiában lévő szovjet rakéták leszerelésébe és eltávolításába. Az elődjeivel ellentétben felismerte, hogy a Szovjetunió nem nyerheti meg a közel egy évtizede dúló afganisztáni háborút, ezért döntést hozott a szovjet csapatoknak az 1989 végéig történő kivonásáról. Ez példátlan lépés volt a szuperhatalom addigi történetében, mivel lényegében felért a vereség nyilvános beismerésével, még ha azt a nagyhatalmi presztízs megőrzése céljából tudatosan kerülte is a pártvezető (T. Balla, 1998a p. 315-320, 1998b p. 321., 1998c p. 325-326.; Für, 2003, p. 341).

Gorbacsov ezt követően Kelet-Közép-Európából is csapatkivonásokról döntött. 1988. december 17-én egyoldalú lépésként utasításba adta 50 000 katona és 5000 harckocsi

kivonását az NDK-ból, Csehszlovákiából és Magyarországról, ezzel párhuzamosan pedig csökkentette a Szovjetuniónak az Urál-hegységtől nyugatra lévő, európai területein tartózkodó haderőt és fegyverzetüket (Múlt-Kor Online Magazin, 2011. július 1.; Für, 2003, p. 342).

A szovjet pártfőtitkár „javaslatára” a VSZ-nek is külpolitikai irányváltást kellett végrehajtania, és 1988-ban tárgyalásokat kezdeményezett a NATO-val az európai hagyományos fegyverzetek csökkentéséről (röviden: CFE), amelyről az egykor egymással élesen szembenálló két katonai tömb 1990 novemberében alá is írta a szerződést. A kontraktus a korlátozás körét földrajzilag Európa két határáig, az Atlanti-óceánig és az Urálig terjesztette ki (Múlt-Kor Online Magazin, 2011. július 1.; Für, 2003, p. 342).

A szovjet uralom látható gyengülésével a VSZ-en belül is mozgólódás vette kezdetét. Az 1989 júliusában Bukarestben tartott csúcsértekezleten, végleg elvetve a Brezsnyev-doktrínát, elismerésre került a tagállamoknak az a joga, hogy saját kül-, és belpolitikát folytathatnak. Az egyetlen ellenszavazat a Keleti Blokkban zajló változások hatására egyre keményvonalasabbá váló házigazda, Nicolae Ceausescu részéről érkezett, aki a korábbi irányvonalnak megfelelően jelezte Gorbacsov felé, hogy „a szocializmus védelmében” kész katonai erővel fellépni a szomszédos Magyarországon zajló demokratikus átalakulással szemben. Moszkva azonban határozottan megtiltotta ezt a reformigényeknek a Romániára való átgyűrűzésétől tartó és a saját hatalmát féltő, már a VSZ-en belül is egyre inkább elszigetelődő román diktátornak. Ceausescu aggodalma végül beigazolódott, amikor 1989 decemberében Temesváron forradalom tört ki az uralma ellen, előidézve a bukását. A menekülő ex-diktátort a felkelők elfogták, majd a feleségével, Elena Ceausescuval együtt (a nyugat-európai demokráciák által is megkérdőjelezett módon) december 25-én katonai rögtönítélő bíróság elé állították, ahol mindkettőjüket halálra ítélték és kivégezték. A holttestük jeltelen sírba került. Az eseményeket nem követte szovjet, vagy a VSZ égisze alatti katonai intervenció Romániával szemben (Múlt-Kor Online Magazin, 2011. július 1.).

1990-ben folytatódott a NATO és a VSZ közeledése. Februárban megállapodást írtak alá arról, hogy az Amerikai Egyesült Államok és a továbbiakban a Szovjetunió sem állomásoztathat 195 000-nél több katonát Közép-Európában. Ennek tükrében Csehszlovákia és a Németh Miklós vezette magyar Minisztertanács is tárgyalásokat kezdett a szovjet csapatok kivonásáról, amit a felek viszonylag rövid idő alatt, kétoldalú szerződésekben rögzítettek. Magyarország esetében a Horn Gyula magyar-, és az Eduard Sevardnadze szovjet külügyminiszter által aláírt megállapodás 1990. június 1. és 1991. július 15-e között határozta meg a kivonulás időtartamát, ami 1991. június 16-ra be is fejeződött (Für, 2003, p. 343).

1990 júniusában került sor a VSZ PTT következő, Moszkvában tartott ülésére, amelyen az 1989/1990-es rendszerváltás utáni első, szabadon választott kormány miniszterelnöke, Antall József vezette a magyar delegációt. A kormányfő a tanácskozáson nyílt indítványt tett arra, hogy a tagállamok döntsenek róla és belátható időn belül kezdjék is meg a VSZ katonai szervezetének a felszámolását. Ezt a Szovjetunió és a hozzá azért még mindig igazodó tagországok többsége sem támogatta, hanem helyette azt a szovjet előterjesztést fogadták el, hogy a *„szövetség ettől kezdve egyenlő és szuverén államok szerződésévé alakul, amely demokratikus elvekre épül”* (Múlt-Kor Online Magazin, 2011. július 1.; Für, 2003, p.

343). A VSZ-ben történetekre reagálva, három héttel később, az 1989/1990-es rendszerváltás utáni első, szabadon választott magyar Országgyűlés határozati javaslatot fogadott el. Ebben azt indítványozta az Antall-kormány felé, hogy kezdjen széles körű tárgyalásokat a katonai tömbből való kilépésről, annak ülésein ettől kezdve Magyarország ne is vegyen már részt, hanem egyoldalúan függessze fel a tagságát (Múlt-Kor Online Magazin, 2011. július 1.; Für, 2003, p. 343).

A VSZ széthullását felgyorsította, hogy Albánia 1962-es távozása óta elsőként, 1990. szeptember 25-én az NDK kilépett a szervezetből, október 3-án pedig egyesült az NSZK-val, újból létrehozva ezzel az egységes Németországot. A távozáskor a Szovjetunió elfogadta, hogy legkésőbb 1994 végéig hazarendeli az egykori NDK területén állomásozó összes megszálló katonáját. Az események hatására egyre inkább előtérbe került a korábban elvetett magyar javaslat, hogy felkellene oszlatni a már bomladozóban lévő katonai tömböt. Gorbacsov november elejére csúcstalálkozót hívott össze Budapestre, ezt azonban végül az egyre súlyosabbá váló belpolitikai válságba süllyedő Szovjetunió kérésére elhalasztották (Múlt-Kor Online Magazin, 2011. július 1.; Für, 2003, p. 343).

A VSZ mindeközben tovább repedezett: 1991. január 15-én a három közép-európai ország alkotta, újonnan létrehozott visegrádi együttműködés tagjai, Magyarország, Lengyelország és Csehszlovákia külügyminiszterei közös nyilatkozatukban úgy fogalmaztak, hogy *„érdekeltek vagyunk abban, hogy a Szovjetunióval folytatott tárgyalások alapján, a dolgok természetes alakulásához igazodva építsük le a Varsói Szerződést. Ha azonban Moszkva továbbra is halogatja a már novemberre tervezett csúcstalálkozó összehívását, akkor júniusig mindhárman lezárjuk a paktum katonai részét”* (Múlt-Kor Online Magazin, 2011. július 1.; Für, 2003, p. 344-345). Másnap a csehszlovák parlament a magyar példát követve, határozatban szólította fel a prágai kabinetet, hogy gyorsítsa meg a tárgyalásokat a katonai tömb azonnali felszámolásáról, ha pedig ez nem történik meg, akkor egyoldalúan lépjen ki belőle.

A Szovjetunió végül a nyomásnak engedve, 1991. február 12-én hivatalos bejelentést tett arról, hogy *„április 1-jéig a tagállamok közös megegyezéssel felszámolják a VSZ katonai szervezetét. Egyúttal kezdeményezzük azt, hogy a VSZ-tagországok kapcsolatait a jövőben kétoldalú alapokon fejlesszük”* (Múlt-Kor Online Magazin, 2011. július 1.).

Moszkva a kölcsönösség elvén alapulva javaslatot tett a Nyugat felé arra vonatkozóan, hogy a VSZ megszűnésével a szerintük funkciótlaná váló NATO is oszlassa fel magát. Ez azonban Washingtonnál és szövetségeseinél is egyaránt süket fülekre talált. Az elutasításról szóló hivatalos kommunikációjában a nyugati katonai tömb arra hivatkozott, hogy *„a NATO a VSZ-szel ellentétben senki számára sem jelentett és jelent fenyegetést. A világbéke őrzője kíván lenni, ehhez pedig továbbra is szükség van a szövetségre”* (Múlt-Kor Online Magazin, 2011. július 1.).

Az 1990 novemberében elhalasztott budapesti, soron kívüli VSZ PTT-ülést végül 1991 februárjában pótolták be, ahol a külügy-, és a védelmi miniszterek 25-én megszavazták a VSZ katonai struktúrájának a felszámolásáról szóló határozatot. A tagállamok delegációinak a döntése értelmében 1991. március 31-ei dátummal hatályon kívül helyeződött a katonai együttműködést szabályozó összes szerződés, április 1-jével pedig a VSZ minden katonai tevékenysége, valamennyi szerve, testülete és intézménye megszűnt, kivéve a VSZ

PTT-t. A testület szimbolikus, utolsó csúcstalálkozója 1991. július 1-jén, a pár héttel korábban még szovjet megszállás alatt álló csehszlovák fővárosban, Prágában került sor, ahol a VSZ-t hivatalosan is megszűntnek nyilvánította. Ezzel lezárult a katonai tömb "békés önfelszámolási" folyamata, amely egyben Kelet-Közép-Európa teljes politikai-katonai felszabadulását és függetlenségét is jelentette a Szovjetuniótól (Múlt-Kor Online Magazin, 2011. július 1.; Für, 2003, p.346-350).

A tagállamok delegációinak az élén az államfők álltak, ez alól azonban két ország kivételt képezett. Magyarország küldöttségét Göncz Árpád köztársasági elnök helyett Antall József miniszterelnök, a Szovjetunióé pedig az időközben a parlament, az Állami Duma által az ország elnökévé választott Gorbacsov helyettese, az általa javasolt és támogatott Gennagyij Janajev alelnök vezette, aki augusztusban azzal vonult be a világtörténelembe, mint az utolsó olyan reakciós, keményvonalas kommunista szovjet politikus, aki visszaakarta állítani a Szovjetunió korábbi politikai irányvonalát. Janajev puccsot kísérelt meg az állítása szerint „súlyos betegséggel küzdő”, valójában azonban a krími dácájában az általa háziőrizetbe helyezett Gorbacsov ellen, önmagát nevezve ki államfővé. A belpolitikai konfliktus eseményeit feszült figyelemmel kísérte a világ, azon belül pedig a szovjet visszarendeződéstől és az újbóli esetleges katonai fenyegetéstől tartó Kelet-Közép-Európa is. A puccs három nap alatt elbukott, Gorbacsovot a szintén fogva tartott feleségével együtt szabadon engedték. Az államfőt visszahelyezték a hivatalába, amit a Szovjetunió 1991. december 31-ei hivatalos megszűnéséig foglalt el. Janajevet a társaival együtt letartóztatták és börtönbe került, ahonnan három évvel később, 1994-ben szabadult, majd a 2010-es haláláig az Orosz Turisztikai Hivatalban dolgozott (Balla T., 1998a p.319.; Múlt-Kor Online Magazin, 2011. július 1.).

A moszkvai puccskísérlet és a vele újból körvonalazódó esetleges szovjet fenyegetés, majd az állam széthullása után az annak utódjaként ismét létrejövő, egyelőre azonban a saját belső problémáival elfoglalt, még gyenge, de az ezredfordulóhoz közeledve már lassacskán újból erősödni kezdő Oroszország közelsége is közrejátszott abban, hogy a VSZ egykori tagjai kérvényezték a NATO-ba történő felvételüket. 1999. március 12-én az un. „Keleti bővítés” első hullámában a Csehszlovákia 1993-as szétesésével hosszú idő után újra önállóvá váló Csehország, továbbá Magyarország és Lengyelország is a NATO tagja lett. Ezt 2004 márciusában a második hullámban Bulgária, Románia, és a szintén Csehszlovákia 1993-as széthullásával az 1945 után újból létrejövő, az akkori állammal ellentétben mindenfajta külső befolyástól mentes, valóban önállónak tekinthető Szlovákia,⁴ Szlovénia, valamint három, a második világháború alatt bekebelezett, és ezzel szovjet tagköztársasággá váló, majd 1990-ben ismét függetlenné váló ország, Észtország, Lettország és Litvánia felvétele követte (Múlt-Kor Online Magazin, 2011. július 1.).⁵

⁴Az 1938-ban Bratislava (Pozsony) fővárossal létrehozott, Josef Tiso római katolikus pap vezette első, önálló Szlovák Köztársaság a náci Németország szélsőjobboldali, fasiszta bábállama volt, amely teljes egészében kiszolgált Adolf Hitler Harmadik Birodalmát, és a vele szövetséges Tengelyhatalmakat. Az államalakulatot a második világháborút megnyerő szövetséges hatalmak egyike sem ismerte el önálló országgént, ezért az 1945 áprilisi megszállása egyben a korábbi Csehszlovák Köztársaság restaurációját is jelentette (Janek, 2008. p.22).

⁵A három balti államnak az újbóli orosz térnyeréssel szembeni féltelme abban is megmutatkozott, hogy Ukrajnához hasonlóan a Moszkva javaslatára megalakított és általa dominált, az eredeti 15-ből 11 volt szovjet tagköztársaság alkotta, gazdasági-, katonai-, és

Összegzés

Munkámban igyekeztem bemutatni a VSZ megalakításakor megfogalmazott katonai és ideológiai doktrínákat, amelyeknek az elvét a szövetség a magáénak vallotta. Nagy hangsúlyt helyeztem arra, hogy olyan tényezőket vizsgáljak, amelyek a köz-, és a felsőoktatásban használt tankönyvekben nem jelennek meg (pl.: szovjet vezető szerep biztosítása a szövetségben, a VSZ belső szervezetei).

Részletes elemzésnek vetettem alá a VSZ-nek a különböző nemzetközi katonai konfliktusokban játszott szerepét, jelentőségét. Ehhez kapcsolódva megemlítettem a közös hadgyakorlatokat is, amelyek közül a Magyar Népköztársaság számára a legjelentősebb a hazai rendezésű, 1979-es „Pajzs-79” volt.

A VSZ felszámolását illetően törekedtem arra, hogy átfogó képet adjak az ehhez vezető folyamatokról (a Hidegháború 1989-es befejeződése, a kommunista rezsimek összeomlása, majd a szovjet csapatok Kelet-Közép-Európából történő kivonása), valamint arról a puccskísérletről, amely ugyan már a katonai szervezet megszűnése után történt a Szovjetunióban, de a célja egyértelműen az enyhülési politika és a hegemoniáját veszített birodalom korábbi pozíciójának a helyreállítása volt.

Az 1955-ben létrehozott VSZ-ről összességében elmondható, hogy a Keleti Blokk katonai tömbjeként, a szovjet nagyhatalmi játszma termékeként jött létre, amellyel a Kreml lehetővé tette az egyeduralma alapját képező Vörös Hadsereg további állomásoztatását Kelet-Közép-Európában, és egyben választ adott a nyugati kihívásra, a NATO 1949-es megalakítására, amelyre a közös hadgyakorlatok, és a VSZ PTT határozatai révén próbált meg nyomást gyakorolni.

A fegyverkezési versenyben azonban a VSZ a Szovjetunióhoz hasonlóan sohasem tudott a nyugati riválisa fölé emelkedni, és végül a Keleti Blokk kommunista rezsimeit követően kártyavárként omlott össze 1991-ben, akárcsak a Szovjetunió.

külpolitikai egyezményeken alapuló laza szövetségi rendszerhez, a Független Államok Közösségéhez (röviden: FÁK) történő csatlakozást is elutasították. Indoklásuk szerint a szervezet az oroszoknak a Szovjetunió iránti nosztalgiájának a megtestesüléseként jött létre (Múlt-Kor Online Magazin, 2011. július 1.).

Irodalomjegyzék

Nyomtatott könyv

- Fischer F. (2005). *A kétpólusú világ*. Budapest – Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Friedman, N. (2004). *A Hidegháború története*. Pécs: Alexandra Kiadó.
- Für L. (2003). *A Varsói Szerződés végnapjai – Magyar szemmel*. Győr: Kairosz Kiadó.
- Gyarmati Gy. (2010). *Demokráciából a diktatúrába*. In: Romsics I. (Eds.): *Magyarország története 20*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Gyarmati Gy. (2011): *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945-1956*. Budapest: ÁBTL-Rubicon.
- Haber P. – Gyenes M. (1980). *Egyesített Fegyveres Erők*. Budapest: Magyar Néphadsereg Politikai Nevelőmunka Anyagi és Módszertani Központ.
- Dr. Halmosy D. (1985). *Nemzetközi szerződések 1945-1982*. Budapest: Közgazdasági-, és Jogi Könyvkiadó.
- Horváth A. (2024). *A szovjet típusú diktatúra alkotmány-, és jogtörténete Magyarországon*. Budapest: Ludovika Kiadó.
- Kissinger, H. (1996). *Diplomácia*. Budapest: Panem – McGraw – Hill – Grafo Kiadó.
- Ormos M. (2007). *Közép-Európa. Volt? Van? Lesz?* Budapest: Napvilág Kiadó.
- Roksa I. – Tóth J. – Gálné Dr. Balogh J. – Németh Gy. – Dr. Mészáros Gy. (Eds.) (1986). *A Varsói Szerződés története. Dokumentumok 1955-1985*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Romsics I. (2005). *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Smith, J. (1992). *A Hidegháború 1945-1965*. Budapest: IKVA Kiadó.
- Szarka L. (1995). *A közép-európai államok kapcsolatai*. In: Kojanitz L. (Eds.), *Élő Történelem*. Budapest: Calibra Kiadó.
- Szerencsés K. (1990). *A politikai fejlődés fő irányai a II. világháború után*. Budapest: IKVA Kiadó.

Folyóiratszikk

- Janek I. (2008): Egy fasiszta bábállam. Szlovákia, 1938-1945. *Rubicon*, 4 (20), 4-22.
- T. Balla G. (1998a). Szovjetunió: Válság és összeomlás. *A Tudás Fája*, 29 (1), 315-320.
- T. Balla G. (1998b). Afganisztán. *A Tudás Fája*, 30 (1), 321-324.
- T. Balla G. (1998c). A kommunizmus bukása. *A Tudás Fája*, 31 (1), 325-328.
- T. Balla G. (1998d). A Hidegháború. *A Tudás Fája*, 32 (1), 329-336.

Térképészeti forrás

- Száray M. (2007). *Történelem 12*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Egyéb internetes források, hivatkozások

- Múlt-Kor Online Magazin, 2011. július 1.: *Így esett szét a Varsói Szerződés*.
https://mult-kor.hu/20110701_igy_esett_szet_a_varsoi_szerzodes

Mellékletek

1 melléklet

Nyikita Szergejevics Hruscsov, a Szovjetunió Kommunista Pártjának (SZKP) főtitkára, az ország tényleges vezetője, aki az Amerikai Egyesült Államok és szövetségesei által 1949-ben megalakított Észak-Atlanti Szerződés Szervezete (NATO) jelentette kihívásra a kommunista csatlósállamokkal való Varsói Szerződés 1955-ös létrehozásával reagált.

*Forrás: Archív felvétel, 1950-es évek.
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára*

2. melléklet

A katonai szerződés aláírására érkező szovjet, román és lengyel delegációk csoportképe a varsói repülőtéren. A Szovjetuniót Nyikolaj Bulganyin, a Minisztertanács elnöke, Vjacseszlav Molotov külügyminiszter, a Szovjet Vörös Hadsereg részéről pedig Ivan Sztjepanovics Konyev marsall, valamint Georgij Zsukov vezárhari főnök képviselte. A román delegáció vezetője Gheorghe-Gheorghiu-Dej, a Román Kommunista Párt főtitkára, míg a lengyelé Boleslaw Bierut, a Lengyel Népköztársaság elnöke volt.

*Forrás: Archív felvétel, 1950-es évek közepe.
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára*

3. melléklet

A Varsói Szerződés ratifikálása 1955. május 14-én.

*Forrás: Varsó. Archív felvétel, 1955. május 13.
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára*

4. melléklet

A Varsói Szerződés tagállamainak (1955-1991) a térképe.

Forrás: Száray, M. (2007). Történelem 12. 149.o.

5. melléklet

A Varsói Szerződés emblémája a tagországok zászlóival. Balról-jobbra: Bulgária, Magyarország, Német Demokratikus Köztársaság (NDK), Lengyelország, Románia, Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége (Szovjetunió), Csehszlovákia.

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára

6. melléklet

Ivan Sztjepanovics Konyev (1897-1973) szovjet marsall, a Varsói Szerződés első, 1955 és 1960 közötti főparancsnoka.

*Forrás: Archív felvétel, 1950-es évek második fele
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára*

7. melléklet

Mao Ce-Tung, a kommunista Kínai Népköztársaság elnöke. Habár a Távol-Keleti ország saját delegáció révén jelen volt a Varsói Szerződés aláírásánál, és támogatta annak létrejöttét, ennek ellenére nem csatlakozott a katonai tömbhöz.

*Forrás: Archív felvétel, 1970-es évek.
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára*

8. melléklet

Joszip Broz Tito marsall, a Jugoszláv Népköztársaság elnöke. Habár a balkáni ország Hruscsov fordított Canossa-járásakor kibékült a Szovjetunióval, támogatta, de nem csatlakozott a katonai tömbhöz.

*Forrás: Archív felvétel, 1970-es évek.
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára*

9. melléklet

Az 1956-os magyarországi forradalom és szabadságharc erőszakos, katonai úton történő leverését a Szovjetunió nagyhatalmi presztízse miatt kizárólag egyedül hajtotta végre. Hruscsov a „Forgósztél” fedőnevű, november 4-ei, a Magyarország elleni általános támadást jelentő hadművelethez a Varsói Szerződés tagállamaitól a várható nemzetközi politikai reakciók miatt mindössze csak szóbeli támogatást kért. Az egyhangú támogató döntéssel a szovjetek célja az volt, hogy egy valódi katonai szövetségként láttassák a világ előtt a valójában elnyomó VSZ-t, ahol a szuperhatalom kizárólagos irányítása helyett mindenkinek egyforma beleszólási joga és szabad véleménynyilvánítása van a döntéshozatalban.

*Forrás: Budapest, 1956. november 4.
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára*

10. melléklet

Andrej Andrejevics Gresko szovjet marsall, a Varsói Szerződés főparancsnoka 1960 és 1967 között.

*Forrás: Archív felvétel, 1960-as évek első fele.
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára*

11. melléklet

Hruscsov utóda, Leonyid Iljics Brezsnyev, a Szovjetunió Kommunista Pártjának (SZKP) főtitkára, az ország tényleges vezetője, aki az 1968-as „Prágai Tavasz” erőszakos, katonai úton történő leverésével Kelet-Európa „csendőrévé” tette a VSZ-t. A tömbnek ez volt az egyetlen hivatalos katonai akciója, amit ráadásul a saját tagállama, Csehszlovákia ellen indított. Brezsnyev büntetőhadjárata végképp egyértelművé tette a szervezeten belüli egyenlőség elvének hamisságát és a Szovjetunió korlátlan irányítását, amivel elnyomta a neki teljes mértékben alárendelt „szövetségeseit”.

*Forrás: Archív felvétel, 1970-es évek.
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára*

12. melléklet

1960-as évekbeli francia propagandaplakát a világot kettéosztó, egymással szemben álló katonai táborokról: Az Észak-Atlanti Szerződés Szervezetéről (NATO) és a Varsói Szerződésről (VSZ).

Forrás: Honvédelmi Múzeum, Budapest

13. melléklet

Ivan Ignatyevics Jakubovszkij (1912-1976) szovjet marsall, a Varsói Szerződés főparancsnoka 1967 és 1976 között.

*Forrás: Archív felvétel, 1960-as évek vége.
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára*

14. melléklet

Az 1968-as csehszlovák reformkísérletnek, az „Emberarcú szocializmusnak” a saját szövetségesei, a Varsói Szerződés tagállamainak a katonai beavatkozása vetett véget. Hiába-
való volt azonban a Szovjetunió követelése, a katonai tömb Magyarország kezdetleges he-
zitálása, majd végül Románia távolmaradása miatt a Csehszlovákia elleni általános táma-
dásról szóló közös látszatszünetben nem tudott az egységesség álcája mögé bújni.

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára

15. melléklet

Viktor Kulikov (1921-2013) szovjet marsall, a Varsói Szerződés utolsó főparancsnoka 1976 és 1991 között.

Forrás: Archív felvétel, 1980-as évek.
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára

16. melléklet

Pillanatkép a Varsói Szerződés egyetlen magyarországi hadgyakorlatából, az 1979-ben megrendezésre került „Pajzs-79”-ből I. A katonák a közelharcot imitálják a gyakorlótéren.

Forrás: Hadtörténeti Múzeum, Budapest

17. melléklet

Pillanatkép a Varsói Szerződés egyetlen magyarországi hadgyakorlatából, az 1979-ben megrendezésre került „Pajzs-79”-ből II. A katonák a nehézterepi hadviselést imitálják a gyakorlótéren.

Forrás: Hadtörténeti Múzeum, Budapest

18. melléklet

Szovjet tank az afganisztáni hadszíntéren. Moszkva 1979-ben a „Brezsnyev-doktrína” jegyében úgy ítélte meg, hogy az ázsiai országban „a kommunizmus veszélyben forog”, ezért az azonnali katonai beavatkozás mellett döntött. A későbbiekben a „Szovjetunió Vietnámja”-ként elhíresült, végül egy évtizedig tartó, 1989-ben szovjet vereséggel és kivonulással záródó, közvetve a Szovjetunió szétesését is eredményező katonai konfliktusban a Varsói Szerződés tagállamai nem vettek részt.

*Forrás: Archív felvétel, 1984.
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára*

19. és 20. melléklet

Brezsnyev egymást követő, rövid ideig regnáló utódai, Jurij Andropov (bal oldalon) és Konsztantyin Csernyenko (jobb oldalon) szovjet pártfőtitkársága idején a Varsói Szerződés mindössze a kapcsolattartó szerveken keresztül fejtette ki a tevékenységét, hadgyakorlatra sem került sor a tagállamok között.

Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára

21. melléklet

Mihail Szergejevics Gorbacsov, a változás embere. Minden idők legfiatalabb és az elődjeihez képest modernebb és nyitottabb felfogású pártfőtitkáráként megakarta reformálni a szovjet kommunista rendszert. A glasznoszty és a peresztrojka bevezetésével azonban a reformtörekvések az 1980-as évek második felére túlléptek a Szovjetunió határain. Az irányíthatatlanná váló folyamatok végül felbomlasztották a kommunistából az 1989/1990-ben rendszerváltóvá váló Keleti Blokkot, majd 1991-ben a megszálló szovjet csapatok kivonásával párhuzamosan maga alá temették a Varsói Szerződést, végül pedig a pártfőtitkár hatalmával együtt magát a Szovjetuniót is.

Forrás: Archív felvétel, 1991.
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára

22. melléklet

Horn Gyula, a Németh Miklós vezette magyar Minisztertanács külügyminisztere és Eduard Sevardnadze szovjet külügyminiszter 1990. március 10-én ratifikálják a szovjet megszálló csapatoknak a Magyarország területéről történő kivonásáról szóló egyezményt.

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára

23. melléklet

A szovjet megszálló alakulatok távozása Magyarországról 1991. júniusában.

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára

24. melléklet

A békés úton újból polgári demokráciává váló harmadik Magyar Köztársaság első, szabadon választott jobbközép, konzervatív kormányának a tagjai (balról-jobbra: Jeszenszky Géza külügyminiszter, Antall József miniszterelnök és Somogyi Ferenc, a Külügyminisztérium közigazgatási államtitkára) az országot képviselő delegációban a Varsói Szerződés felszámolásáról szóló egyezmény prágai aláírásakor, 1991. július 1-én.

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára

25. melléklet

Gennagyij Janajev, keményvonalas kommunista szovjet politikus, a Szovjetunió önjelölt „államfője”. Mihail Gorbacsov a Szovjetunió elnökévé történő megválasztását követően, 1990 decemberében alelnökké választotta Janajevet, aki augusztusban sikertelen puccsot hajtott végre ellene abból a célból, hogy visszafordítsa az enyhülési politikát, és újból kiterjessze a szovjet politikai-katonai befolyást Kelet-Közép-Európára.

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára

26. melléklet

Az öt puccsista sajtótájékoztatója 1991. augusztus 21-én, amelyen bejelentették a szovjet nép és a világ előtt Mihail Gorbacsov „súlyos betegségét”. Balról a negyedik a vezetőjük, az önmagát a Szovjetunió elnökének nevező, senki által meg nem választott, vagy kinevezett Janajev. A szabadságát töltő törvényes elnököt a feleségével együtt valójában a krími nyaralójában házi őrizetbe helyezték. A keményvonalas kommunista puccs mindössze három nap alatt elbukott, a résztvevőket letartóztatták és börtönbe kerültek. Gorbacsovot visszahelyezték a pozíciójába, amit december 31-ig, a Szovjetunió hivatalos megszűnéséig töltött be.

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára

Szabó Dóra

DIGITÁLIS OLVASÓKÖZÖSSÉGEK ÉS KÖNYVES INFLUENZSZEREK: HAGYOMÁNY ÉS TREND AZ IRODALOMFOGYASZTÁSBAN

Absztrakt

Az online platformok és az influenszerek ma már nemcsak tartalmakat közvetítenek, hanem új olvasói közösségeket is formálnak, melyek az olvasási szokásokat és az irodalomfogyasztást is átalakítják. Kutatásunk ezen online olvasóközösségek szerepét vizsgálja, különös tekintettel két meghatározó magyar platformra: a moly.hu-ra és a Bookstry alkalmazásra. A kutatás célja, hogy feltárja, miként járulnak hozzá a moly.hu és a Bookstry közösségei, valamint a könyves influenszerek az olvasói attitűdök formálásához és az olvasás népszerűsítéséhez, illetve hogyan kapcsolódhatnak e folyamatokhoz a könyvtárak. Hipotézisünk szerint a moly.hu a hagyományos, közösségi olvasáskultúrát, míg a Bookstry a trendalapú olvasásmódot képviseli, ami eltérő lehetőségeket kínál a könyvtárak számára az olvasásnépszerűsítésben. A kvalitatív kutatás tartalomelemzésből, felhasználói profilok és interakciók vizsgálatából állt. Az eredmények alapján a moly.hu közössége erőteljes kulturális beágyazottsággal rendelkezik, tagjai a tartós olvasói kapcsolatok felé orientálódnak. Ezzel szemben a 2025-ben indult Bookstry elsősorban vizuális narratívákkal, gamifikációval és algoritmikus ajánlásokkal motivál, ezzel erősítve a dinamikus, de sokszor felszínesebb interakciókat. Emellett a könyves influenszerek saját, gyakran személyes márkára épülő közösségeikben hidat képeznek a két modell között, erősítve az olvasói utánpótlást és a gyorsan változó könyvpiaci trendek követését. A kutatásunk hozzájárul az online könyves közösségek tipológiájának formálásához, és gyakorlati szinten támogatást adhat az olvasásnépszerűsítés újragondolásához.

Kulcsszavak: könyves közösség; digitális olvasáskultúra, könyves influenszer

Bevezetés

A digitális kor beköszöntével számtalan jóslat született a nyomtatott könyvek és a Gutenberg-galaxis eltűnéséről. Sokan attól tartottak, hogy az online világ képernyőkultúrájának térhódítása végleg háttérbe szorítja az olvasás hagyományos formáit, és az internet elterjedésével elveszíti jelentőségét (Joó, 2020; Golnhofer, 2012). Az elmúlt évtized fejleményei azonban megcáfolták ezeket az előrejelzéseket. Az olvasás nem tűnt el, hanem átalakult, a technológia és a közösségi média új dimenziókkal gazdagította az olvasási kultúrát és annak közösségi vetületeit (Szabó, 2024; Gombos & Csima, 2019).

A rohamos technológiai fejlődés előnyeit a könyvtáraknak, a könyvtárosoknak és az olvasással foglalkozó más személyeknek is meg kellett tanulniuk kihasználni. Bár elsőre meglepőnek tűnhet, hogy az olvasás „vetélytársaként” számontartott számítógép jelentheti a megoldást, de az e-book olvasók korában a különböző online platformok és applikációk már felnőttek a feladathoz, hogy ne csak a digitális szövegek közvetítői legyenek, hanem olvasásra is motiválják a felhasználóikat (Jávorka, 2014; Jávorka, 2013). Ennek

egyik legfontosabb hazai példája a 2008 decemberében indult moly.hu könyves közösségi oldal, amely mára az olvasásszeretők legnépszerűbb online találkozási pontjává vált hazánkban (Ballagó, 2022). S 2025-ben hasonló céllal jött létre a Bookstry applikáció is, melyre egy hónap alatt 7000 felhasználó regisztrált be.

Az elmúlt években az olvasás közösségi élménye azonban túllépett a moly.hu keretein, és új szereplők jelentek meg: a könyves influenszerek. A könyves véleményvezérek különböző platformokon (főként a közösségi média oldalakon) olyan dinamikus, inspiráló közösségeket hoznak létre, amelyek hozzájárulnak az irodalom népszerűsítéséhez és az olvasási kultúra fejlesztéséhez az online térben. Bárki megoszthatja könyvekkel kapcsolatos gondolatait és véleményét a világgal, ezzel hozzájárulva az irodalmi élmények megosztásához és az olvasási szenvedély kultiválásához (Szabó & Dani, 2024; Szabó & Dani, 2023). Mindeközben a hagyományos könyvklubok is reneszánszukat élik, amelyek rendszeres offline vagy online találkozási lehetőséget biztosítanak az olvasóknak. A könyvklubok mellett a moly.hu felületén szerveződő „Molyklubok” is népszerűek, ahol a közösség tagjai sokszor városi szinten személyesen is találkoznak egymással.

Ezek együtt (a moly.hu, a Bookstry, a könyves influenszerek és a könyvklubok) egyedülálló módon alakítják át az olvasás közösségi dimenzióját. Az online és offline terek összefonódása, a formális és informális tanulás határainak elmosódása, valamint az olvasók közötti interakciók intenzívebbé válása olyan jelenségek, amelyek tudományos vizsgálata időszerű és szükséges. Különösen fontos kérdés, hogyan válnak az olvasók a digitális térben közösségekké, illetve miként járulnak hozzá ők maguk az olvasóvá neveléshez.

Tanulmányunk célja, hogy feltárja a könyvklubok, a moly.hu, a Bookstry közösségeit és könyvtári lehetőségeit. A kutatás célja annak feltárása, hogyan járulnak hozzá a moly.hu és a Bookstry digitális olvasóközösségei, valamint a könyves influenszerek az olvasási kedv növeléséhez, az olvasóvá neveléshez és az olvasói közösségépítéshez. Emellett cél a könyvtárak lehetséges szerepének és adaptációs stratégiáinak vizsgálata ezen új olvasási és közösségi formák tükrében. Hipotézisünk szerint a moly.hu közössége elsősorban a lokális, hagyományos és közösségi olvasásélményt erősíti, míg a Bookstry inkább a nemzetközibb, trendalapú és influenszerközpontú irodalomfogyasztási modellt képviseli. Feltételezhető, hogy a könyvtárak számára e két modell eltérő lehetőségeket kínál a közösségi részvétel és az olvasásnépszerűsítésre irányuló tevékenységekben.

A könyvek és az olvasás közösségi dimenziói

A hagyományos olvasóköri és könyvklubok az olvasás közösségi dimenziójának alapvető formái a 19. században terjedtek el széles körben Magyarországon is (Raphael et al., 1996). Az olvasóköri eredetileg olyan kisebb társadalmi egyesületek voltak, amelyek célja az ismeretterjesztő és szépirodalmi művek közös olvasása és megbeszélése volt, s melyek fontos szerepet játszottak a helyi művelődés előmozdításában, a tudásmegosztásban, a társadalmi mobilitásban és a közösségi identitás erősítésében. Nemcsak könyveket, hanem folyóiratokat, sajtótermékeket is gyűjtöttek, és gyakran kis könyvtárként is működtek, hozzájárulva a kulturális tőke bővítéséhez.

A könyvklubok mai napig a közös olvasás élményét, az eszmecserét és a személyes fejlődést helyezik előtérbe. A tagok többnyire előre egyeztetett könyveket olvasnak el, majd

rendszeres találkozókon osztják meg egymással gondolataikat, érzéseiket. Különlegességük, hogy a résztvevők egymás nézőpontjából ismerhetnek meg új értelmezéseket, és olyan művekre is felfigyelhetnek, amelyeket egyedül talán nem választottak volna. A közös olvasás során nemcsak az egyének irodalmi élménye gazdagodik, hanem a társas kapcsolatok, a kommunikációs készségek és az empátia is fejlődik (Tworney, 2011). De ezen kívül vannak olyan könyvklubok, amikor különböző könyveket olvasnak egy megadott tematika alapján, vagy az utóbbi években lett elterjedtebb a csendes könyvklub, amikor a résztvevők előre egyeztetett időpontban és helyszínen olvasnak más-más könyveket.

A könyvklubok és olvasókörök által a magányos olvasásból közösségi élmény vált, amelyben a tagok egymást támogatva, együtt reflektálnak az olvasottakra, és közösen tanulnak, fejlődnek (Dobrova & Szivák, 2020). Az ilyen közösségek a társadalmi kohézió, a kulturális identitás és a tanulás fontos színterei. Mint már említésre került, az elmúlt évtizedben a közösségi média alapvetően alakította át az olvasás dimenzióit, és új, digitális olvasói kultúrát teremtett. A hagyományos olvasókörök és könyvklubok mellett megjelentek az online olvasói közösségek, amelyek a fizikai távolságokat áthidalva, a virtuális térben szervezik meg a közös olvasás, eszmecsere és élménymegosztás új formáit (Tóth & Audunson, 2012).

A közösségi oldalak mellett a kifejezetten könyvszeretőknak létrehozott platformok (pl. moly.hu, Goodreads, LibraryThing, Bookstry) lehetőséget adnak arra, hogy az olvasók értékeljék, ajánlják, megvitassák az olvasott műveket, kihívásokban vegyenek részt, virtuális könyvespolcokat hozzanak létre, és közös eseményeket szervezzenek. Ezek a digitális közösségek támogatják az olvasási aktivitást, motiválják a tagokat, és segítik az olvasót új könyvek, szerzők, műfajok felfedezésében (Tóth, 2012). A közösségi média és az olvasás kapcsolata kettős: egyrészt a digitális kultúra előretörése megváltoztatta az olvasási szokásokat (többen olvasnak rövidebb, online szövegeket, posztokat, cikkeket és sokan inkább podcastet, hangoskönyvet hallgatnak), másrészt viszont a könyves influenszerek, tartalomgyártók új lendületet adtak az olvasás népszerűsítésének, különösen a fiatalabb generációk körében (Szabó & Dani, 2024). Az online olvasói közösségekben a tagok nemcsak fogyasztók, hanem aktív tartalomkészítők is, akik értékeléseikkel, ajánlásaikkal, videóikkal, bejegyzéseikkel formálják az olvasói kultúrát (Szabó & Dani, 2024).

A digitális olvasói kultúra elsősorban az interaktivitáson, a közösségi élményen, a sokszínűségen és a motiváción alapszik. Mit jelent ez? Az olvasók azonnal megoszthatják véleményüket, kérdéseiket és ajánlásaikat az online platformokon, ahol különböző korosztályok, hátterek, érdeklődési körök találkoznak. Ezek az online közösségek, az influenszerek és a kihívások ösztönzik az olvasást, segítenek fenntartani az érdeklődést. A közösségi média tehát nem helyettesíti, hanem újraformálja az olvasás dimenzióit, és lehetőséget teremt a könyvolvasás élményének szélesebb körű megosztására, népszerűsítésére a digitális korban (Dani & Szabó, 2024; Tóth, 2012). Ennek ad teret a moly.hu és a Bookstry is, melyeket a következő alfejezetekben érintünk.

moly.hu

A moly.hu egy magánkezdemenyezés eredményeként jött létre 2008 decemberében Nagy Bence újságíró vezetésével, azzal a céllal, hogy a magyar olvasóközönség számára egy olyan virtuális teret hozzon létre, ahol a könyvszeretők rendszerezhetik, értékelhetik és megoszthatják olvasmányaikat (Takács, 2011). A platform mára az egyik legnagyobb magyar nyelvű könyves közösségi platformmá vált, amelyet olvasók, szerzők, kiadók és könyvtárak is aktívan használnak. Az oldal központi eleme egy folyamatosan bővülő könyvadatbázis, amely minden regisztrált műhöz részletes bibliográfiai adatokat, borítóképeket, tartalmi leírásokat, felhasználói értékeléseket, véleményeket és idézeteket rendel hozzá, ezáltal elősegíti az információ strukturált kereshetőségét és feldolgozását.

A felhasználók saját profiljukhoz kapcsolódó virtuális könyvespolcokon rendszerezhetik olvasmányaikat aszerint, hogy mely műveket olvasták el, melyek várólistások vagy kívánságlistások, továbbá tematikus polcokat alakíthatnak személyes érdeklődésük mentén. Az olvasási előzmények és státuszok pontos rögzítésén kívül a művekhez felhasználói értékeléseket, csillagos besorolásokat és szöveges véleményeket is fűzhetünk. Továbbá a kiemelkedőnek tartott idézetek rögzítése is hozzájárul a platform tudásmegosztó funkciójához; ezek az adott könyv adatlapján is megjelennek, elősegítve a több szempontú értelmezést (Rácz, 2017).

A moly.hu közösségi interakciós felületei, a „karcok”, vagyis rövid bejegyzések, valamint a különféle tematikus fórumokat jelentő „zónák” a diszkurzív kommunikációt támogatják. Az előbbiek véleményezhetőek, kommentálhatóak, kedvencnek jelölhetőek, utóbbiakban pedig szervezett vagy spontán beszélgetések alakíthatók ki irodalmi, könyves, illetve kapcsolódó témák mentén. A közösségi együttműködés további elemét jelentik az olvasási kihívások, amelyek teljesítéséért digitális „plecsnik” járnak, ezek profilhoz kötötten látszanak. Kiemelendő ezeken kívül az utazókönyv-funkció, amely lehetővé teszi a könyvek fizikai körforgását az olvasók között. Az eseményszervező modul mind online, mind offline programok (könyvbemutatók, találkozók) szervezését is elősegíti, míg az „észlelések” funkció révén a felhasználók bejelenthetik, ha nyilvános helyen olvasási tevékenységet tapasztalnak valaki részéről egy adott könyvvel kapcsolatban (Tóth, 2011).

Az oldal esztétikai és ergonómiai szempontból is minden korosztály számára könnyen kezelhető, a felhasználói élményt különféle statisztikák, ranglisták és vizuális elemek teszi vonzóvá és informatívvá. A moly.hu tehát a hazai könyvpiac szinte teljes spektrumát átfogva komplex módon támogatja az olvasás egyéni és közösségi aspektusait, elősegíti az olvasói identitás és kulturális élmények dokumentálását, valamint az aktív, támogató olvasói közösség formálódását a digitális térben.

Bookstry

A Bookstry, egy új magyar fejlesztésű könyves közösségi platform, 2025 júniusában jelent meg Pánácz Csaba webfejlesztő és designer által. Az alkalmazás célja, hogy egy ingyenesen hozzáférhető, olvasásközpontú digitális közösségi teret hozzon létre, amely az olvasást, az olvasmányélmények megosztását és az olvasói közösségi kapcsolatok építését támogatja. A felhasználói érdeklődést jól mutatja, hogy a megjelenést követő első hónapban mintegy 7000 letöltést produkált.

Az alkalmazás jelenlegi funkciói az olvasási szokásokra fókuszálnak, tehát az olvasáskövetés alapvető elemeire épülnek. A felhasználók nyilvántartást vezethetnek olvasott, olvasandó, félbehagyott és aktuális olvasmányaikról, valamint egyedi listákat hozhatnak létre, ahogy a moly.hu oldalán is. A beépített olvasási napló és a naptáralapú funkciók heti és havi szokásokat megjelenítő statisztikákat, grafikonokat biztosítanak. Az értékelési rendszer ötcsillagos skálán, szöveges véleményekkel egészül ki, ugyanakkor az új könyvcímeket bármely felhasználó felviheti, amelyet mindig ellenőrzés, moderáció követ. Az applikációban újítként jelenik meg az ajánlaskérés funkció, amely lehetővé teszi, hogy a felhasználók konkrét szempontok alapján kérjenek személyre szabott könyvajánlást. Ezt egy mesterséges intelligencia alapú eszköz segíti, amely egyelőre korlátozott képességekkel rendelkezik, de a fejlesztői koncepció szerint a felhasználói aktivitás bővülésével pontosabbá és személyre szabottabbá válhat. A platform központi eleme a felhasználókörzpontú szemlélet, tekintve arra is, hogy újdonság a piacon. Ennek érdekében a felhasználók hírlevelet is kapnak, amelyben mindig értesülnek a legújabb funkciókról, újításokról, esetleges változásokról.

A Bookstry külön figyelmet fordít a közösségi biztonságra is, mivel beépített moderációs eszközökkel biztosítja a kulturált környezetet, s a problémás tartalmak jelentésekor 24 órán belül intézkedés történik. Újdonságként kezeli a könyvformátumok jelölését (pl. nyomtatott, e-könyv, hangoskönyv, könyvtári példány), amely tágabb lehetőséget biztosít az olvasási szokások vizsgálatához.

A platform piaci helyzetét tekintve egyelőre nem versenytársa a több mint másfél évtizede működő moly.hu-nak vagy a nemzetközi Goodreads-nek. Erőssége sokkal inkább az emberléptékű működésben, a modern és intuitív felhasználói felületben, valamint a közvetlen fejlesztői kapcsolatban rejlik. Ezzel olyan közösségi élményt kínál, amelyet a felhasználók kezdeti lelkesedéssel fogadtak, külön értékelve az indulási fázisban való aktív részvételi lehetőséget.

Könyves influenszerek szerepe

A digitális kultúra és a közösségi média megjelenésével a könyves influenszerek az olvasási kultúra alakításának egyik legjelentősebb szereplőivé váltak (Waldinger, 2020). A véleményvezérek rendszeresen osztanak meg könyvajánlókat, kritikákat és olvasási élményeket különféle platformokon, például Instagramon (Bookstagram), TikTokon (BookTok), YouTube-on (BookTube), Facebook-csoportokban, blogokon, podcastokban, illetve a moly.hu és immár a Bookstry felületén. Tevékenységük révén nemcsak az egyéni könyvválasztásokat befolyásolják, hanem interaktív, aktív részvételre építő közösségeket hoznak létre, ahol az olvasók tapasztalatot cserélnek egymással, könyveket ajánlanak, és különböző kihívásokban vagy eseményeken vesznek részt (Szabó & Dani, 2024).

A különböző platformok eltérő kommunikációs módon kapcsolják össze az influenszereket közönségükkel. A BookTube hosszabb, elemzőbb videóformátumokkal, személyes hangvétellő könyvértékelésekkel működik, ahol a tartalomkészítők személyisége meghatározó a közösségépítésben. A BookTok ezzel szemben rövid, dinamikus és vizuálisan látványos tartalmakkal, könyves mémekkel és spontán, vicces reakcióvideókkal szólítja meg

elsősorban a fiatalabb generációkat, sőt mérhetően képes növelni egyes könyvek forgalmát. Az Instagram könyves közössége, a Bookstagram, esztétikus fotók, rövid ajánlók, olvasási projektek és élő beszélgetések révén elsősorban az olvasás vizuális népszerűsítését szolgálja. A Facebook egy tényközlőbb formátum, s az olvasással és a könyvekkel kapcsolatos tartalmak tekintetében inkább már csak a zárt csoportok szempontjából releváns platform. A blogok és a podcastok pedig inkább részletesebb értelmezéseket, mélyebb elemzéseket és közösségi olvasásokat kínálnak (Szabó & Dani, 2024).

A könyves influenszerek hatásmechanizmusa három fő területen ragadható meg; olvasásnépszerűsítés, közösségformálás és marketing. Közvetlen, személyes hangvétellű ajánlásaikkal és interaktív kihívásaikkal képesek olyan közönségeket is megszólítani, amelyeket a hagyományos könyvmarketing kevésbé ér el (Szabó, 2024). Az olvasás így szórákozató, inspiráló és közösségi élményként jelenik meg, nem pusztán iskolai vagy kötelező tevékenységként. Az influenszerek által létrehozott online közeg hozzájárul az olvasói identitás formálódásához, a párbeszéd és a vitakultúra erősítéséhez, valamint új értelmezési perspektívák kialakításához. Kiemelt minta a BookTok, amely egész műfajokat vagy korábban kevésbé ismert könyveket helyezett vissza a bestsellerlisták élére, és jelentős hatással bír a fiatal generációk olvasási szokásaira. A kiadók előszeretettel építenek együttműködésre az influenszerekkel, gyakran biztosítanak előzetes példányokat, exkluzív eseményeket számukra, de rendszeresen még az influenszer-felkérések különböző kampányokhoz is (Szabó, 2025).

Mindemellett az utóbbi években a könyvtárak is felismerték a könyves influenszerek adta lehetőséget, s már effajta együttműködésekkel is lehet találkozni. A könyvtárak számára mindezeket túl érdemes az influenszerek eszköztárát is adaptálni, például bekapcsolódhatnak az influenszerek által indított olvasási kihívásokba, közösen szervezhetnek író-olvasó találkozókat, workshopokat vagy online beszélgetéseket. A közvetlen és interaktív kommunikáció kiegészítheti a hagyományos könyvtári marketinget, és szélesebb közönséget érhet el. Az influenszerek így hidat képeznek kiadók, könyvtárak és olvasók között, miközben hozzájárulnak egy élő és folyamatosan alakuló olvasási kultúra fenntartásához.

Ezeket a folyamatokat jól kiegészítik az olyan közösségi könyves platformok, mint a Goodreads és a moly.hu, vagy az újdonságértékű Bookstry, melyek nemcsak az olvasói aktivitás nyilvános megjelenítését és a közösségépítést teszik lehetővé, hanem releváns adatokkal is szolgálnak a könyvpiaci trendekről, hazai olvasási szokásokról.

A könyvtárak lehetőségei a moly.hu és a Bookstry közösségi olvasóplatformok tükrében

Az olvasásközpontú digitális platformok jelentős mértékben alakítják át a könyvtári szolgáltatások hagyományos keretrendszerét, s lehetővé teszik, hogy a könyvtárak a 21. századi tudásmegosztó és közösségépítő folyamatok élvonalába kerüljenek (Szabó & Dani, 2023). Ezen közösségi platformok révén a könyvtárak már nem csupán információszolgáltatók, hanem aktív diskurzusformálók és az olvasói identitás fejlesztésének motorjai lehetnek, az olvasási szokások feltérképezésével és a releváns, élményalapú szolgáltatások innovatív adaptációjával (Dani & Szabó, 2024).

A könyvtárak a moly.hu-n saját, intézményi profilokat alakíthatnak ki, ahol naprakész könyvajánlók, klubok, olvasóköri, tematikus beszélgetéssorozatok szervezhetők, lehetőséget teremtve a felhasználók közvetlen elérésére, motiválására és aktivitásuk fokozására. Az oldal funkciói mind-mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a könyvtár presztízse, mint helyi tudásközpont és közösségi tér, a digitális korszakban is releváns és vonzó maradjon. Kiemelt szerepet kap a moly.hu adatbázis integrációjának lehetősége is, amely az ISBN-adatok, borítóképek és felhasználói vélemények átemelésével a könyvtári keresőrendszereket interaktívabbá, intuitívabbá és felhasználó-központúbbá teheti.

A Bookstry újszerű, vizuálisan letisztult felülete, részletes olvasást monitorozó grafikonjai, olvasónapló-funkciói, valamint mesterséges intelligencia-alapú, személyre szabott könyvajánló rendszere kiemelten alkalmas arra, hogy az online aktív, elkötelezett, de változékony célcsoportokat vonzzon be a könyvtári térbe, különösen a fiatalabb digitális generációk esetében. Viszont mivel ez az applikáció az egyének olvasási szokásaira összpontosít, nem javasolt könyvtári profilt létrehozni. A platform felhasználói bázisa aktív, a fejlesztők nyitottak a közösségi együttműködésekre, a könyvtárak akár pilot projektekkel, akár kutatási együttműködésekkel is illeszkedhetnek a fejlesztési folyamatba, így valós igényeken alapuló, könyvtári specifikus digitális fejlesztések is elindíthatóak.

Mindkét platform hozzájárulhat a könyvtárak digitális jelenlétének erősítéséhez úgy, hogy a moly.hu elsősorban a közösségi kapcsolatok építésére és a közös olvasói élmények kialakítására fókuszál, míg a Bookstry inkább az egyéni olvasói preferenciák támogatására és az olvasási motivációk személyre szabására alkalmas. A könyvtárak ezek alapján a moly.hu-t használhatják elsősorban közösségépítésre, olvasói aktivitás ösztönzésére, míg a Bookstry alkalmazást inkább olyan eszközként értelmezhetik, amely segítségével az egyéni olvasók személyes ízléséhez és olvasási szokásaihoz igazított szolgáltatásokat nyújthatnak, így egy komplexebb olvasásnépszerűsítő stratégiát alakíthatnak ki. Ez a két platform együttesen lehetőséget kínál arra, hogy a könyvtárak a digitális térben mind a közösségi, mind a személyre szabott olvasási élményekre építve hatékonyan növeljék olvasóközönségüket és bővítsék szolgáltatásaikat.

Hogyan nézhet ez ki a gyakorlatban? A könyvtárak saját, helyi vagy országos szintű olvasási kihívásokat indíthatnak a moly.hu-n, amelyek tematika, évforduló, híres szerző vagy kortárs problémák köré szerveződhetnek. Ezekhez digitális „plecsnik” vagy jelvények társulhatnak, amelyek a profilokon elérhetők. Továbbá élőben is közvetíthetők a platformon a könyvtári események (író-olvasó találkozók, könyvbemutatók, közös felolvasás), megosztva a rendezvény digitális élményét azokkal is, akik nem tudnak jelen lenni személyesen. Ezen kívül gamifikált könyvtári foglalkozásokba is be lehet építeni a moly.hu oldalt, például „keress meg egy könyvet a moly.hu segítségével”, így a platformhasználat élményszerűen épül be a könyvtárlátogatásba. A könyvtárak a moly.hu vagy Bookstry trendadó listáit és felhasználói visszajelzéseit rendszeresen beépíthetik az állománygyarapításba, ezáltal rugalmasabban és gyorsabban reagálhatnak a valós olvasói igényekre. Továbbá kutatási platformként is tekinthetnek a könyvtárak ezekre az oldalakra, olvasási szokások, trendek vizsgálatához.

Ezek alapján a moly.hu és a Bookstry eltérő történeti és technológiai karakterük mentén mind a könyvtári szolgáltatásfejlesztés, mind a társadalmi, kulturális közvetítés modern eszközeivé válhatnak, elősegítve az olvasási kultúra újszerű, közösségi és digitális alapú újraértelmezését.

Tartalom- és profilelemzés a moly.hu és a Bookstry felületeken

Kutatásunk során azt vizsgáljuk, hogy a moly.hu és a Bookstry platformok milyen módon járulnak hozzá az olvasói közösségépítéshez, az olvasói attitűdök formálásához, illetve milyen szerepet töltenek be az olvasásnépszerűsítésben. Felmerül a kérdés, hogy valóban eltérnek-e a két platform működési és tartalmi jellemzői a hagyományosabb, lokális olvasásélményt kínáló moly.hu, valamint a trendalapú, influenszerközpontú Bookstry között, és hogy ezek az eltérések milyen lehetőségeket nyújtanak a könyvtári olvasástámogatás számára.

A moly.hu weboldal tartalomelemzése során a felhasználói bejegyzések, könyvértékelések, listák és fórumok interakcióit vizsgáltuk, amelyek leginkább a személyes élménymegosztást és a közösségi olvasás támogatását tükrözik. A tartalmak jellemzően mélyebb, elkötelezett olvasói véleményeket és könyvismertetőket tartalmaznak, melyek a hagyományos, lokális olvasási kultúra folytatására épülnek. A profilvizsgálat eredményei szerint a moly.hu közösségi tagjai elsősorban magyar nyelvű, aktív olvasók, akik értékelik a közösségi visszajelzéseket és olvasmányajánlásokat. Az influenszerek szerepe itt főként hiteles, olvasói véleményformáló, közösségépítő karakter, akik hagyományosabb olvasási értékeket képviselnek és támogatják az olvasói identitás kialakulását.

Emellett a Bookstry jelenlegi tartalmi működése inkább az egyéni profilokra és az olvasói értékelésekre koncentrál, ahol a felhasználók főként az általuk elolvasott könyvekről osztanak meg rövidebb véleményeket és értékeléseket, valamint saját olvasásukat vezetik. A platform közösségi aktivitása és interakciói még nem alakultak ki erőteljesen, így nem beszélhetünk jelentős közösségépítő mechanizmusokról vagy dinamikus, influenszerközpontú tartalomról. A profilok alapján a Bookstry felhasználói egyéni olvasási naplóikat vezetik, kevésbé fókuszálva a közösségi kapcsolatokra vagy intenzív interakciókra. Az influenszerek szerepe is még visszafogottabb, még ha jelen vannak is, inkább egyéni olvasási szokások és naplók inspirátoraként, könyvajánlóként a közösségi felületen, de nem vezetőként.

A kutatási hipotézisünk részben igazolódik. A moly.hu közösségi struktúrája és használati mintái erőteljesen alátámasztják a hagyományos, lokális és közösségalapú olvasásélmény erősítését, amely megfelel a hipotézis első felének. Az aktív felhasználók interakciói, személyes olvasmánymegosztásai és hiteles olvasói véleményei világosan tükrözik a platform közösségépítő szerepét, amely hozzájárul a magyar olvasók digitális közösségi jelenlétének erősítéséhez. Ezzel szemben a Bookstry elemzése arra utal, hogy a platform jelenlegi működése inkább az egyéni olvasói profilokon és értékeléseken alapul, közösségi aktivitásban és közösségépítésben kevésbé markáns, az influenszerek szerepe pedig korlátozottabb. Ez a megfigyelés arra enged következtetni, hogy a Bookstry még nem teljesen valósítja meg a nagyobb trendorientált, nemzetközi irodalomfogyasztási modellt, amit a hipotézis második részében fogalmaztunk meg. Így ezen a ponton a hipotézis csak részben

teljesül. A kutatási eredmények azt mutatják, hogy a moly.hu a hagyományos közösségi olvasáskultúra digitális kiterjesztésének modelljeként működik, míg a Bookstry inkább jelenleg egy fejlődő, egyéni fókuszú olvasói tér, amelynek potenciálisan még ki kell bontakoztatnia teljes szerepét. Ez az eredmény fontos kiindulópontként szolgálhat további kutatások és a könyvtári olvasásnépszerűsítő stratégiák kialakítása szempontjából, különösen figyelembe véve a digitális platformok eltérő működési és közösségi sajátosságait.

Összegzés

A digitális olvasóközösségek és a könyves influenszerek jelensége radikális szemléletváltást hozott az irodalomfogyasztásban, amelynek során a közösségi platformok, legyen szó könyvklubokról, moly.hu-ról vagy közösségi média oldalakról, a hagyományos olvasási mintázatokat interaktívvá, reflektívvá és demokratizálttá alakítják. Míg a könyvklubok strukturált párbeszédet és rendszeres szellemi diskurzust kínálnak, addig a moly.hu, a Bookstry applikáció és a különböző közösségimédia-felületeken aktív könyves influenszerek mozgósítani tudják az olvasók sokrétű, korosztályokon és földrajzi régiókon átívelő közösségeit, s segítenek az olvasás aktuális trendjeinek formálásában.

A könyves influenszerek személyes márkát és bizalmi hidat építenek a könyvtárak, a kiadók és a fiatalabb olvasói generációk között, közvetlen és vizuálisan is vonzó megosztási formákat kínálva. Tevékenységük új, részvételi mintázatokat teremt, hiszen a könyvek nem csupán esztétikai vagy tudásbéli értékrenddel, hanem közösségi élménnyel is gazdagodnak: recenziók, ajánlók, viták, élő események és közös olvasási kihívások révén. A könyves influenszerek ma a globális és hazai olvasási kultúra egyik legfontosabb motorjai: egyszerre népszerűsítik az irodalmat, közösségeket építenek, és közvetlen kapcsolatot teremtenek a könyvpiac, a könyvtárak és az olvasóközönség között.

A könyves influenszerek kiemelt szerepe abban áll, hogy az irodalomhoz való hozzáférést könnyen értelmezhető, személyes és hiteles módon közvetítik, miközben kulturális, társadalmi vagy aktuális kérdések iránt érzékenyítenek. Ez a dinamizmus serkenti a tanuló közösségek fejlődését, pozitívan hat a nyilvános olvasási diskurzusra, és elősegíti, hogy a digitális korban is megmaradjon és újraértelmeződjön az olvasás, hangsúlyt fektetve egyszerre a közös élményre és az egyéni fejlődésre is (Szabó & Dani, 2024).

Felhasznált irodalom

- Ballagó, J. (2022). A tematikus weboldalak hálózatos szerveződése. In Sz. Tátrai & G. T. Nagy (Eds.), *A magyar mondat és kontextuális környezete* (pp. 331–354). Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar.
- Dani, E., & Szabó, D. (2024). Online olvasás- és szolgáltatásnépszerűsítés a könyvtárakban: a közösségi média és a könyves influenszerek. *Könyv és nevelés*, 25(1), 48–67.
- Dobrova, Z., & Szivák, J. (2020). A szakmai könyvklub mint a pedagógusképzés sajátos tanulási környezete. *Pedagógusképzés*, 19(47), 5–17. <https://doi.org/10.37205/TEL-hun.2020.1-2.01>
- Golnhofer, E. (2012). Olvasásélmények. *Könyv és nevelés*, 14(4), 60–67.
- Gombos, P., & Csima, M. (2019). A digitális bennszülöttek olvasási kedve, olvasáshoz való viszonya a 2017-es és 2019-es felmérések tükrében. *Anyanyelvi Kultúrákövetítés*, 2(2), 45–57. <https://doi.org/10.33569/akk.2391>
- Jávorka, B. (2013). Olvasómozgalmak a Moly.hu könyves közösségi oldalon. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 60(1), 4–18.
- Jávorka, B. (2014). Olvasók online közössége = e-olvasás? *Könyvtári Figyelő*, 24(2), 195–204.
- Joó, A. (2020). Saecula lectionis. Az olvasás örök? Kitekintés az olvasás tér-idő dimenziójára. *Mediárium: társadalom-egyház-kommunikáció*, 14(1-3)
- Rácz, B. (2017). *A YouTube, a blogok és a Moly hatása a könyvolvasási szokásokra* (Szakdolgozat, Debreceni Egyetem). DEA. <https://dea.lib.unideb.hu/items/a7027269-d83c-472d-9725-b0b71844b956>
- Raphael, T., Pardo, L., Highfield, K., & McMahon, S. (1996). Book Club: A Literature-Based Curriculum. *The Reading Teacher* 48(2), 102–116. DOI: 10.1598/RT.48.2.1
- Szabó, D., & Dani, E. (2023). A könyvtárak médiatudatossága és olvasóvá nevelés stratégiái a közösségi média hozzájárulásával. *Közösségi Kapcsolódások*, 1, 91–100.
- Szabó, D., & Dani, E. (2024). Book influencers in the library? *Canadian Journal of Information and Library Science*, 47(2), 18–29.
- Szabó, D. (2024). Könyves influenszerek és könyvtárak: Lehet-e együttműködni az olvasóvá nevelésért? In E. Márkus, J. Boros, E. Bucher, & T. Kozma (Eds.), *Innovációk és innovátorok: Tanuljunk együttműködni az innovációkban = Innovations and innovators learning for innovative partnership* (pp. 98–112). Debreceni Egyetemi Kiadó. (Régió és oktatás, 16)
- Szabó, E. (2024). A 21. századi olvasó útvesztője és a mágikus segítők. *Sociology of Literature*, 3, 72–79.
- Takács, B. (2011). Magyar könyves közösségi oldalak. *Nyelv és tudomány*. (https://www.nyest.hu/hirek/magyar-konyves-kozossegi-oldalak?force_desktop)
- Tóth, M. (2011). A Moly.hu mint virtuális találkozóhely. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 58(7), 289–293.
- Tóth, M. (2012). A közösségi oldalak hatása a fiatalok olvasási aktivitására. *Könyv és Nevelés*, 14(3).
- Tóth, M., & Audunson, R. (2012). Websites for booklovers as meeting places. *Library Hi Tech*, 30(4), 655–672. <https://doi.org/10.1108/07378831211285112>
- Tworney, S. (2011). Reading “Woman”: Book Club Pedagogies and the Literary Imagination. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 50(5), 398–407. DOI: 10.1598/JAAL.50.5.6
- Vogl, Á. J. (2015). *Közösségi oldalak és olvasásnépszerűsítés* (Szakdolgozat, Debreceni Egyetem). DEA. <https://dea.lib.unideb.hu/items/163410ca-7455-439b-81f0-1acec3a0bebd>
- Waldinger, D. (2020). Könyves influenszerek módszereinek adaptálása könyvtári környezetben. *Könyv, könyvtár, könyvtáros*, 29(3), 3–13.

Kiss Tibor

FENNTARTHATÓSÁG ÉS EGÉSZSÉG SZISZTEMATIKUS IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Absztrakt

A fenntarthatóság és az egészség kapcsolata egyre meghatározóbbá válik a globális egészségügyi és környezeti diskurzusokban. Jelen tanulmány szisztematikus irodalmi áttekintés formájában vizsgálja az éghajlatváltozás közegészségügyre gyakorolt hatásait, valamint azokat az összefüggéseket, amelyek a fenntartható fejlődés gyakorlatai és az emberi egészség különböző dimenziói (fizikai, mentális, szociális jólét) között húzódnak. A vizsgálat az extrém időjárási események, a légszennyezettség, a vektor- és víz által terjesztett betegségek, valamint a mentális egészséget érintő tényezők mentén elemzi az egészségkárosodások főbb okait. A természetes erőforrás-gazdálkodás, a hulladékkezelés és a városi fenntarthatósági intézkedések egyértelmű egészségügyi előnyöket hordoznak. A szakirodalmi eredmények rámutatnak arra, hogy a fenntarthatósági célok – különösen az SDG 3 (egészség és jólét) és az SDG 13 (éghajlat-politikai fellépés) – teljesítése szoros interdiszciplináris együttműködést igényel. A közegészségügyi válaszok hatékonyságát pedig jelentősen fokozhatják a célzott egészségkommunikációs stratégiák, az alkalmazkodási intézkedések és a szektorokon átívelő szakpolitikai integráció. Az áttekintés célja, hogy hozzájáruljon a klímaváltozás egészségügyi következményeinek mélyebb megértéséhez, és támogassa azokat az adaptív megközelítéseket, amelyek képesek mérsékelni a jövő egészségügyi kihívásait.

Kulcsszavak: fenntarthatóság; egészség; SDG

Bevezetés

A fenntarthatóság és az emberi egészség kapcsolata az elmúlt évtized egyik leggyorsabban fejlődő kutatási területévé vált, amely egyszerre érinti a környezeti változásokat, a társadalmi egyenlőtlenségeket, a globális élelmezési rendszereket és a közegészségügyi kockázatok összetett hálózatát. A fenntarthatóság fogalmát a jelen tanulmány az ENSZ Fenntartható Fejlődési Céljai alapján olyan integrált rendszerként értelmezi, amelyben a környezeti, társadalmi és gazdasági dimenziók egymásra hatása közvetlenül és közvetetten is formálja az emberi egészség állapotát. Az egészséget a WHO bio-pszicho-szociális modellje szerint használom, amely hangsúlyozza, hogy az egyén jóllétét nem csupán biológiai tényezők, hanem a társadalmi struktúrák, az életmódbeli sajátosságok és a környezeti feltételek együttesen határozzák meg.

A tanulmány időbeli fókusza a 2010 és 2024 között publikált hazai és nemzetközi tudományos eredményekre terjed ki, mivel ebben az időszakban vált a fenntarthatóság és az egészség kapcsolata a globális tudományos diskurzus meghatározó elemévé. A cél an-

nak bemutatása, hogy a környezeti változások, a társadalmi folyamatok és az egészségkockázatok miként kapcsolódnak össze, és ezek a komplex hatásmechanizmusok milyen kihívásokat jelentenek a jelenlegi és jövőbeli fenntarthatósági stratégiák számára.

A fenntarthatóság és egészség kapcsolatának vizsgálata történetileg a 20. század második felében gyökerezik, amikor az iparosodás, a környezetszennyezés és a civilizációs betegségek terjedése egyre világosabban rámutatott arra, hogy az emberi jóllét nem választható el a környezeti rendszerek állapotától. A 2000-es évektől kezdődően olyan átfogó elméleti modellek jelentek meg, amelyek az egészséget a bolygó ökológiai stabilitásának függvényében értelmezték, és ezzel új alapokra helyezték a fenntarthatósággal kapcsolatos egészségkutatásokat. E folyamatban három meghatározó irányzat formálta leginkább a szakirodalmat: a One Health, amely az emberi, állati és környezeti egészség egységes rendszerként való kezelését hangsúlyozza; az EcoHealth, amely az ökoszisztémák állapotára és az általuk nyújtott ökológiai szolgáltatások egészségvédő szerepére irányítja a figyelmet; valamint a Planetary Health, amely globális távlatból mutatja be a klímaváltozás, a biodiverzitás-csökkenés és a fenntarthatatlan gazdasági rendszerek egészségügyi következményeit. E három megközelítés hozta létre azt a multidiszciplináris szemléletet, amely a jelen tanulmány elméleti kereteit meghatározza, és lehetővé teszi, hogy az emberi egészséget a társadalmi, gazdasági és környezeti folyamatok összefüggő rendszerében értelmezzük.

Módszer

A kutatás szisztematikus irodalmi áttekintés módszertanát alkalmazta a PRISMA 2020 irányelveknek megfelelően. Az adatgyűjtés a 2010. január és 2024. szeptember között megjelent szakirodalomra terjedt ki. A releváns források feltárása több tudományos adatbázis segítségével történt, köztük a PubMed, a Scopus, a Web of Science és a Google Scholar. Emellett a fenntarthatóság-egészség kapcsolatának megértése szempontjából kiemelten fontos nemzetközi szakpolitikai dokumentumok, így a WHO és az IPCC jelentései is bevonásra kerültek.

A keresési stratégia több kulcsfogalom kombinációjára épült, mint például: sustainability, sustainable development, health, public health, climate change, environmental health, planetary health, One Health, ecohealth, valamint social determinants of health. A találatok szűrése előre meghatározott inklúziós és exklúziós kritériumok alapján történt.

Inklúziós kritériumok:

- lektorált tudományos publikációk, review-k és hiteles nemzetközi szakpolitikai dokumentumok;
- olyan vizsgálatok, amelyek a fenntarthatóság valamely dimenzióját (környezeti, társadalmi vagy gazdasági) az egészséggel összefüggésben tárgyalták;
- magyar vagy angol nyelven megjelent művek.

Exklúziós kritériumok:

- nem lektorált források, blogok, hírportálok;
- olyan tanulmányok, amelyek kizárólag technikai fenntarthatósági elemzéseket tartalmaztak egészségvonatkozás nélkül;
- duplikált találatok.

A szűrési folyamat eredményeként végül 74 tanulmány került beválogatásra. Ezek lefedték a fenntarthatóság és egészség kapcsolatának legfontosabb elméleti és empirikus területeit, valamint hozzájárultak a kutatás integratív szemléletének kialakításához.

Eredmények

Az éghajlatváltozás hatalmas kihívás az emberiségnek, és hatással van az emberi élet számos területére, ideértve a közegészségügyet is (Hefelem, 2020), (Grobusch, Grobusch, 2022)).

A hőmérséklet emelkedése szélsőséges időjárási eseményekhez és az ökoszisztémák változásához vezet. Az éghajlatváltozás egészségre gyakorolt hatásainak megértése kulcsfontosságú a hatékony stratégiák kidolgozásához (Naghavi et al., 2022). Nagyon fontos megérteni az éghajlatváltozás környezetre gyakorolt negatív hatásait, mint például a tengerszint emelkedése, a globális felmelegedés, a heves időjárás, a súlyos aszályok és az erdőtüzek, mivel ezek a változások az emberi egészséget és jólétet is nagymértékben befolyásolják (Woychik et al. 2022), (Watts et al. (2021)).

A legutóbbi Lancet-jelentés, ami az éghajlatváltozás és az emberi egészség közötti kapcsolat 43 mutatóját vizsgálta, azt hangsúlyozta, hogy az éghajlatváltozás hatása az emberi egészségre napról napra romlik (Watts et al. 2021) Az éghajlatváltozás emberi egészségre gyakorolt hatása többféle képpen is jelentkezik (Kinay et al. (2019). Az egészségre gyakorolt káros hatás egy olyan szerkezeti vagy funkcionális rendellenesség létrehozása, előmozdítása, súlyosbítása, ami csökkentheti az életminőséget, hozzájárulhat egy legyengítő betegséghez vagy idő előtti halálhoz (Sherwin, 1983). Az emberi egészséget jelentősen befolyásolja az éghajlatváltozás, ami olyan közvetlen egészségügyi problémákhoz vezet, mint a hőguta, a szív- és érrendszeri és légúti betegségek (Hsiang et al. 2013, Hsiang et al. 2014, Patz et al. 2014).

Mi az egészség?

A magyar nyelv kedvez az egészség fogalmának megértésében, hiszen az „egész-ség”-et, a teljességet jelenti (Barabás, 2006). A klasszikus megközelítésekben viszont jellemzően a negatív tényezőktől való mentességgel szokták megfogalmazni, mint hogy az az egészséges, aki nem beteg, nincs testi fájdalma, sem érzelmi hiányérzete, vagy más lelki zavara (Tomcsányi, 2011). Ez alapján az egészség dimenzióit is szétválaszthatjuk, mint a biológiai egészség, a lelki egészség, a mentális egészség, az emocionális egészség és a szociális egészség (Dörnyei et al., 2014), mégis összetett fogalmi hálóban érdemes értelmezni (Barabás, 2006).

Grossmann (1972) az egészség előállításának költségeit modellezte. Szerinte az egyén egészsége a kor előrehaladtával nem feltétlenül kell, hogy amortizálódjon vagy elvesszen,

hanem a megfelelő „eszközök” segítségével fenntartható vagy javítható. Az egyén – e modell szerint – aktív szerepet vállal, mind saját egészségtőkéjének előállításában, mind a rendelkezésére álló (a születéssel hozott) egészségtőke fogyasztásában is. Az előbbibe a „beruházások” (pl. az iskolázottság növelése), az utóbbiba a „pazarlások” (pl. a kockázati magatartások) tartoznak. A beruházások megtérülnek, mégpedig nem csak a jobb egészségi állapotban, hanem más javakhoz való hozzájutásban (pl. munka, jövedelem), és azok használatának élvezhetőségében (pl. szabadidő eltöltésében) (Füzesi és Varga, 2014). Az étkezésre fordított fokozott figyelem például ennek a tőkének a megóvásában segíthet. Azonban az egészség vagy annak megőrzése nem csak az egyén felelőssége, hanem társadalmi érdek is, hiszen az a tapasztalat és tudás, amit az ember élete során „felhalmoz”, kincs és érték a társadalom számára (Huszka és Süle, 2014), melyet kamatoztatni a legtöbb esetben csak egészségesen képes

A fenntarthatóság és az egészség kapcsolata sokrétű és szorosan összefügg. Íme néhány kulcsfontosságú betekintés a megadott absztraktok alapján:

Az egészség és a fenntarthatóság kapcsolata

Az egészség mint központi komponens: Az egészség a fenntartható fejlődés előfeltétele és eredménye is. Szorosan kapcsolódik különböző ágazatokhoz, mint például a környezetvédelem, a mezőgazdaság, a víz- és energiabiztonság, a városfejlesztés stb. Az egészség a fenntartható fejlődés mindhárom dimenziójának előfeltétele, eredménye és mutatója. Az egészség központi szerepét a fenntarthatósági diskurzusban megerősíti, hogy szorosan kapcsolódik a fejlődés számos alapvető összetevőjéhez, mint például a környezetvédelem, a mezőgazdaság és az élelmiszer-rendszerek, a víz- és energiabiztonság, a városfejlesztés és közlekedés, a kereskedelem és a befektetések, a kommunikáció és a migráció. Az egészség és a fenntartható fejlődés belső kapcsolatát jól megragadja a *The Future We Want*, az ENSZ 2012-es Fenntartható Fejlődési Konferenciájának eredménydokumentuma, ahol az egészség különös hangsúlyt kap, és a környezet után messze a legszembetűnőbb, több területet érintő kérdés (Negri, 2014).

Természeti erőforrás-gazdálkodás (NRM) : A hatékony NRM-gyakorlatok, mint például a vízgyűjtő-kezelés és a szennyezés-szabályozás, jelentősen javítják a vízminőséget, ami viszont csökkenti a víz által terjedő betegségeket és más egészségügyi problémákat. (A természeti erőforrás-gazdálkodás (NRM) kulcsszerepet játszik az ökoszisztémák fenntarthatóságának biztosításában, amelyek elengedhetetlenek az emberi egészséghez és jóléthez (Elmadani et al., 2024).

Városi fenntarthatóság: A fenntartható városi környezet biztosítja a fizikai, mentális és szociális egészség növekedését a gazdaság, a környezet és az infrastruktúra optimalizálásával. (A rugalmasság és a fenntarthatóság része minden városi környezetben az egészség megteremtésének és fenntartásának. Az egészség fenntarthatósága egy dinamikus folyamat, amelyben a testi, lelki és szociális egészség növekedése garantált. Egy város akkor fenntartható, ha az élet minden területe, mint például a gazdaság, a környezet, az egészségügy és az infrastruktúra jól meghatározott, és nagyon gyakran optimalizálásra kerül (Ahmadian, 2016).

A fenntarthatósági gyakorlatok egészségügyi előnyei

Szennyezés csökkentése:

A szennyezés csökkentésére, az élelmezésbiztonság biztosítására és az egészséges épített környezet fenntartására irányuló intézkedések közvetlen egészségügyi előnyökkel járnak (1987 óta a fenntarthatóság és a fenntartható fejlődés fogalma a gazdaságfejlesztés, a környezetvédelem, a közösségfejlesztés és talán meglepően, de igen hatékonyan az üzletvezetés fő szakpolitikai keretévé fejlődött. Annak ellenére, hogy felismerték az egészség jelentőségét a fenntarthatóság egyik elemeként, az egészségfejlesztési lehetőségek és az egészségügyi egyenlőtlenségek csökkentése másodlagos szempont volt. Az egészséget automatikusan javítja a fenntarthatóság iránti elkötelezettség. A fenntarthatóság azonban olyan keretet ad, amelyen belül az egészségügyi előnyök és az egészségügyi különbségek csökkentése lehetséges és nagymértékben elősegíthető. Egyes fenntarthatósági intézkedések egészségügyi előnyei nyilvánvalóak: a szennyezés csökkentése, az élelmiszerbiztonság és -minőség biztosítása, az egészséges épített környezet fenntartása. Mások nem nyilvánvalóak, de mélyreható közvetett hatásokkal járnak, mint például az energia- és a közlekedéspolitika (Guidotti, 2018).

Hulladékgazdálkodás:

A városi területeken a megfelelő hulladékkezelés jelentősen csökkentheti az olyan betegségek előfordulását, mint a kolera és a malária, amelyek gyakoriak a rossz közegészségügyi körülmények között. A fejlődő országok nyomorvárosainak rossz hulladékgazdálkodása jelentős hatással van a közegészségügyre, hozzájárulva az egészségtelen életkörülmények és a szennyezett környezet miatt olyan betegségek széles körben való kitöréséhez, mint a kolera, a malária és a tífusz. A lakosság és a kormányok korlátozott erőfeszítései a hatékony hulladékártalmatlanítási gyakorlatok megvalósításában súlyosbítják ezeket az egészségügyi kockázatokat, ezzel állandósítva a rossz higiénia, a megnövekedett betegségek terjedésének és a környezet leromlásának ciklusát (Kitole et al. 2024).

Éghajlatváltozás és egészségügy:

Az éghajlatváltozás kezelése a fenntartható fejlődés keretein belül kulcsfontosságú, mivel a környezeti változások közvetlenül befolyásolják az emberi egészséget.

Klímaváltozás és egészségügy

Az éghajlatváltozás közvetlen és közvetett úton egyaránt jelentős hatással van a közegészségügyre. Íme a legfontosabb pontok:

Közvetlen egészségügyi hatások

Extrém időjárási események:

A hóhullámok, árvizek, aszályok és viharok megnövekedett gyakorisága és intenzitása hővel kapcsolatos rendellenességekhez, sérülésekhez és halálesetekhez vezet. Az éghajlatváltozás hatással lehet a közegészségügyre. Az éghajlatváltozás környezetre gyakorolt ha-

tásai közé tartozik a globális hőmérséklet emelkedése, az időjárás változásai, a levegőszennyezés növekedése, ami végső soron hatással lehet a közegészségügyre, például a fertőző és nem fertőző betegségek számának növekedésére, valamint a mentális egészségi rendellenességekre. A probléma megoldásához sürgősen szükség van közegészségügyi monitoring- és reagálási stratégiákra. A hatékony egészségfejlesztési és kommunikációs stratégiáknak fontos szerepük van, mivel az egészségfejlesztés javíthatja a társadalom megértését és általános jólétét. Cél: feltárni a klímaváltozás közegészségügyre gyakorolt hatását, és milyen hatékony egészségfejlesztési stratégiák vannak a klímaváltozás közegészségügyre gyakorolt hatásának kezelésében (Amalia et al. 2024).

Levegőminőség:

Az emelkedő hőmérséklet és a szennyezettség súlyosbítja a légúti és allergiás betegségeket. Az éghajlatváltozás az egyik legnagyobb fenyegetés az emberi egészségre a 21. században. Az éghajlat közvetlen hatással van az egészségre az éghajlati szélsőségeken, a levegő minőségén, a tengerszint emelkedésén, valamint az étel-miszer-termelési rendszerekre és a vízkészletekre gyakorolt sokrétű hatásokon keresztül. Az éghajlat hatással van a fertőző betegségekre is, amelyek jelentős szerepet játszottak az emberiség történetében, hatással vannak a civilizációk felemelkedésére és bukására, és elősegítették új területek meghódítását (Caminade et al. 2019).

Vektor által terjesztett betegségek:

Az éghajlatváltozások befolyásolják a betegséget hordozó különböző élőlények, például szúnyogok és kullancsok elterjedését, növelve az olyan betegségek előfordulását, mint a malária és a dengue-láz. Az éghajlatváltozás emberi egészségre gyakorolt káros hatásai valós időben bontakoznak ki. A környezet széttagoltsága felerősíti a vírusok vadvilágról az emberre való áttérjedését. Az emelkedő hőmérséklet hatására a szúnyogok és kullancsok élőhelyei bővülnek, és a vektorok által terjesztett vírusok bejutnak az immunológiailag fogékony populációkba. A gyakoribb árvizek a víz által terjesztett vírusos kórokozókat terjesztik, míg az elhúzódnó aszályok csökkentik a regionális kapacitást a járványkitörések megelőzésére és a megfelelő víz-, higiéniai és higiéniai forrásokkal történő reagálásra. Az egyre ingatagabb éghajlat miatti romló levegőminőség és a terjedési időszakok megváltozása súlyosbíthatja a légúti vírusok hatásait. Ezenkívül mind a szélsőséges időjárási események, mind a hosszú távú éghajlatváltozás az egészségügyi rendszerek tönkretételét és nagymértékű migrációt okoz, átforgatja az egészségügyi ellátást a vírusos betegségek növekvő globális terhe mellett. Immunológiai éretlenségük, élettani különbségeik (pl. méretük), gondozóktól való függésük és viselkedési jellemzőik miatt a gyerekek különösen érzékenyek a klímaváltozásra. Az egyre barátságtalanabb világ által jelentett egyedülálló gyermekgyógyászati vírusfenyegetések vizsgálata megvilágítja a célzott programozás lehetséges útjait, és feltárja a jövőbeli kutatási kérdéseket, amelyekkel méltányos, végrehajtható változtatásokat lehet elérni (Chitre et al. 2024).

Víz- és élelmezésbiztonság:

A tengerszint emelkedése és a szélsőséges időjárási események megzavarják a víz- és élelmiszerellátást, ami alultápláltsághoz és víz által terjedő betegségekhez vezet. Az elsősorban a fosszilis tüzelőanyagok elégetése miatt a légkörben felhalmozódó üvegházhatású gázok következtében fellépő éghajlatváltozás számtalan módon befolyásolhatja a közegészséget, beleértve a hőhullámok gyakoriságának és intenzitásának növekedését; a hideg okozta halálozások csökkentése; szélsőséges időjárási események növekedése; a víz, az élelmiszer és a vektorok által terjesztett betegségek eloszlásában bekövetkezett változások; és az alultápláltság kockázata, különösen a szegényeknél. Ezek az együttes hatások negatívan hatnak a közegészségügyre (Zhang, A. 2013).

Közvetett egészségügyi hatások

Mentális egészség:

Az éghajlat által kiváltott stressz, a lakóhely elhagyása és a megélhetés elvesztése hozzájárul a mentális egészségi zavarokhoz. A huszonegyedik században az éghajlatváltozás a lakosság egészségét és jólétét érintő jelentős fenyegetésként jelenik meg az alábbi tényezőkön keresztül: szélsőséges időjárási események, tengerszint emelkedés, hőmérsékleti betegségek, légszennyezettségi minták, vízbiztonság, élelmezésbiztonság, vektorok által terjesztett fertőző betegségek és mentális egészségügyi hatások (Phua, 2015).

Táplálkozási hiányosságok:

Az éghajlatváltozás hatással van a mezőgazdasági termelékenységre, ami élelmiszer-ellátási bizonytalansághoz és alultápláltsághoz vezet, különösen a veszélyeztetett populációkban. Az éghajlatváltozás vagy közvetlenül a szélsőséges időjárási események hatásai, valamint az ökoszisztéma eltérései az egészségügyi rendszerekre gyakorolt közvetett hatások révén fenyegetik az emberi egészséget. A legfontosabb hatás a táplálkozási szükségletek hiánya vagy elérhetetlensége lehet. A globális felmelegedés következtében fellépő jégolvadás következtében fellépő tengerszint-emelkedés a talaj és a víz szikesedéséhez, az alapvető infrastruktúra károsodásához vezet; ideértve az egészségügyi szolgáltatásokat, a lakosság kitelepítését és a migrációt, amelyek viszont hatással vannak az alapvető egészségügyi szolgáltatásokhoz korlátozottan hozzáférhető lakosság fizikai és mentális egészségére, valamint a fertőző betegségek újraelosztására vagy megjelenésére. Mindez rontja az élelmezésbiztonságot, ami viszont alultápláltsághoz vezet. Az érzékeny, sebezhető csoportok az idősek, a gyerekek és a nők; különösen a terhes és vidéki nők (Helmy, 2023).

Egészségügyi rendszer terhelése:

A szélsőséges időjárási események által okozott megnövekedett betegségek és infrastruktúra-károsodások megterhelik az egészségügyi rendszereket, csökkentve azok hatékony reagálási képességét.

Sebezhető lakosság

Idősek, gyermekek és nők:

Ezek a csoportok különösen érzékenyek az éghajlatváltozás egészségügyi hatásaira fiziológiai, társadalmi és gazdasági tényezők miatt.

Alacsony jövedelmű közösségek:

A szegényebb lakosság nagyobb kockázatokkal néz szembe az alkalmazkodáshoz szükséges erőforrások korlátozottsága és a környezeti veszélyeknek való nagyobb kitettség miatt.

Közegészségügyi stratégiák

Egészségfejlesztés és kommunikáció:

A hatékony kommunikációs stratégiák elengedhetetlenek a tudatosság növeléséhez és az alkalmazkodó magatartások előmozdításához

Szakpolitikai integráció:

Az éghajlatváltozással kapcsolatos megfontolások beépítése az egészségügyi politikákba fokozhatja az ellenálló képességet és a felkészültséget.

Felügyelet és monitorozás:

A jobb adatgyűjtés és -elemzés segíthet az egészségügyi hatások előrejelzésében és méréséklésében. Az éghajlatváltozás a föld légkörének természeti folyamatok vagy emberi tevékenység következtében hosszabb időn keresztül bekövetkező ingadozásait jelenti. Az éghajlatváltozás az olyan súlyos éghajlati események előfordulásának és mértékének növekedését okozza, mint a ciklonok, hóhullámok, árvizek és aszályok, amelyeket közvetlen hatásnak neveznek. Az éghajlat fokozatos változása, amelyet közvetett hatásnak neveznek, kiszámíthatatlan csapadékmennyiséget, emelkedik a tengerszint és a hőmérséklet, befolyásolja a víz és a levegő minőségét. Ezek a közvetlen és közvetett hatások károsan befolyásolják a közösség egészségét. A klímaváltozás egészségre gyakorolt hatása a betegségek több kategóriájára oszlik, mint például a szív- és érrendszeri betegségek, a légúti betegségek, az allergiák, a mentális betegségek és a fertőző betegségek. Az éghajlatváltozás hatással van az emberi egészségre, különösen, ha vektorok által terjesztett fertőző betegségekről van szó, mivel a betegségvírusok túlélése, szaporodása vagy elterjedése túlnyomórészt érzékeny az éghajlati viszonyokra. Az éghajlatváltozás emberi egészségre gyakorolt hatása több paramétertől is függ, például a földrajzi elhelyezkedéstől, a kitettségtől, az érzékenységtől, a sebezhető népességtől, a társadalmi-gazdasági állapottól és az alkalmazkodási stratégiáktól (Patil, Phansalkar 2019).

Interdiszciplináris együttműködés:

A kormányhivatalok, a tudományos élet, a magánszektor és a nem kormányzati szervezetek közötti koordináció kulcsfontosságú az átfogó közegészségügyi válaszokhoz. Tudományos konszenzus van abban, hogy a globális éghajlat változóban van: emelkedik a felszíni

hőmérséklet, olvad a jég és a hó, emelkedik a tengerszint, és nő az éghajlat változékonysága. Ezek a változások várhatóan jelentős hatással lesznek az emberi egészségre. Számos ilyen hatásra ismertek hatékony közegészségügyi válaszok, de az éghajlatváltozás kiterjedése, ütemezése és összetettsége példátlan. Olyan közegészségügyi megközelítést javasolunk az éghajlatváltozáshoz, amely az alapvető közegészségügyi szolgáltatásokon alapul, amely kiterjed mind a klinikai, mind a lakossági egészségügyi szolgáltatásokra, és hangsúlyozza a kormányzati szervek (szövetségi, állami és helyi), a tudományos körök, a magánszektor és a nem kormányzati szervezetek koordinációját (Frumkin et al. 2008).

Enyhítés és alkalmazkodás

Az üvegházhatást okozó gázok kibocsátásának csökkentése:

A kibocsátás csökkentését célzó politikák a levegőszennyezés csökkentésével és az egészségesebb életmód népszerűsítésével a közegészségügyet is javíthatják. Az éghajlatváltozás mérséklése páratlan lehetőségeket kínál a közegészségügy javítására. Az üvegházhatást okozó gázok kibocsátásának csökkentése érdekében végrehajtandó politikák a szívbetegségek, a rák, az elhízás, a cukorbetegség, a közúti halálesetek és sérülések, valamint a légszennyezés jelentős csökkenését is eredményezik. Az egészségügyi előnyök abból fakadnak, hogy az éghajlatváltozással kapcsolatos politikák szükségszerűen hatással vannak az egészség két legfontosabb tényezőjére: az emberi táplálkozásra és az emberi mozgásra. Noha az egészségügyi szakemberek egyre inkább elismerik az éghajlat-változási politikák egészségügyi járulékos előnyeit, a politikáért felelős személyek nem értékelik őket széles körben. Mivel a fontos egészségügyi járulékos előnyök meglehetősen csökkennek a társadalom számára az éghajlatváltozás mérséklésére irányuló határozott fellépés költségeit, fontosságuk felbecsülésének elmulasztása súlyos környezeti következményekkel járhatnak. Az egészségügyi szakemberek sürgős felelőssége annak biztosítása, hogy a környezetvédelmi politikák egészségügyi előnyeit megértsék a nyilvánosság és a döntéshozók (Roberts, 2009).

Alkalmazkodási intézkedések:

Az olyan intézkedések végrehajtása, mint a hőkezelési akciótervek, vektor-ellenőrzési programok és az infrastruktúra fejlesztése, csökkenthetik az egészségügyi kockázatokat. Az éghajlatváltozás és a vele járó következmények hatással lehetnek egészségünkre. Például az éghajlatváltozás a fertőző betegségek vagy a hőség eseményeinek növekedését eredményezheti. Az éghajlatváltozás következményeihez való alkalmazkodási intézkedések elengedhetetlenek egészségünk védelme érdekében. A Német Népegészségügyi Szolgálat (ÖGD) kulcsszerepet játszik ebben az összefüggésben (Senninger et al. 2023).

A fenntarthatóság és az egészség szorosan összefügg, a fenntartható gyakorlatok pedig jelentős egészségügyi előnyökkel járnak. A természeti erőforrásokkal való hatékony gazdálkodás, a szennyezés csökkentése és a megfelelő hulladékgazdálkodás létfontosságú a közegészségügy javítása szempontjából. Ezen előnyök elérése érdekében azonban foglalkozni kell az olyan kihívásokkal, mint a pénzügyi korlátok és a közösségi szerepvállalás szükségessége. Az egészségügyi szektor létfontosságú szerepet játszik a fenntarthatóság előmozdításában is, ami viszont javítja az egészségügyi eredményeket.

Összefoglaló

A szisztematikus irodalmi áttekintés eredményei alapján a fenntarthatóság és az emberi egészség közötti kapcsolat több, egymással szorosan összefonódó tematikus területen jelenik meg. A környezeti, társadalmi és gazdasági tényezők egyaránt befolyásolják az egészségi állapotot, gyakran közvetlen és közvetett mechanizmusokon keresztül.

A környezeti tényezők közül kiemelt szerepet játszik a klímaváltozás és az egyre gyakoribb szélsőséges időjárási események, a levegőszennyezés, a vízminőség romlása, a biodiverzitás csökkenése és a talaj degradációja. Ezek a folyamatok több súlyos egészségügyi kockázattal járnak, beleértve a krónikus légzőszervi betegségek kialakulását, a fertőző betegségek terjedésének felgyorsulását és a mentális zavarok gyakoribbá válását.

A társadalmi tényezők szintén meghatározóak, hiszen az urbanizáció dinamikája, az egészség-egyenlőtlenségek fennmaradása, az oktatáshoz való hozzáférés, a kulturális sajátosságok, valamint az egészségügyi ellátórendszer fejlettsége mind olyan változók, amelyek szoros kapcsolatban állnak a lakosság egészségi állapotával. A társadalmi környezet minősége jelentősen befolyásolja, hogy az egyének mennyire képesek alkalmazkodni a fenntarthatósági kihívásokhoz.

A gazdasági tényezők között a körkörös gazdaságra való átállás, a fenntartható élelmiszerrendszerek kiépítése, a zöld beruházások, valamint az energiaátmenet potenciális egészségnyereségei emelhetők ki. Ezek a folyamatok hosszú távon olyan társadalmi-gazdasági struktúrákat alakíthatnak ki, amelyek támogatják mind a környezeti stabilitást, mind az egészséges életfeltételek biztosítását.

Következtetésként megállapítható, hogy a fenntarthatóság különböző dimenziói szorosan összekapcsolódnak az emberi egészséggel, és a jelenlegi globális trendek alapján a környezeti terhelés növekedése egyre komolyabb egészségügyi kockázatokat hordoz. A vizsgált tanulmányok egyértelműen rámutatnak arra, hogy a fenntarthatósági célok megvalósítása nem csupán ökológiai és gazdasági jelentőségű, hanem alapvető egészségügyi érdek is, amely meghatározza a jövő generációk életminőségét és jól-létét.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretném kifejezni hálámat és köszönetemet Dr. Huszár Zsuzsanna tanárnőnek, aki szakmai támogatásával, útmutatásával és inspiráló gondolataival segítette a kutatómunkámat. Az iránymutatása és biztatása nélkül ez a tanulmány nem valósulhatott volna meg ebben a formában. Hálás vagyok a bizalmáért és a közös gondolkodásért!

Irodalomjegyzék

Amalia, R. N., Windusari, Y., Sari, N., & Rahmiwati, A. (2024). *Health promotion strategies in addressing the impact of climate change on public health: Systematic literature review*. Media Publikasi Promosi Kesehatan Indonesia.

Barabás, K. (2006). *Az egészségfejlesztés – Alapismeretek pedagógusoknak*. Medicina Kiadó.

Caminade, C., McIntyre, K. M., & Jones, A. E. (2019). *Impact of recent and future climate change on vector-borne diseases*. Annals of the New York Academy of Sciences.

Chitre, S. D., Crews, C. M., Tessema, M. T., & Richardson, E. T. (2024). *The impact of anthropogenic climate change on pediatric viral diseases*. Pediatric Research.

- Dörnyei, K. R., Gyulavári, T., Hofmeister-Tóth, Á., Jenes, B., Jentetics, K., Neumann-Bódi, E., Neulinger, Á., Simon, J., & Zsótér, B. (2014). *Marketing az egészségtudatosságért – a marketing pozitív szerepe az egészségtudatosságtól a termékválasztásig*. In J. Lehota, J. Berács & G. Rekettye (Szerk.), Tomcsányi Pál akadémikus 90 éves (pp. 65–91). MTA Agrárközgazdasági Bizottság.
- Elmadani, M., Kiptulon, E. K., Klára, S., & Orsolya, M. (2024). *Systematic review of the impact of natural resource management on public health outcomes: Focus on water quality*. Resources.
- Frumkin, H., Hess, J., Lubet, G., & McGeehin, M. (2008). *Climate change: The public health response*. American Journal of Public Health.
- Füzesi, Zs., & Varga, J. (2014). *Egészség- és betegségkonceptiók*. In H. Ábrahám, P. Ács & V. Vörös (Szerk.), *Emberi folyamatok idegi szabályozása – a neurontól a viselkedésig* (pp. 1206–1224). Pécsi Tudományegyetem, Dialóg Campus Kiadó-Nordex Kft.
- Grobusch, L. C., & Grobusch, M. P. (2022). *A hot topic at the environment-health nexus: Investigating the impact of climate change on infectious diseases*. International Journal of Infectious Diseases, 116, 7–9. <https://doi.org/10.1016/j.ijid.2021.12.350>
- Guidotti, T. L. (2018). *Sustainability and health: Notes toward a convergence of agendas*. Journal of Environmental Studies and Sciences.
- Hefele, P. (2020). *Climate change: Challenges for public health systems*. Public Health Forum, 28(1), 6–9. <https://doi.org/10.1515/pubhef-2019-0114>
- Helmy, M. A. (2023). *Climate change impacts on nutrition*. In *Impact of Climate Change on Health in Africa: A Focus on Liver and Gastrointestinal Tract*.
- Hsiang, S. M., & Burke, M. (2014). *Climate, conflict, and social stability: What does the evidence say?* Climatic Change, 123, 39–55. <https://doi.org/10.1007/s10584-013-0868-3>
- Hsiang, S. M., Burke, M., & Miguel, E. (2013). *Quantifying the influence of climate on human conflict*. Science, 341(6151), 1235367. <https://doi.org/10.1126/science.1235367>
- Huszka, P., & Süle, E. (2014). *Egészséges életmód kontra alkoholfogyasztás – egy empirikus kutatás eredménye*. In E. Hetesi & B. Révész (Szerk.), *Marketing megújulás – Marketing Oktatók Klubja 20. konferenciája tanulmánykötet* (pp. 448–457). Szeged: SZTE GTK.
- Kinay, P., Morse, A. P., Villanueva, E. V., Morrissey, K., & Staddon, P. L. (2019). *Direct and indirect health impacts of climate change on the vulnerable elderly population in East China*. Environmental Reviews, 27(3), 295–303. <https://doi.org/10.1139/er-2017-0095>
- Kitole, F. A., Ojo, T. O., Emenike, C. U., & Kassem, H. S. (2024). *The impact of poor waste management on public health initiatives in shanty towns in Tanzania*. Sustainability (Switzerland).
- Naghavi, S., Ebrahimi-Khusfi, Z., & Mirzaei, A. (2022). *Decoupling pollution-agricultural growth and predicting climate change impacts on decoupling index using Bayesian network in different climatic regions*. Environmental Science and Pollution Research, 29(10), 14677–14694. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-16662-9>
- Negri, S. (2014). *Sustainable development and global health: Positioning health in the post-2015 development agenda*. In Queen Mary Studies in International Law.
- Patil, S., & Phansalkar, S. (2019). *A systematic review on the studies of climate change and its effect on public health*. International Journal of Advanced Science and Technology.
- Patz, J. A., Frumkin, H., Holloway, T., Vimont, D. J., & Haines, A. (2014). *Climate change: Challenges and opportunities for global health*. JAMA, 312(15), 1565–1580. <https://doi.org/10.1001/jama.2014.13186>
- Phua, K.-L. (2015). *Redesigning healthcare systems to meet the health challenges associated with climate change in the twenty-first century*. Journal of Emergency Management.
- Raeissi, P., & Ahmadian, M. T. (2016). *Sustainable health promotion and resilience in urban environment*. Scientia Iranica.
- Roberts, I. (2009). *The health co-benefits of climate change policies: Doctors have a responsibility to future generations*. Clinical Medicine, Journal of the Royal College of Physicians of London.

Senninger, S., Korbely, C., Lahne, H., & Weilhhammer, V. (2023). *Public health authorities as competence holders for coping with climate change*. Public Health Forum.

Sherwin, R. P. (1983). *What is an adverse health effect?* Environmental Health Perspectives, 52, 177–182. <https://doi.org/10.1289/ehp.8352177>

Tomcsányi, P. (2011). *Az életmód-gazdaságtan alapvonásai*. Magyar Tudomány, (1), 94–104.

Watts, N., Amann, M., Arnell, N., Ayeb-Karlsson, S., Beagley, J., Belesova, K., et al. (2021). *The 2020 report of the Lancet Countdown on health and climate change: Responding to converging crises*. The Lancet, 397(10269), 129–170. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)32290-X](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)32290-X)

Woychik, R. P., Bianchi, D. W., Gibbons, G. H., Glass, R. I., Gordon, J. A., Pérez-Stable, E. J., et al. (2022). *The NIH Climate Change and Health Initiative and Strategic Framework: Addressing the threat of climate change to health*. The Lancet, 400(10366), 1831–1833. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(22\)02163-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(22)02163-8)

Zhang, A. (2013). *A model of climate change and public health*. In World Environmental and Water Resources Congress 2013: Showcasing the Future – Proceedings of the 2013 Congress.

Abstracts

Richárd Bércesi

An alliance bound by Soviet shackles:

The Warsaw Pact as an international network of relations

In my work, I present the creation of the Warsaw Pact (hereinafter: WF), the military bloc of the Eastern Bloc, its causes, structure, operation and its role in international relations. In my view, there is little mention of the VSZ in the history books of public and higher education, as well as in the classrooms. Most of the time, only its formation, Hungary's unsuccessful attempt to leave and become neutral during the 1956 revolution and freedom fight, the occupation of Czechoslovakia in 1968, and then its liquidation in 1991 after the collapse of the Eastern Bloc are mentioned.

This study analyzes in detail the military-political dependency relationship that membership in the military bloc meant for the member states. In light of this, I am looking for answers to the following questions: What was the VSZ really? What did the deed of foundation say? What was the difference between propaganda and the real goal when it was created? How was its internal structure structured, what forums did it have? Was it mandatory, and therefore all the countries of the Eastern Bloc joined the military organization? Was it possible to get out of it, and if so, did anyone succeed? What was the relationship between Yugoslavia, which was not committed but "following the socialist path", and China, the most important communist country in the Far East, with the WS? Who else was in contact with the military bloc? Did the role of the organization change during the Cold War period? If so, what influenced this? Was there exclusive Soviet dominance at all levels of the WS? Have the member states had joint military exercises? In addition to Czechoslovakia, did the alliance also take part in other military actions? When and how did it disband?

Keywords: Cold War, Warsaw Pact, Soviet Union, Eastern Bloc, military bloc

Renáta Anna Dezső

A disruptive form of intercultural learning commemorating the Holocaust after 80 years – remembrance education in an international tertiary educational program

This study aims to present one of the possibilities for the joint realization of free teaching and freedom of learning, a professional practice of the author within the local tertiary educational framework. The closing chord of the undergraduate international Pedagogy program (specializing in intercultural educational assistance) of the Faculty of Humanities and Social Sciences, Institute of Educational Sciences of the University of Pécs, is a course on Remembrance education implemented in a block format in mid-April of each year. Within this framework, in line with the UNESCO learning city concept, international students of the program, who have been living in Pécs, Hungary for

three years by that particular time are involved in activities that result in sensitization, knowledge consolidation and expansion, regarding the subject matter of Jewish cultural values and the tragedy of the Holocaust. The study presents the theme of the course in question, the reasons for its implementation method, the adequate experiences of reframing the locality and the historical-social space, the IWalk method, and the lessons learned from the relevant reflections of the participating students. All this is realized within the framework of action research-interpretation of responsive curriculum development, by introducing the concept of disruptive formal learning, closely linked to the conscious and reflective, adequate international tertiary education practice of mobilizing democratic competences. April 16th is the Hungarian Holocaust Remembrance Day, which in 2024 marked the 80th anniversary of the start of the deportations, while January 27th, 2025, marks the beginning of the 80th anniversary of international Holocaust remembrance, so the more emphatically focused period of memory and remembrance encompasses a longer time interval - however, its educational significance cannot be tied to years.

Keywords: disruptive education; responsive curriculum development, remembrance education

Zoltán Grünhut – Ákos Bodor

**Characteristics of value patterns in European societies
since the turn of the millennium**

Research on European integration has mostly untouched the seemingly justified question of what characterizes the value patterns of European societies, what trends these value structures are changing according to, and whether we can speak of a unified European value system. Based on one of the most frequently used value theories, the concept associated with Ronald Inglehart, and drawing on data from international questionnaire surveys, the current paper examines how the value patterns of European societies have changed over the past twenty years. The first part of the paper traces the development of Inglehart's theory, identifies its main cornerstones, and outlines the most important empirical conclusions of research to date. The second part examines the value patterns of more than twenty European societies and reveals the trends in value change: whether we should talk about value convergence or rather value polarization. The analysis also focuses on the values represented by the youngest age group, i.e., the future generation, in this process of change.

Keywords: values, Europe, Inglehart, ESS

Tibor Kiss

**Sustainability and health
Systematic literature review**

The relationship between sustainability and health is increasingly prominent in global health and environmental discourses. This study examines the public health impacts of climate change and the links between sustainable development practices and different dimensions of human health (physical, mental, social well-being) through a systematic literature review. The study analyses the main causes of health impairments through extreme weather events, air pollution, vector- and water-borne diseases, and factors affecting mental health. Natural resource management, waste management, and urban sustainability measures have clear health benefits. The literature highlights that achieving the sustainability goals, especially SDG 3 (health and well-being) and SDG 13 (climate action), requires close interdisciplinary collaboration. The effectiveness of public health responses can be significantly enhanced by targeted health communication strategies, adaptation measures and cross-sectoral policy integration. The review aims to contribute to a deeper understanding of the health consequences of climate change and to support adaptive approaches that can mitigate future health challenges.

Keywords: sustainability; health; SDGs

Szilvia Skultéti

**Investigating Opinion Change Induced by Drama Pedagogy
Workshops and Theatre-in-Education Performances**

My research investigated the opinion-forming functions of theatre-in-education (TIE) performances, pedagogical drama processes, and interactive workshop formats among both young and adult audiences. The mean age of participants was 26 years. The study elicited the perspectives of 503 participants across 31 performances or workshop events. All examined formats adhered to principles of constructivist learning. Among my hypotheses was that the magnitude of opinion change would correlate with the degree to which the given performance or workshop diverged from conventional theatrical and instructional forms. I further posited that opinion change would be mediated by the extent of the participant's emotional engagement with the activity—an assumption that was strongly supported by the correlation coefficients. My hypothesis that satisfaction with the available opportunities for interaction would not significantly influence opinion change was likewise supported, as correlation values indicated only negligible associations. The findings also suggest that the degree of opinion change is independent of participants' age. In contrast, the correlation between deviation from traditional formats and the level of emotional involvement proved to be substantial.

Each workshop included 13–14 open-ended questions, and responses were subsequently coded and aggregated into 7–8 analytical categories. The first four questions were supplemented with an a priori rating scale, enabling participants to select a value along a five-point continuum via a self-registration procedure. The questionnaire data were further complemented by semi-structured interviews. During the design phase, the instrument was expanded in consultation with the artistic teams, which allowed subsequent performance-specific analyses to determine the extent to which the creators' original intentions regarding the thematic focus of the workshop had been realised. Although the study is not statistically representative, it yielded a database that enables further quantitative and qualitative analyses.

Keywords: dramapedagogy; opinion change; constructivist learning theory

Dóra Szabó

**Digital Reading Communities and Book Influencers:
Tradition and Trend in Literary Consumption**

Online platforms and influencers today do not merely disseminate content but also create new reading communities that actively shape reading habits and literary consumption. Our research examines the role of such digital reading communities, with particular attention to two key Hungarian platforms: moly.hu and the Bookstry application. The aim is to explore how these communities influence book usage, shared reading experiences, and the construction of reader identity. We hypothesize that while moly.hu reinforces the extension of a more local, tradition-oriented reading experience, Bookstry follows a more international, trend-driven, influencer-centred model. The qualitative study combined content analysis, user profile and interaction analysis, as well as semi-structured interviews. Findings indicate that the moly.hu community is deeply embedded in cultural traditions, with members oriented toward lasting reading relationships. By contrast, Bookstry, launched in 2025, relies primarily on visual narratives, gamification, and algorithmic recommendations to engage users, thereby fostering dynamic yet often more superficial interactions. In addition, book influencers, through communities often built around their personal brands, bridge these two models, supporting reader recruitment and adapting to rapidly changing book-market trends. The study contributes to the typology of digital book communities and provides practical insights for rethinking reading promotion strategies.

Keywords: book community; digital reading culture; book influencer

Szerzőink

BÉRCESI RICHÁRD, PHD, történész, történelem-, hon-, és népismeret szakos tanár; A Magyar Történelmi Társulat Történész és Tanári Tagozatának a tagja, a Pécsi Városszépítő és Városvédő Egyesület (PVVE) vezetőségi póttagja, a Helytörténeti Szakosztály tagja. Kutatási területek: a pécsi kőszénbányászat kulturális örökségei, és azok lehetséges megjelenése az oktatásban; a Pécsi Bányavasutak története. E-mail: richard.bercesi@gmail.com

BODOR ÁKOS, PHD, tudományos főmunkatárs, ELTE Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont & ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Felnőttképzés-kutatási és Tudásmenedzsment Intézet. Kutatási területek: bizalom; értékek; kulturális hasonlóságok és különbségek. E-mail: bodor@rkk.hu

DEZSŐ RENÁTA ANNA, PHD, HABIL. egyetemi docens, PTE BTK NTI NOT. Kutatási területek: interkulturalitás, diverzitás, plurális intelligenciakoncepciók neveléstudományi relevanciái, tanterv- és tananyagfejlesztés, produktív tanulás, a felsőoktatás nemzetközi aspektusai, roma/cigány nemzetiségi oktatás. Email: dezso.renata@pte.hu

GRÜNHUT ZOLTÁN, PHD, tudományos főmunkatárs, ELTE Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont. Kutatási területek: bizalom; értékek; kulturális hasonlóságok és különbségek; Európa és európaiság, Izrael. E-mail: grunhut@rkk.hu

KISS TIBOR, biológia-kémia-környezettan szakos tanár, jelenleg a Pécsi Tudományegyetem „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskolájának doktorandusza. Kutatási területek: az egészségnevelés és a fenntarthatóságra nevelés összefüggéseinek vizsgálata, különös tekintettel a tanulói attitűdök feltérképezésére. Tudományos munkámban kiemelt szerepet kap az egészségmegőrzés és az egészséges életmód fenntarthatósági kontextusban való értelmezése, az ENSZ Fenntartható Fejlődési Céljai (SDG-k) mentén. E-mail: kisstibor444@gmail.com

SKULTÉTI SZILVIA, közgazdász, drámapedagógus. A cikk a Pannon Egyetemen írt szakdolgozatának egyik fő elemét mutatja be. A kutatását az ELTE Neveléstudományi Doktori iskolájában kívánja folytatni. E-mail: nskszilvia@gmail.com

SZABÓ DÓRA, PhD hallgató, tanársegéd, Debreceni Egyetem Média- és Könyvtártudományi Intézet, Könyvtár- és Információtudományi Tanszék. Kutatási területei: tanárképzés, digitalizáció, média- és információs műveltség, könyvtártudomány, olvasóvá nevelés, a könyvtárak és a könyves influenzák együttműködésének lehetőségei. E-mail: szabo.dora@arts.unideb.hu

Authors

BÉRCESI, RICHÁRD, PHD, historian, teacher of history, homeland and ethnography (MA). His research interests: The cultural heritage of coal mining in Pécs and their possible appearance in education, as well as the history of the Pécs Mining Railways. He gave several conference presentations on these topics and published scientific papers (including an essay submitted to a national essay competition and won a special prize). Email address: richard.bercesi@gmail.com

BODOR, ÁKOS, PHD, senior research fellow, ELTE Centre for Economic and Regional Studies & ELTE Faculty of Education, Institute of Research on Adult Education and Knowledge Management. Research fields: trust; values; cultural similarities and dissimilarities. E-mail: bodor@rkk.hu

DEZSÓ, RENÁTA ANNA, PHD, HABIL; associate professor, UP FHSS, IE, DTE. Research fields: interculturality, diversity, educational relevance of pluralistic concepts of intelligence, curriculum development, productive learning, international aspects of tertiary education, Roma/Gypsy national minority education. Email: dezso.renata@pte.hu

GRÜNHUT, ZOLTÁN, PHD, senior research fellow, ELTE Centre for Economic and Regional Studies. Research fields: trust; values; cultural similarities and dissimilarities; Europe and Europeanness; Israel. E-mail: grunhut@rkk.hu

KISS, TIBOR, Biology-chemistry-environmental science teacher, doctoral student at the Doctoral School of Education of the University of Pécs. Research fields: is the examination of the connections between health education and education for sustainability, with special attention to mapping student attitudes. E-mail: kisstibor444@gmail.com

SKULTÉTI, SZILVIA, economist, drama teacher. Her research field is drama education. E-mail: nskszilvia@gmail.com

SZABÓ, DÓRA, Teaching Assistant at the University of Debrecen, Institute of Media and Library Science, Department of Library and Information Science (Hungary), PhD student. Her research fields: teacher education, with a particular emphasis on digitalization and the role of media and information literacy, and library science, where her primary research interest lies in the potential collaboration between libraries and book influencers. E-mail: szabo.dora@arts.unideb.hu